

AZ ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLÁJÁNAK
KIADVÁNYAI

**Konferenciák,
műhelybeszélgetések**

XI.

EGYHÁZTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

EGER, 2016

AZ ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLÁJÁNAK
KIADVÁNYAI

Egyháztörténeti tanulmányok

AZ ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLÁJÁNAK
KIADVÁNYAI

**Konferenciák, műhelybeszélgetések
XI.**

Egyháztörténeti tanulmányok

Sorozatszerkesztő:
Romsics Ignác

A sorozat eddig megjelent kötetei:

1. kötet: Ballabás Dániel (Szerk.): Trianon 90 év távolából (2011.)
2. kötet: Ballabás Dániel (Szerk.): Országgyűlések – országos gyűlések (2011.)
3. kötet: Ballabás Dániel (Szerk.): Rendszerváltás – történeti távlatból (2012.)
4. kötet: Ballabás Dániel (Szerk.): Tradíció és innováció a 20. századi magyar paraszti gazdálkodásban (2012.)
5. kötet: Ballabás Dániel (Szerk.): Kultusz és propaganda (2012.)
6. kötet: Ballabás Dániel – Borbély Zoltán (Szerk.): Tanulmányok Erdély fejedelemség-kori történetéből (2012.)
7. kötet: Ballabás Dániel (Szerk.): Doktorandusz hallgatók I. konferenciája. 2012. május 9. (2013.)
8. kötet: Ballabás Dániel (Szerk.): Módszertani tanulmányok (2013.)
9. kötet: Gyarmati Enikő (Szerk.): PhD-hallgatók II. konferenciája (2013. május 3.) (2014.)
10. kötet: Rakita Eszter (Szerk.): PhD-hallgatók III. konferenciája (2014. május 16.) (2015.)

AZ ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLÁJÁNAK
KIADVÁNYAI

Egyháztörténeti tanulmányok

Szerkesztette:
Ambrus László

Linceum Kiadó
Eger, 2016

Lektorálta:

Klestenitz Tibor

ISBN 978-615-5509-32-2

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Főiskola rektora
Megjelent az EKF Líceum Kiadó gondozásában
Igazgató: Grebely Gergely
Felelős szerkesztő: Zimányi Árpád
Nyomdai előkészítés: Szutor Zsolt

Megjelent: 2016-ban

Készítette: az Eszterházy Károly Főiskola nyomdája
Felelős vezető: Kérészy László

TARTALOM

Szabó Csaba – A (katolikus) egyháztörténet-írás elmúlt 25 éve	6
Tengely Adrienn – A hitbuzgalmi társulatok történetének vázlata a pécsi egyházmegyében (19–21. század)	33
Gyombolai Gyula – Werner Alajos életrajzi vázlata (Börtönök és alleluják; egy üldözött pap élete)	64
Ungvári Csaba – A kisegyház-kutatás dilemmái és eredményei	81
Gál Máté – Az államhatalom és a katolikus egyház viszonya Heves megyében (1956–1960)	88
Lugosi-Szabó Gergely – Az egyházi ingatlanok rendezésének jogi szabályozása az 1991. évi XXXII. törvény alapján	102

A (KATOLIKUS) EGYHÁZTÖRTÉNET- ÍRÁS ELMÚLT 25 ÉVE¹

SZABÓ CSABA

1. Előzmények, visszatekintés

A 19. század közepétől, és a két világháború között is virágzó² egyházi történetírás és egyháztörténet-írás 1948 után lehanyatlott. Megszűntek a rangos periodikák,³ nem készültek többé komoly szakmai elismerést kiváltó történeti összefoglalók, rendtörténetek.⁴ Csekély, lefajtott kutatás jellemezte a létezett szocializmus idején az egyháztörténet-írást. Korabeli neves művelői külföldre távoztak (például

¹ A tanulmány alapvetően az 1945 utáni korszakot vizsgáló egyháztörténet-írással foglalkozik, annak forrásaira és kutatási problémáira összpontosít.

² A katolikus történetírás a Horthy-korszakban virágkorát élte. Különösen a neves szerzetes paptanárok, például a bencés *Erdélyi László* [Szent Imre és kora. Bp. 1930; A magyar lovagkor társadalma és művelődése (1205–1526). Bp. 1932.; Magyarország törvényei Szent Istvántól Mohácsig. Bp. 1942.], a piarista *Takács Sándor* [Magyar nagyasszonyok I–II. Bp. 1926/1934; Emlékezzünk eleinkről I–II. Bp. 1929.; Kémvilág Magyarországon I–II. Bp. 1932.), *Balanyi György* (Magyarország története a legrégebbi időtől a mohácsi vészig. A középiskolák 3. osztálya számára. Bp. 1926.; Magyarország története a mohácsi véstől napjainkig. A középiskolák 4. osztálya számára. Bp. 1924.) kézi- és tankönyveit, monográfiáit érdemes mások mellett megemlíteni.

³ Szekfű Gyula kezdeményezésére alakult meg a Katolikus Történetírók Munkaközössége, amelynek kiadványa tíz évig a katolikus történetírás egyik fontos szakfolyóirata volt. *Regnum – Egyháztörténeti Évkönyv*, 1936–1946.

⁴ Elegendő Fraknói Vilmos, Karácsonyi János, Knauz Nándor, Lukcsics József és mások munkáira utalni. A rendtörténetek tekintetében pedig példaként említhetjük: *Békefi Remig*: A pilisi apátság története. Pécs. 1891–1892. *Uő.*: A pásztói apátság története. Bp. 1898.; A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története I–XII. A magyar kereszténység, királyság és bencés rend főnnállásának kilencszázados emlékére kiadja a pannonhalmi Szent-Benedek-rend.; Erdélyi László. Szerk. Sörös Pongrác. Bp. 1908–1916.; *Balanyi György*: Magyar piaristák a XIX. és XX. században. Bp. 1942. *Uő.*: A magyar piarista rendtartomány története. Bp. 1943.

Deér József), esetleg más témákat kerestek, vagy alig jutottak lehetőséghez.⁵ Az ideológiai alapú történelemszemlélet osztályharcos elméletei közé alig fért be még a középkori egyház kutatása is.⁶ Az 1980-as évektől lanyha változást lehet megfigyelni. Az Ecclesia katolikus szövetkezet 1983-ban kiadta Szántó Konrád ferences egyháztörténész egyetemes egyháztörténeti munkájának első kötetét, majd két évente a további két kötetet.⁷ Komoly jelzés, hogy létezik a művelt egyházi történetírás. Talán a munka megjelenésével is összefüggött a *História* című történelmi folyóirat 1983. évi 5–6. tematikus számának megjelenése „Egyház és társadalom” címmel.⁸ Két évvel később, a „kis lépések politikája” közepette valóságos ugrás volt az egyháztörténet-írás szempontjából az 1985. február 12–14-én – 40 éve első alkalommal – megrendezett egyháztörténeti konferencia Esztergomban, Az *Új Ember* katolikus hetilap és a *História* történelmi folyóirat szerkesztősége által rendezett tanácskozáson az előadók feltérképezték az egyháztörténet-írás fehér foltjait, és javaslatokat fogalmaztak meg a kutatások lehetséges irányára vonatkozóan.⁹ A *História* 1985. évi 4. száma – az esztergomi konferencia hatására – az egyháztörténet-írással foglalkozott. Némelyik előadás szerkesztett, rövidített változatát le is közölte a folyóirat. Szántó Konrád ferences egyháztörténész cikkének szerkesztői bevezetőjében olvasható: „A *História* szerkesztősége kiemelt fontosságot tulajdonít annak, hogy mind tervszerűbb kutatások tárják fel a magyarországi egyházak társadalmi-kulturális szerepének és általában a vallásos gondolkodásnak a történetét.”¹⁰ A „nagy áttörést” az 1988-as év hozta meg: a katolikus ellenreformáció legjelentősebb alakjának, Pázmány Péter halálának 350., és Szent

⁵ Kumorovitz L. Bernát illegális premontrei szerzetes, a magyar történeti segédtudományok egyik doajenje például 1950 és 1957 között alkalmi munkákból élt, különféle intézmények (Budapesti Történeti Múzeum, MTA Történettudományi Intézet) felkérésére oklevélkivonatokat és fordításokat készített. 1945-ben az MTA levelező tagjává választották, majd 1949-ben tanácskozó taggá minősítették vissza. 1989-ben rehabilitálták, és 1990-ben a rendes tagok sorába emelték.

⁶ Például: *Mályusz Elemér* néhány munkáját lehet megemlíteni: A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog. Bp. 1958.; *Uő.*: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp. 1971.

⁷ *Szántó Konrád OFM: A katolikus egyház története I–III.* Bp. 1983, 1985, 1987.

⁸ *História* 5. (1983/5–6) Vö.: <http://www.tankonyvtar.hu/hu/bongesztes/folyoiratok/historia/83-056/adatok.html> (Lekérdezés: 2014. március 7.)

⁹ Egyháztörténeti konferenciák, 1985–1988. *História* 10, (1988/2–3) 60–61. Vö. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/bongesztes/folyoiratok/historia/88-023/index.html> (Lekérdezés: 2014. március 7.)

¹⁰ Szerkesztői bevezető *Szántó Konrád: A katolikus egyháztörténet-írásról* című írásához. *História* 7. 1985/4. 30–31. Vö. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/bongesztes/folyoiratok/historia/85-04/ch15.html#id526484> (Lekérdezés: 2014. március 7.)

István király halálának 950. évfordulójára szervezett emlékkonferencia. A Római Katolikus Püspökkari Konferencia Egyháztörténeti Bizottsága, az Eötvös Loránd Tudományegyetem és az MTA Egyháztörténeti Bizottsága 1988. február 29. és március 2. között közös konferenciát rendezett Budapesten, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. A rendezvényt az ELTE rektora mellett Paskai László prímás, esztergomi érsek nyitotta meg. Michele Maccarrone pápai prelátus felolvasta II. János Pál pápa köszöntő táviratát is, amelyben a Szentatya méltatta a kezdeményezést. A háromnapos ülészakon felvonult a társadalomtudós szakma szinte teljes elitje: akadémikusok, egyetemi tanárok, világi és egyházi történészek, művelődéstörténészek. A bevezető előadást Köpeczi Béla művelődési miniszter tartotta.¹¹ A Pázmány-konferenciával áttört a gát, majd a hamarosan bekövetkező politikai és társadalmi változások teljesen felszabadították az egyháztörténet-írást.

1.1. Hazai marxista egyháztörténet-írás

Az 1940-es évek végétől egészen a nyolcvanas évekig a távolságtartás, sőt az ideológiai alapú szembenállás jellemezte a történészeket az egyházakkal kapcsolatos kutatásokban és publikációkban. A marxista osztályharcos szemlélet egyeduralmukodóvá vált a történetírásban, jóllehet, a korszak történetírása sem volt egységes. Az ötvenes éveket durva vulgármarxizmus jellemezte, amely a tudományosság szempontjainak teljes figyelmen kívül hagyásával ideológiai alapon „harcolt” a „klerikalizmus” ellen. A 70-es évektől, a történettudomány marxista szellemiségű szakszerűsödésének idejétől, a 20. századi egyháztörténet feltárására pedig csak néhány kivételezett „házi” történész kapott engedélyt és kellő tekintést az iratokba. Ehelyütt csak három szerzőt emelek ki, két egymást követő generáció tagjait, akik mesterségük fogásait kiválóan ismerve és alkalmazva, másokhoz képest szinte „forrásbőségben” tanulmányozhatták az egyházak modernkori történelmét.

Orbán Sándor¹² tudományos pályafutása során a katolikus egyház 1945 utáni történetével („politikájával”), az egyház és az állam viszonyával, valamint az 1945 utáni magyar agrártörténettel foglalkozott. Akadémiai doktori értekezését is eb-

¹¹ *Bitskey István*: Egyháztörténeti konferencia Pázmány Péter emlékezetére. *Hungarológiai Értesítő* VIII. (1986/3–4) 272–273. Vö. http://epa.oszk.hu/01300/01361/00019/pdf/1986_3-4_272-273.pdf (Lekérdezés: 2014. március 7.)

¹² Orbán Sándor (1928–2012): a polgári iskola után tanítói képesítést (1946), majd a Budapesti Pedagógiai Főiskolán történelem–magyar szakos általános iskolai tanári oklevelet szerzett (1952). A történelemtudományok kandidátusa (1962), doktora (1974). Az MTA Történettudományi Intézet III. sz. Magyar Történeti Osztályának tudományos munkatársa (1951–1965), főmunkatársa (1965–1975), tanácsadója és a Jelenkortörténeti Osztály vezetője (1975–1988).

ben a tárgykörben védte meg 1974-ben.¹³ Már az ötvenes években megjelentek tudományos közleményei a magyar katolikus egyház szerepvállalásáról a Szovjetunió elleni háborúban, majd az egyházi iskolák államosításáról.¹⁴ Alig két évvel az MSZMP új „kétpólusú” egyházpolitikai elveit lefektető 1958-as párthatározat¹⁵ után vállalkozott a katolikus egyház és az állam közötti 1950-es megállapodás első elemzésére, majd két év múlva már monográfiát adott ki ugyanebben a tárgyban. Megadott neki, hogy nemzetközi szinten, németül is összefoglalja kutatásai eredményét Kelet-Berlinben.¹⁶ A hatvanas évek közepétől egyháztörténeti írása már nem jelent meg, kizárólag agrártörténettel foglalkozott.

Balogh Sándor¹⁷ a budapesti tudományegyetem mellett Moszkvában a Lomonoszov Egyetemen alapozta meg tudását. A pártapparátustól az egyetemi ka-

¹³ *Orbán Sándor*: Két agrárforradalom Magyarországon. Demokratikus és szocialista agrárátalakulás 1945–1961. Bp. 1972.

¹⁴ *Orbán Sándor*: A magyar katolikus egyházi reakció a Szovjetunió elleni háború támogatói sorában. Századok, 87. (1953/1) 108–141; *Uő.*: A szovjetellenes háború klerikális támogatói. Bp. 1954.; *Uő.*: Az egységes állami iskola megteremtése. In: Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből. Szerk. Lackó Miklós. Bp. 1955. 543–584; *Uő.*: A felekezeti iskolák államosításának 10. évfordulójára. Társadalmi Szemle 13. (1958/6) 70–79.

¹⁵ MNL OL M–KS–288. f. 5. cs. 82. ő. e. Az MSZMP PB 1958. június 10-i ülése. valamint MNL OL M–KS–288. f. 5. cs. 87. ő. e. Az MSZMP PB 1958. július 22-i ülése. Közli Balogh Margit – Gergely Jenő: Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon 1790–2005. II. kötet. Bp. 2005. 1001–1008.

¹⁶ *Orbán Sándor*: Az állam és a katolikus egyház megállapodása 1950. Történelmi Szemle III. (1960) 281–309; *Uő.*: Egyház és állam 1945–1950. A katolikus egyház és az állam viszonyának rendezése. Budapest. 1962.; *Uő.*: Das Abkommen zwischen Staat und Kirche in der Volksrepublik Ungarn. Jahrbuch für Geschichte der UdSSR und der volksdemokratischen Länder Europas. Vol. 9. Berlin. 1966. 27–54.

¹⁷ Balogh Sándor (1926–2004): Balassagyarmaton, a népi kollégiumban érettségizett. 1947-ben beiratkozott a budapesti egyetem történelem szakára. 1948-tól párttag. 1950-ben egyetemi hallgatóként került az MDP Pártfőiskolára. 1952. júliusban az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztályán politikai munkatárs, 1953. májustól az egyetemi alosztály megbízott vezetője volt. 1954-től a moszkvai Lomonoszov Egyetemen aspiráns, a történelemtudományok kandidátusa lett. 1958-tól a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (TIT) tudományos titkára. 1960-ban visszakerült a pártapparátusba; az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály alosztályvezetője lett. 1964-től az ELTE Újkori és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszékén tanított; előbb docens, majd 1967-től egyetemi tanár, az egyetemi pártbizottság tagja. 1964 és 1967 között oktatási rektorhelyettes. 1973-tól a történettudományok doktora. 1986 és 1991 között a Magyar Történelmi Társulat elnöke volt. 1988. augusztusban kinevezték az MSZMP KB Párttörténeti Intézetének igazgatójává, innen ment nyugdíjba 1991-ben.

tedrán keresztül a párt tudományos intézetéig ívelt tudományos pályája. Nagyhatalmú és -hatású történész volt. Az 1945 utáni magyar történelemmel, azon belül is leginkább az 1945 utáni koalíciós időszakokkal, a „népi demokrácia” megteremtésének korszakával foglalkozott.¹⁸ Tekintélyes akadémiai doktori értekezését is ebből a témából írta.¹⁹ Később pedig kiadott hozzá egy forrásgyűjteményt is.²⁰ Balogh Sándor könyve a hozzáférhető források legteljesebb körére épült. Igyekszik bizonyítani, hogy az 1945 utáni néhány év (a koalíciós időszak) elkülönül, nem kapcsolható össze szorosan a következő időszakokkal, a pártállam kiépítésével. Elismeri ugyan, hogy a nemzetközi erőviszonyok alakulása és a szovjet befolyás meghatározta a magyarországi fejlődést, de a valóságosnál fontosabb szerepet tulajdonított a hazai politikai szereplőknek. Balogh behatóan foglalkozott a magyarországi kisebbségek háború utáni helyzetével is.²¹ Később eljutott az 1945 utáni magyar külpolitika elemzéséig.²² Korábban rendkívül sikeres, népszerű összefoglaló magyar történelmi szintéziseket is kiadott.²³ A magyarországi egyházak 20. századi története ezekben a monográfiákban is megjelent, de Balogh Sándor önállóan is publikált szűkebb korszakára, az 1945 utáni koalíciós időszakra vonatkozó

-
- ¹⁸ *Ságvári Ágnes – Balogh Sándor: A népi demokratikus forradalom magyarországi győzelmének történetéhez. Századok 97. (1963/6) 1322–1340. Balogh Sándor: A Magyar Kommunista Párt értelmiségi politikájának felszabadulás utáni történetéből. Századok 99. (1965/3) 458–483. Uő.: Az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választások. (I–II. rész.) Századok 104. (1970/4) 869–940. (1970/5) 1192–1239.*
- ¹⁹ *Balogh Sándor: Parlamenti és pártharcok Magyarországon a felszabadulás után 1945–1947. Akadémiai doktori disszertáció. Bp. 1972. I. 1–499; II. 500–1012; III. 1013–1637; IV. Jegyzetek: 460. A tekintélyes munka 600 oldalra rövidített változata: Uő.: Parlamenti és pártharcok Magyarországon 1945–1947. Bp. 1975.*
- ²⁰ *Balogh Sándor – Izsák Lajos: Pártok és pártprogramok Magyarországon (1944–1948). Bp. 1977.*
- ²¹ *Balogh Sándor: Az 1946. február 27-i magyar–csehszlovák lakosságcsere egyezmény. Történelmi Szemle, 31. (1979/1) 59–87.; Uő.: A német nemzetiségű lakosság kitelepítése Magyarországról a második világháború után. Elmélet és Politika. Információs Szemle 1981/4. 96–130.*
- ²² *Balogh Sándor: A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945–1947. A fegyverszünetről a békeszerződésig. Bp. 1982.; Uő.: Magyarország külpolitikája 1945–1950. Bp. 1988.*
- ²³ *A magyar népi demokrácia története 1944–1962. A kötet szerzői: Balogh Sándor, Birta István, Izsák Lajos, Jakab Sándor, Korom Mihály, Simon Péter. A mellékleteket összeállította: Izsák Lajos, Steinbach Antal. A kötet szerkesztői: Balogh Sándor, Jakab Sándor. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1978. Továbbá *Balogh Sándor, Gergely Jenő, Izsák Lajos, Jakab Sándor, Pritz Pál, Romsics Ignác: Magyarország a XX. században. Szerk. Balogh Sándor. A mellékleteket összeállította: Föglein Gizella. Bp. 1985.**

egyház történeti tárgyú írást.²⁴ A rendszerváltozást követően közölt, Mindszenty József bíborost illető sajtócikkei, interjúi borzolták a közvéleményt, különösen a katolikusok érzékenységét.²⁵

Orbán Sándornál és Balogh Sándornál egy generációval fiatalabb, a 20. századi magyar egyháztörténet-írás meghatározó személyisége Gergely Jenő.²⁶ Tudományos pályája a hetvenes években indul. Kutatási-oktatási szakterülete a 19. és 20. századi magyar történelem, ezen belül az egyháztörténelem volt. Elsősorban az egyházi mozgalmak, ideológiák, a keresztény pártok története, a katolikus társadalmi szervezetek tevékenysége érdekelte.²⁷ Kutatásai kiterjedtek Magyarországra és a Szentszék kapcsolataira is. Ugyancsak érdekes vállalkozás a sikeres, több kiadást megélt munka a pápaság történetéről, egy olyan szerzőtől, aki semmilyen idegen nyelven nem tudott.²⁸

Gergely Jenő azon kevesek közé tartozott, akiknek majdhogynem sikerült iskolát teremteniük. Jó néhány neves történészt kinevelt (mások mellett Balogh Margit, Fazekas Csaba), és valóban felismerte, hogy a tudományos műhelymunka az egyik legfontosabb út a szakmai utánpótlás biztosításához. Mégsem sikerült

²⁴ *Balogh Sándor*: A fakultatív vallásoktatás kérdése és az egyházak (1947 tavasza). Századok 107. (1973/4) 906–941; *Uő.*: Die Frage des fakultativen Religionsunterrichts und die Kirchen (Frühjahr 1947). Studia Historica. Academiae Scientiarum Hungaricae. Bp. 1980. 177.

²⁵ *Balogh Sándor*: A hercegprímás. Mindszenty politikusi pályájáról – születése centenáriumán. Népszabadság, 1992. március 28. 75. szám, 23; *Uő.*: Mindszenty József a politizáló katolikus főpap. Eszmélet 9. 34. szám, 1997 nyár, 94–113.

²⁶ Gergely Jenő (1944–2009): történész, az MTA doktora, az ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszékének professzora, tanszékvezetője. Az ELTE BTK-n szerzett történelem szakos diplomát, majd élete végéig az intézmény oktatója volt. 1968-ban tanársegéd, majd a bölcsészdoktori disszertációja megvédését követően 1970-től adjunktus. 1974-ben kandidátus, egyetemi docens. 1991-ben az MTA történelemtudományok doktora, egyetemi tanár. 1995-től az Új- és Legújabbkori Magyar Történelem Tanszék vezetője. 1997-től haláláig vezette az ELTE Történelemtudományok Doktori Iskoláját.

²⁷ *Gergely Jenő*: A politikai katolicizmus Magyarországon 1890–1950. Bp. 1977. Külön is ki kell emelni a katolikus egyház történetét feldolgozó kismonográfiáját. *Uő.*: A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1985. Míg ez az egyetlen történeti igényű szintézis a katolikus egyházról a létezett szocializmus időszakából. Továbbá *uő.*: Katolikus egyház, magyar társadalom 1890–1986. Budapest, Tankönyvkiadó, 1989.

²⁸ *Gergely Jenő*: A pápaság története. Bp. 1982. A mű keletkezésével kapcsolatban lásd *Adriányi Gábor*: Az egyháztörténet kézikönyve. Második kiadás, előszó. Budapest, 2000. 11.

neki egyfajta „Gergely-iskolát” teremtenie, nem sikerült „szellemiséget” átadni, talán azért, mert az ő szellemisége is válságba jutott a rendszerváltozással. Amit tanítványaira, fiatalabb munkatársaira hagyott az sem kevés, az alaposság, a szorgalmas kutatás tisztelete.

Orbán Sándor az MTA Történettudományi Intézetéhez, Balogh Sándor az MSZMP KB Párttörténeti Intézetéhez (1990-től Politikatörténeti Intézet) és Gergely Jenő az Eötvös Loránd Tudományegyetemhez kötődött. A magyarországi létezett szocializmus számottevő történészei, a marxista egyháztörténet-írás meghatározó személyiségei. Fontos megjegyezni, hogy az akkori publikációs lehetőségek jóval szűkösebbek voltak, mint a maiak. Ahhoz, hogy egy húsz és harminc közötti fiataltól valamelyik szaklap tanulmányt közöljön, különösen történeti, ideológiai okokból kényesnek minősülő kérdésekben, feltétlenül rendszerhűnek kellett lenni és a párt ideológiai elvárásainak mindenben meg kellett felelni. Ha megvizsgáljuk a rangos történeti tudományos szaklapok (pl. *Századok* és *Történelmi Szemle*) szerkezetét, megállapíthatjuk, hogy domináltak azok az értekezések, amelyek a magyar történelemnek középkortól a 19. század végéig terjedő időszakát dolgozták fel. Jóval kevesebb írás jelent meg a 20. századból, azok is egy jól körülhatárolható, szűk szerzőgárda tollából. Ezek a történészek már kivétel nélkül 1945 után szereztek meg képesítésüket. Nemcsak módszertanában, de még kérdésfeltevésében is szakítottak a két világháború közötti magyar történetírással. Ráadásul olyan korszakban éltek, és váltak véleményformáló történésszé, amikor a szocialista tábor bezártsága miatt nem volt fontos a nyelvtudás, különösen a nyugati nyelvek ismerete nem. Éppen ezért munkásságuk alig ismert a határokon túl, és ők maguk is alig hagyták értékítéleteiket a nyugati szerzőktől befolyásolni. Tevékenységük és különösen hatásuk azonban a rendszerváltozást követően is jelentős maradt. Éppen ezért nem érdektelen megismerni a neves hazai, és mellettük az emigráns egyháztörténészek életrajzait, és újra alaposabban szemügyre kell venni munkáikat is. Milyen kérdésfeltevéssel, forrásadottságokkal dolgoztak? Mennyire tudták távol tartani magukat kutatásaik tárgyától, volt-e erre egyáltalán lehetőségük, igényük? Ha az ideológiai burkot lebontjuk műveikben, lehet-e aktuális, időtálló szakirodalomként használni munkáikat? Érdekes, hogy amint erre politikai lehetőség nyílt, a rendszerváltozást követően, a neves marxista történészek Mindszenty Józseffel kapcsolatos tévedéseire, tudatos ferdítéseire Mészáros István azonnal felhívta a figyelmet.²⁹

1.2. Emigráns egyháztörténet-írás

Az emigrációba kényszerült magyar egyháztörténet-írók is több generációhoz tartoztak, több hullámban, eltérő történelmi, politikai szituációban, de lényegében

²⁹ *Mészáros István: A hazai történettudomány 1948–1992 közötti Mindszenty-képe. Esztergom. 1992.*

ugyanazzal az indokkal, a kommunista önkényuralom miatt hagyták el hazájukat. Felkészültségük különböző, néhányukat nem is lehet hagyományos értelemben véve történésznek tekinteni. Ugyanakkor éppen ez a sokszínűség jellemezte az emigráns irodalmat, hogy a nem kimondottan „céhbeli” is hozzátehetette a maga véleményét, eredményeit a határokon túl a magyar egyháztörténet-íráshoz. Csaknem valamennyiük munkáját jellemezte a csekély, egyoldalú forrásbázis. Mégsem szabad leírni ezeket a munkákat, mert éppen azért, hogy egy-egy ritka forrásból, vagy éppen a nyugaton hozzáférhető teljes sajtó és szakirodalmi repertoárból merítettek, komoly adalékot szolgáltatnak az itthoni, ugyancsak egyoldalú történelemszemlélethez. Másik rendkívül fontos érdemük volt, különösen a saját korszakukban, hogy a kommunista egyházüldözés bemutatásával lényegében mindvégig éberon tartották az egyház és a nyugati közvélemény figyelmét, hogy a „vasfüggöny” keleti oldalán is létezik egy üldözött, szenvedő egyház.

Közi Horváth József inkább közíró volt, mint történész.³⁰ Nem tanulta a történelemtudományt, mégis számos történeti munkát írt, amelyeket több nyelvre is lefordítottak.³¹ Az írárok nyelvezetére jellemző az elfogultságtól sem mentes hang, például a „Rafinált vallásüldözés...” egyes fejezetcímeiben: „*A kádári egyházpolitika hazug dicsérete; A társutasok túlbuzgósága; A békepapok gyászos szerepe; Ravaszkodással álcázott vallásüldözés; Vörös medália Lékai bíboros-primás mellén*”.

³⁰ Közi Horváth József (1903–1988): katolikus pap, politikus. 1927-ben Győrött szentelték pappá. 1929-ben a budapesti Tudományegyetemen teológiai doktorátust szerzett. Serédi bíboros a Katolikus Akció titkárává nevezte ki. Népszerűsítette a pápai szociális enciklikákat, kiállt a német nemzetiszocializmus ellen. 1939-ben a kormánypárti listán keresztény-szociális programmal Győr országgyűlési képviselője lett. 1944 tavaszán a parlamentben tiltakozott a német megszállás ellen. 1948-ban Ausztrián keresztül Párizsba menekült, ahol megszervezte és vezette a Magyar Keresztény Népmozgalmat. 1949-ben New Yorkban telepedett le. A Magyar Nemzeti Bizottmány végrehajtó bizottságának tagjaként a menekültkérdéssel foglalkozott. Az 1956-ban visszatért Európába. 1957 és 1965 között a Paulinum nevű müncheni diákközösséget vezette. 1970 végén az Európai Szabad Magyar Kongresszus elnökévé választotta. 1965-től a haláláig a München melletti Oberhachingban az egyházmegyei Karitászon otthon lelkésze volt. Írásai a Katolikus Szemlében, a Nemzetőrben, az Életünkben és más lapokban jelentek meg.

³¹ *Közi Horváth József: Magyarok tündöklő csillaga, Szent István 975–1038.* München. 1971; *Uő.: Kardinal Mindszenty. Ein Bekenner und Märtyrer unserer Zeit. Kirche in Not – Ostpriesferhilfe, Königstein-Taunus.* 1976. (angolul: Chichester–Chulmleigh, 1979, magyarul: Mindszenty bíboros, München 1980.); *Uő.: Apor püspök élete és halála.* München. 1977. (németül: *Leben und Sterben von Bischof Apor,* München, 1984.); *Uő.: Rafinált vallásüldözés Magyarországon.* München. 1980.

Vecsey József egyáltalán nem történész, hanem katolikus pap.³² Mégis neki köszönhető, hogy megszerkesztette és kiadta Mindszenty József bíboros leveleinek, beszédeinek, írásainak okmánytárát.³³

Csonka Emil³⁴ történettudományi kutatásai a legújabbkori magyar történelem, főleg a Habsburg-ház huszadik századi magyarországi történetére irányultak, de Mindszenty József emigrációban töltött éveit is ő dolgozta fel elsőként.³⁵

³² Vecsey József (1913–1977): katolikus pap, szerkesztő. Tanulmányai után káplán és középiskolai hittanár, majd a szombathelyi szemináriumban teológiatanár volt. 1952 nyarán Párizsba menekült, magyar lelkész lett. 1954 augusztusától 1955 decemberéig Münchenben a Szabad Európa Rádió katolikus műsorát szerkesztette. Utána a svájci St. Gallenbe került, ahol lelképásztori munkát végzett. 1969-től kiadta és szerkesztette az *Életünk* című katolikus lapot. Mindszenty bíboros Nyugatra érkezése után bécsi titkárságának ügyvezetője lett és annak haláláig közvetlen munkatársa volt. A bíboros halála után a Mindszenty Alapítvány tagjaként megszervezte a vaduzi Mindszenty Házat. A Katolikus Szemlében és az *Életünkben* publikált.

³³ Mindszenty Okmánytár I-III. Pásztorlevelek, beszédek, nyilatkozatok, levelek. Sajtó alá rendezte Vecsey, József. München 1956–1957. Németül Johann Schwendemann-nal. Welt und Heimat, St. Pölten, Wien, 1957–1959. További Mindszenty tárgyú munkái: *Der Prozess Mindszenty. Dokumente* (gesammelt und herausgegeben von Dr. J. Vecsey). Pannonia Sacra, München. 1961.; *Kardinal Mindszenty. Beiträge zu seinem siebzigsten Geburtstag*. Hg. Jozsef Vecsey. Donau Verlag, München. 1962.; *Emlékezés Mindszenty bíboros édesanyjára* (St. Gallen 1970) *Josef Vecsey: Der Lebensweg Kardinal Mindszentys bis 1971.*; *Kardinal Mindszenty. Das Gewissen der Welt*. Naumann, Würzburg. 1972.. 9–60; *Uő.*: Mindszenty, the Man. Cardinal Mindszenty Foundation, St. Louis. 1972.

³⁴ Csonka Emil (1923–1982): újságíró, történész. Egyetemi tanulmányait a budapesti Tudományegyetemen és Bolognában végezte. Ott doktorált magyar irodalomból. Ausztriában, majd Münchenben élt. 1951 szeptemberétől haláláig (Vasvári Gergely néven) a Szabad Európa Rádió munkatársa volt. Az 1962 májusában megindított *Új Európa* című külpolitikai és kulturális szemle felelős szerkesztője haláláig. A *Katolikus Szemlében*, az *Új Hungáriában*, a Kanadai Magyarágban is jelentek meg írásai. Németül Emilio Vasari néven publikált.

³⁵ *Emilio Vasari: Ein Königsdrama im Schatten Hitlers. Die Versuche des Reichsverwesers Horthy zur Gründung einer Dynastie*. Wien, München. 1968.; *Emil Csonka: Habsburg Ottó. Egy különös sors története*. München. 1972.; *Emilio Vasari: Dr. Otto Habsburg oder die Leidenschaft für Politik*. Wien, München. 1972.; *Csonka Emil: Zita története. Az utolsó magyar királyné*, München. 1975., Budapest, 1989. (németül E. V. Herold, München 1975.); *Csonka Emil: A száműzött bíboros. Mindszenty az emigrációban*. San Francisco. München. 1976. (németül E. V. Herold Verlag, Wien, München, 1977.); *Csonka Emil: A forradalom oknyomozó története, 1945–1956*. München. 1980. (németül E. V. Die ungarische Revolution 1956. Seewald Verlag, Stuttgart. 1981.

A kiváló műveltségű, képzett történész, Hermann Egyed³⁶ egyetlen napot sem töltött emigrációban, mégis a magyar katolikus egyház történetét összefoglaló monográfiája miatt az emigráns irodalomhoz sorolhatjuk.³⁷ A mű ugyanis Münchenben jelent meg. Hermann Egyednek nem az emigránsok sorsa jutott, hanem az otthoni mellőzés és kényszerhallgatás. Rendkívül alapos munkája az emigrációban is, itthon pedig becsempészett példányok által, igen nagy hatást fejtett ki. Lényegében az egyetlen komoly egyháztörténeti szintézisét kínálta két évszázad egyháztörténelmének. Két évtizeden keresztül, 1950-től haláláig szilenciumra kárhoztatták ezt az európai műveltségű történészt, aki, amíg alkothatott, főleg közép- és újkori magyar történelemmel és egyháztörténettel foglalkozott.³⁸

³⁶ Hermann Egyed (1895–1970): történész, levéltáros, premontrei kanonok, egyetemi tanár. 1914-ben belépett a premontrei rendbe, 1918-ban szentelték pappá. A teológiát az innsbrucki, a német-történelem szakot a budapesti tudományegyetemen végezte. 1929-ben történelemből doktorált. Teológiai tanár Jászón, majd a premontrei gimnázium tanára Gödöllőn. 1929–1940 között az egyháztörténet tanára a gödöllői rendi főiskolán. 1933-ban a budapesti tudományegyetemen egyetemi magántanár. Több alkalommal kutatott Bécsben a Bécsi Magyar Történeti Intézet (1932-től Gr. Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet) ösztöndíjasaként. 1940–1948-ban a szegedi tudományegyetemen a magyar történelem és művelődéstörténet ny. r. tanára. 1944–1945-ben a bölcsészettudományi kar dékánja, majd prodeánja volt. 1949-ben nyugdíjazták. 1949–1950-ben a szegedi r. k. tanárképzőben a magyar történelem tanára. 1950-től Veszprémben kisegítő lelkész és levéltáros.

³⁷ *Hermann Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig.* Szerk., az előszót írta Adriányi Gábor. München. 1973.

³⁸ Főbb művei, a teljesség igénye nélkül. *Hermann Egyed: A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idejében.* Gödöllő, Vác, 1932; Uő.: Lonovics József római küldetésének – 1840–1841 – belpolitikai és diplomáciai előkészítése. A Pázmány Péter Tudományegyetem Egyháztörténelmi Szemináriumának kiadványai. 1. Budapest, 1934; Uő.: Az 1822-i erdélyi egyházmegyei zsinat. A Gr. Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. V. köt. Budapest, 1935; Uő.: Staatliche Klosterreform in Ungarn. 1814–1827. Jahrbuchs des Graf Kuno Klebelsberg Institut für Ungarische Geschichtsforschung in Wien. 7. Band. Budapest, 1937; Uő.: Les courants d'idées occidentaux dans l'enseignement de la théologie en Hongrie. Nouvelle Revue de Hongrie, 1938; Uő.: A vallásos ember a barokk korban. Magyar művelődéstörténet. IV. köt. Barokk és felvilágosodás. Szerk.: Domanovszky Sándor. Budapest, 1941; Uő.: Az esztergomi érseki-prímási szék betöltése a XIX. század első felében. Századok, 78. (1944/7–9) 463–487.

Morel Gyulát³⁹ és András Imrét⁴⁰ együtt kell bemutatni, bár eltérő időpontban és történelmi helyzetben emigráltak, és önállóan is jelentős műveket alkottak. A legnagyobb hatást közös alkotásukkal, a bécsi Magyar Egyházzociológiai Intézettel (Ungarisches Kirchensoziologisches Institut: UKI) és annak kiadványaival érték el.⁴¹ Rendszeresen foglalkoztak a magyar katolikus egyház helyzetével és működésének szociológiai vetületével. 1969-ben elindították az *UKI Berichte über Ungarn* című évkönyv-jellegű sorozatot. Közel 200 magyar, német és angol nyelven írt cikket, tanulmányt és tanulmánykötetet jelentettek meg az intézetben, amelyek egyházi és világi körökben egyaránt elismerést szereztek a dokumentációs és elemző munkájukkal. Tevékenységükkel az (magyar katolikus) egyházat igyekeztek szolgálni, mivel az elnyomás nem maradt ismeretlen a nyugati média előtt.

³⁹ Morel Gyula (1927–2003): szociológus, jezsuita szerzetes. 1946-ban lépett be a Jézus Társaságába. Egyetemi tanulmányait Budapesten kezdte 1948-ban, majd Belgiumban, Franciaországban és Ausztriában folytatta. Filozófiát, teológiát és szociológiát tanult. A Bécsi Egyetemen lett a szociológia doktora. Bécsben és Münchenben ifjúsági nevelőmunkát végzett. 1962-ben részt vett a bécsi Magyar Egyházzociológiai Intézet megszervezésében. Azóta egyik vezetője. 1968-ban docens, 1969-ben rendes tanár lett az Innsbrucki Egyetemen, a Szociológiai Intézet vezetője.

⁴⁰ András Imre (1928–2011): jezsuita szerzetes, szociológus. Csikszeredán érettségizett (1947), majd Szatmárnémetiben jelentkezett a jezsuitáknál. 1947 szeptemberében átszökött Magyarországra, és a budapesti Manrézában megkezdte a noviciátust. Filozófiát tanult Szegeden és Budapesten. A rendek szétszórátása után Hódmezővásárhelyen és Leányfalun élt. 1956-ban rendi döntésre Ausztriában telepedett le. Teológiai, bölcséleti és szociológiai tanulmányokat végzett Innsbruckban és Bécsben. 1959-ben szentelték pappá Innsbruckban. 1962-ben tett rendi ünnepélyes fogadalmat Bécsben. 1974-ben Bécsben doktori címet szerzett. Disszertációját az 1920–1956 közötti magyarországi ún. „népi mozgalom”-ról írta. 1962-től a bécsi Magyar Egyházzociológiai Intézet igazgatója. 1992-ben létrehozta Budapesten a Kerkai Jenő Egyházzociológia Intézetet.

⁴¹ Néhány fontosabb példa: *Bilanz des ungarischen Katholizismus. Kirche und Gesellschaft in Dokumenten, Zahlen und Analysen.* Hrsg. von Emmerich András, Julius Morel. Heimatwerk Verlag, München, 1969; *Handbuch des Ungarischen Katholizismus.* Hrsg. von Emmerich András, Julius Morel. Ungarisches Kirchensoziologisches Institut (UKI), Wien, 1975; *Kirche im Übergang. Die katholische Kirche Ungarns 1945–1982.* Hrsg. von Emmerich András, Julius Morel. Ungarisches Kirchensoziologisches Institut (UKI), Wien, 1982; *Hungarian Catholicism. A Handbook* edited by Emeric Andras and Julius Morel. Hungarian Institute for Sociology of Religion, Vienna, 1983.

Az emigráció legjelentősebb egyháztörténésze a több száz magyar és idegen nyelvű publikációt jegyző Adriányi Gábor,⁴² a bonni egyetem professzora, majd az ELTE BTK Történeti Intézetének előadója, doktori témavezető, az MTA BTK Történeti Intézet tanácsadója. Őt is Nyugatra sodorta a magyar 20. század. Azok közé a kispapok közé tartozott, akiket 1959-ben kizártak a Központi Papnevelő Intézetből, amiért nem voltak hajlandók részt venni az Állami Egyházügyi Hivatal kívánságára az országos papi békegyűlésen. Az ötödéves teológust ezután titokban szentelték pappá, de tanulmányait nem tudta folytatni, elhagyta Magyarországot. Az ÁEH akciója sikeresnek bizonyult, a kispapok és elöljárók, tanáraik közé bizalmatlanság férközött.

Adriányi Gábor azonban külföldön befejezett tanulmányaival, később pedig kutatói, oktatói munkájával is hazáját, egyházát, a magyar katolikus egyházat és annak történetét szolgálta. Fő kutatási területe a katolikus egyház története Magyarországon, különösen a magyar katolikus egyház speciális történeti problémái a 19. és a 20. században, illetve a Vatikán keleti politikája Magyarországgal szemben.⁴³ Jelenleg is aktívan dolgozik a magyar katolikus egyház zsinatait és nagygyűléseit az 1790 és 2010 közötti időszakban vizsgáló projekt tagjaként.

Adriányi Gáborral kapcsolatban meg kell említeni az Ungarn-Jahrbuch című sorozatot, a Münchener Magyar Intézet (ma Regensburgban) német nyelvű évkönyvét. 1969-ben Georg Stadtmüller történész, egyetemi tanár, a Münchener Magyar

⁴² Adriányi (Adorjáni Vit) Gábor / Gabriel (1935–): katolikus egyháztörténész. Teológiai tanulmányait 1954–59-ben a budapesti Tudományegyetemen, 1961–63-ban a római Pápai Szent Tamás Egyetemen végezte. 1960-ban illegálisan szentelték pappá Budapesten. 1961-ben az NSZK-ban telepedett le. 1963-ban a teológia doktora lett, 1971-ben a bonni egyetemen magántanári képesítést nyert. 1976-ban tanszékvezető tanár és az Institut für Kirchengeschichte igazgatója. 2000 óta professor emeritus. 1971-től a müncheni Ungarn-Jahrbuch társszerkesztője. 1973 óta szerkeszti és kiadja a Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae nevű egyháztörténeti sorozatot. 1989-ben veszprémi tiszteletbeli kanonok. Vö. *Adriányi Gábor: Egy élet nyomában. Önéletrajz.* Bp. 2007.

⁴³ Válogatás műveiből: *Adriányi Gábor/Gabriel Adriányi: Fünfzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte 1895–1945.* Mainz. 1974; *Üő.: Ungarn und das I. Vaticanum.* Bonner Beiträge zur Kirchengeschichte, Köln, Wien. 1975; *Üő.: Az egyháztörténet kézikönyve – Handbuch der Kirchengeschichte.* Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae, München, 1975; *Üő.: Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns.* Studia Hungarica, München, 1986; *Üő.: Geschichte der Kirche Osteuropas im 20. Jahrhundert.* Studia Hungarica, Paderborn. 1992. (magyarul a Kairosz Kiadónál, Bp. 2005); *Üő.: Die Ostpolitik des Vatikans 1958–1978 gegenüber Ungarn. Der Fall Kardinal Mindszenty.* Tibor Schäfer Verlag, Herne, 2003. (magyarul a Kairosz Kiadónál, Bp. 2004. Adriányi Gábor teljes bibliográfiája elérhető: <http://www.tti.hu/tagok/userprofile/gadrianyi.html> (Lekérdezés: 2014. március 10.)

Intézet akkori igazgatója alapította. Elsősorban magyarságtudományi témákkal, főleg magyar történelemmel és társtudományokkal foglalkozik. 2014-ben jelent meg a 31. kötete. 1969 és 1972 között Stadtmüller professzor szerkesztette, 1973-ban Stadtmüller mellett Horst Glassl és Ekkehard Völkl. 1974-ben Georg Stadtmüller helyett Adriányi Gábor lépett be Glassl és Völkl szerkesztők mellé. Jelenleg K. Lengyel Zsolt a főszerkesztő. Az Ungarn-Jahrbuch mellett a Münchener Magyar Intézet adja ki 1964 óta a Studia Hungarica sorozatot,⁴⁴ Schriften des Ungarischen Instituts München. Az utolsó, 51. kötet 2012-ben jelent meg.⁴⁵ Adriányi Gábor 1973-ban indította el és szerkesztette a Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae, katolikus egyháztörténeti sorozatot. A megjelent kötetek szerzői közé tartozik többek között Hermann Egyed, Salacz Gábor, Adriányi Gábor, Meszlényi Antal, Pfeiffer János.

Röviden még egy kiadót be kell mutatni. Az Opus Mystici Corporis (OMC) katolikus magyar könyvkiadót Török Jenő jezsuita tanár alapította 1957-ben Bécsben. Kezdetben magánvállalkozásként, majd az Osztrák Püspöki Kar Lelekipásztori Intézetének magyar osztályaként (Pastorale Ungarnhilfe) működött. Máig több mint háromszáz kiadványa jelent meg. Ezek azonban nem egyháztörténeti, hanem lelekipásztori művek, hittankönyvek, ifjúsági művek, bibliai ismereteket gyarapító munkák, elmélkedések, liturgikus- és imakönyvek, hitbuzgalmi írások, szentek és szentéletű emberek életrajzai.

2. Az elért szabadság

Az egyházak „átvészelték” a kommunista diktatúra négy évtizedét, 1989 után felszabadultak. A szabadsággal együtt a társadalom és a kutatók érdeklődése is megnőtt az egyházak társadalmi szerepe, története iránt.

2.1. A levéltári és adatvédelmi törvény megszületése előtt

A rendszerváltozás után a történetírásban is megszűntek a monopóliumok, jelentős átalakulások következtek be. Ugyan a struktúra nem változott meg, és lényegében a tudományok területén sem zajlott le egy mindent átalakító rendszerváltozás, de maga a nyitás magával hozta a gondolat megformálásának és kifejezésének szabadságát. Ez pedig pluralizmust és versenyhelyzetet teremtett, még úgy is, hogy az erőviszonyok nem voltak egyenlők még sokáig. Az egyik legfontosabb monopólium a könyvkiadást érintette. A létezett szocializmus alatt a néhány álla-

⁴⁴ A Studia Hungarica sorozat 48. köteteként jelent meg e tanulmány szerzőjének doktori értekezése is. Vö. *Csaba Szabó*: Die katholische Kirche Ungarns und der Staat in den Jahren 1945–1965. München. 2003.

⁴⁵ *Tamás Fedeles*: Die personelle Zusammensetzung des Domkapitels zu Fünfkirchen im Spätmittelalter (1354–1526). Regensburg. 2012.

mi kiadón keresztül is működött a cenzúra, hiszen csakis engedélyezett könyvek kerülhettek forgalomba, ráadásul a csekély kiadói kapacitás eleve behatárolta a piacot.

A világháború után a magyar katolikus egyház húsz nyomdával rendelkezett. Ezeket egy kivételével 1949-re államosították.⁴⁶ Ettől kezdve lényegében két katolikus könyvkiadó működött Magyarországon. A legrégebbi, az 1848. május 1-jén alakult Jó és Olcsó Könyvkiadó Társulat, a Szent István Társulat elődje. Magyarország legrégebbi, megszakítás nélkül működő könyvkiadója.⁴⁷ Az Ecclesia Szövetkezet 1951. szeptember 4-én alakult meg a Katolikus Papok Országos Bék bizottságának felügyelete alatt. Lényegében egy gazdasági vállalkozás volt szövetkezeti formában, ahol az indulótőkét a részjegyeket jegyző papság adta össze. Egyházi ruhákat gyártó varroda és templomfelszereléseket, kegytárgyakat, illetve ruhákat árusító üzlet volt. Könyvkiadással csak 1957 után foglalkozott.⁴⁸

1989 után gombamód alakultak a könyvkiadással foglalkozó kisebb nagyobb vállalkozások. Ezek természetesen többnyire üzleti vállalkozások voltak. Időre volt szükség, amire „beállt” a piac, számos életképtelen kiadó eltűnt mára. Ugyanakkor azt is figyelembe kell venni, hogy nem csak katolikus/egyházi kézben levő kiadó jelentethet meg vallási, egyházi irodalmat, például egyháztörténeti munkát. A Magyar Katolikus Püspöki Kar információja szerint ma Magyarországon 18 katolikus kezelésű kiadó működik.⁴⁹

Ezek a változások is hozzájárultak ahhoz, hogy 1989 után a korábbihoz képest hihetetlen mennyiségben jelentek meg vallásos könyvek, és egyháztörténeti kiadványok. A téma természetesen sokkal összetettebb, ehelyütt nincs lehetőség egy részletes elemzésre a könyvkiadás helyzetének alakulásáról és a piaci igények, vásárlói szokások alakulásáról. Tényként elfogadhatjuk, hogy 1989 után növekedett az igény az egyházi irodalom iránt, és ennek igyekezett is megfelelni a számos régi/új kiadó. Nőtték a példányszámok és a kiadványok számai is. Természetesen ez magával hozott egyfajta nivellálódást is: az olcsó papíron, gyenge minőségben, esetleg pontatlan, rossz fordítással gyorsan kiadott, vagy csak ellenőrizetlen tartalmú könyvek megjelenését a piacon. Sem az egyháziak, sem pedig a világiak által művelt egyháztörténet-írás nem volt felkészülve a kialakult igényre.

⁴⁶ A háború utáni első évben 66 katolikus könyv jelent meg Magyarországon. 1946-ban már 117, egy év múlva már 206, és 1948-ban már ismét csak 121 kötet, többnyire teológiai, filozófiai, irodalmi és történelmi könyvek. Az 1950-től évente átlag 1-2 kiadvány jelenhetett meg, kizárólag hittankönyv.

⁴⁷ *Notter Antal*: A Szent István Társulat története. Bp. 1904. 24; Mészáros István: A Szent István Társulat százötven éve 1848–1998. Bp. 1998.

⁴⁸ *Elmer István*: A történelem orgonáján Isten játszik. 50 éves az Új Ember. Bp. 1995.

⁴⁹ Katolikus kiadók Magyarországon. Vö. <http://uj.katolikus.hu/adattar.php?h=18> (Lekérdezés: 2014. március 10.).

A rendszerváltozás időszakának legjelentősebb „alkotása” a katolikus egyháztörténet szempontjából a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM) megalakulása volt 1988. augusztus 28-án a Központi Szeminárium épületében.⁵⁰ Az alapítók célja egy megvalósítandó egyházi, egyháztörténeti enciklopédia több évtizedes létrehozása volt. Időközben átalakult a METEM, amely ma is működik, önálló tudományos közleményt ad ki és könyvsorozattal is rendelkezik.⁵¹

A kilencvenes évek elejét a leggyorsabban hozzáférhető és kiadható memoárrok, visszaemlékezések,⁵² és források dömpingje jellemezte.⁵³ Forráskiadványok persze 1989 előtt is rendre megjelentek. Ezeket a marxista történetírás is fontosnak tartotta, hiszen az ideológiai alapú történelemszemléletének alátámasztására is fel

⁵⁰ A METEM Torontóban is be lett jegyezve – tartva egyfajta visszarendeződés lehetőségétől – „Society for an Encyclopedia of Hungarian Church History” néven. Vö. *Somorjai Ádám – Uzsocki András: A METEM megalakulásának története és tevékenysége 1988–1989-ben. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1. (1989) 279–322.*

⁵¹ A METEM periodikája: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, Essays in Church History in Hungary. Vö. *Saliga Irén: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, Regnum 1–20 (1989–2008) Repertórium. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 21. (2009/1-4) 5-104. A Magyar Egyháztörténeti Vázlatoknak a 24. évfolyama is megjelent 2012-ben. A METEM könyvek sorozat utolsó kötete, a 80. 2013-ban jelent meg, de a METEM egyéb sorozatokat és kiadványokat is gondoz Zombori Istvánnak köszönhetően. Lásd részletesen www.heh.hu (Lekérdezés: 2014. március 11.)*

⁵² Például: *Mindszenty József: Emlékirataim.* Szent István Társulat, Budapest, 1989; *Cserháti József: Fényvillanások a hosszú éjszakában.* Dokumentációs visszaemlékezések a vallásüldözés harminc évéről. Szerzői magánkiadás, Pécs, 1990; Uő.: *Másokért élünk, egymásnak szolgálunk.* Pécs. 1990; *Zimándi Pius: A forradalom éve.* Krónika 1956-ból. Bp. 1992; *Ispánki Béla: Az évszázad pere.* Megszólal a tanú. Bp. 1995.

⁵³ Néhány példa: *A magyar katolikusok szenvedései 1944–1989.* Havasy Gyula dokumentumgyűjteménye. Bp. 1990; *Bindes Ferenc – Németh László: „Ha engem üldöztek...”* Válogatott dokumentumok a Győri Egyházmegye életéből 1945–1966. Szerk. Adonyi Sztancs János. Bp. 1991; *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között I–II.* Szerk. Beke Margit. Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae, 12–13. München-Budapest. 1992; *A Magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között.* Szerk. Beke Margit. Argumentum, Köln, Bp. 1996; *Grósz érsek naplója. Grósz József kalocsai érsek naplója 1944–1946.* Szerk. Török József. Bp. 1995.

tudta használni a többnyire tematikus dokumentumválogatásokat.⁵⁴ A rendszerváltozást követően – alkalmazkodva az igényekhez – a korábbi időszak támogatott egyháztörténészei is számos forrásközléssel jelentkeztek.⁵⁵ Ennek lehetett „taktikai” oka is, mégpedig az, hogy a közölt források önmagukban is állásfoglalást jelentettek, arra pedig amúgy sem volt már szükség, hogy az ideológiai, politikai vélemény is megjelenjen a történeti feldolgozásban.

Viszonylag gyorsan jelentkeztek a keresztény újságírók is történelmi tárgyú, az elmúlt negyven évet feldolgozó írásaikkal.⁵⁶ Mindez egyfajta szükségszerűségből is fakadt: ezeket a köteteket lehetett viszonylag hamar kiadni. Másrészt a korábbi marxista történészeken kívül nem állt még rendelkezésre szakképzett szerzőgárda. Az akkoriban megjelenő, és papok vagy laikusok, de többnyire nem felkészült történészek által jegyzett kiadványok, hosszabb-rövidebb bevezetővel, de rendszerint magyarázó és irattani jegyzetek, magyarázatok nélkül lettek kiadva.

⁵⁴ Például Földet, köztársaságot, állami iskolát! Viták a magyar parlamentben 1944–1948. Válogatta és a bevezetést írta: Balogh Sándor. A szövegmagyarázó jegyzeteket készítette és a függelékét összeállította: Izsák Lajos. Bp. 1980; *Gergely Jenő*: A püspöki kar tanácskozásai. A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyveiből, 1919–1944. Bp. 1984. Gergely Jenő nem rendelkezett egyházi engedéllyel a kiadáshoz, igaz ezt akkor senki sem kérte számon, már csak azért sem, mert a kiadvány egyik lektora Miklós Imre államtitkár, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke volt. A jegyzőkönyvek a kötetben erősen kivonatoltan láttak napvilágot, ezért Adriányi Gábor az általa szerkesztett *Dissertationes hungaricae ex historia Ecclesiae* sorozatban kiadta Beke Margit szerkesztésében a jegyzőkönyvek teljes változatát. Ebből a kiadványból pedig nagyon hiányoznak a magyarázó jegyzetek, így nem kritikai a kiadás. Vö. az előző jegyzetet!

⁵⁵ Néhány példa: *Gergely Jenő – Izsák Lajos*: A Mindszenty-per. Bp. 1989; Serédi Jusztinián hercegprímás feljegyzései 1941–1944. Sisak és cilinder. Sajtó alá rendezte, a kísérő tanulmányt írta Orbán Sándor és Vida István. Bp. 1990; *Gergely Jenő*: Az 1950-es egyezmény. A szerzetesrendek feloszlata Magyarországon. Bp. 1990; *Izsák Lajos*: Polgári pártok és programjaik Magyarországon 1944–1956. Pécs. 1994; Moszkvának jelentjük. Titkos Dokumentumok 1944–1948. Szerk.: Lajos Izsák, Miklós Kun. Bp. 1994.

⁵⁶ *Dobszay János*: Így – vagy sehogy! Fejezetek a Regnum Marianum életéből. Bp. 1991; *Elmer István*: Börtönkereszt. Börtönviselt katolikusok visszaemlékezései. Bp. 1994.

A téma újszerűsége, és a fokozott érdeklődés miatt is rendkívül gyorsan követték egymást Szántó Konrád⁵⁷ korábban tabuként kezelt témákat feldolgozó könyvei.⁵⁸ Sokat elárul a rendszerváltozást megelőző időszakról, de az 1990-es évekről is a ferences egyháztörténész 1991-ben megjelent kötetének előszavában: „Mivel ebben a munkámban már mindenről szabadon és tárgyilagosan szólhatam, nagyon szépen kérem azokat az olvasókat, akik annak idején megvették az *Egyháztörténelem II. kötetét*, okvetlenül szerezzék be ezt a tanulmányt is, hogy az ebben található adatokkal és meglátásokkal egészítsék ki a II. kötetben írtakat, illetve jelen értekezésem segítségével korrigálhassák ki azt, amit a II. kötet első változatának elkészítése után következő három, egymást követő cenzúra miatt csak hangfogóval, illetve torzítva vagy félreérthetően közölhettem.”⁵⁹ Szántó Konrád lektora/cenzora 1983-ban Gergely Jenő volt.

⁵⁷ Szántó (Károly) Konrád OFM (1920–1999) ferences egyháztörténész. Pécsett a ferencesek vezette Szeráfi Kollégium növendékeként a Pius Gimnáziumban érettségizett. 1938-ban Szécsényben lépett a kapisztránus rendtartományba. 1939-ben egyszerű fogadalmat tett. Filozófiát Jászberényben, teológiát Gyöngyösön végezett. 1942-ben örökfogadalmat tett, 1944-ben szentelték pappá. Füleken lelkipásztor, majd Szécsényben hitoktató és cserkészparancsnok. 1947-ben Nyíregyházára, 1949-ben Jászberénybe helyezték. 1950-ben a Pasaréti úti rendházba került. 1954-ben az ELTE-n történelem-földrajz szakos tanári oklevelet szerzett. A szentendrei ferences gimnázium tanára. 1960-ban letartóztatták, 1961. július 27-én két és fél évi szabadságvesztésre ítélték. 1962 májusában szabadult Márianosztráról. 1962-től a Hittudományi Akadémia hallgatója, 1964-ben teológiai doktori címet szerzett. Esztergomban a ferences gimnáziumban és a rendi teológián taníthatott. A ferences levéltárat gondozta, elkészítette alapszintű jegyzékét. 1973 őszén a ferences főiskolát Esztergomból Budapestre, a Pasaréti úti kolostorba helyezték. Az egyháztörténet, egyházjog és néhány évig a bölcelet tanára. A Hittudományi Akadémia levelező tagozatán az egyháztörténet tanára.

⁵⁸ *Szántó Konrád: Az Egyházügyi Hivatal titkai.* Bp. 1990; *Uő.: A meggyilkolt katolikus papok kálváriája.* Bp. 1991; *Uő.: A kommunizmusnak sem sikerült. A magyar katolikus egyház története 1945–1991.* Miskolc. 1992; *Uő.: Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház.* Miskolc. 1993.

⁵⁹ *Szántó Konrád: A meggyilkolt katolikus papok kálváriája.* Bp. 1991. 9.

A keresztény történetírás újraindításában nagy szolgálatot tett Mészáros István.⁶⁰ Elsősorban magyar művelődéstörténettel, oktatás és pedagógiatörténettel foglalkozott.⁶¹ Nyugdíjazása után jelentek meg alapos értekezései a magyar kato-

⁶⁰ Mészáros István (1927–) pedagógus, pedagógiatörténész, egyháztörténeti kutató. Az esztergomi bencés gimnáziumban érettségizett (1945). A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen végzett teológiai tanulmányok után (1945–1948) után a budapesti Állami Pedagógiai Főiskolán magyar-ének szakos általános iskolai tanári képe-
sítést (1949–1952), majd az Eötvös Loránd Tudományegyetem bölcsészkarán pedagó-
gia-pszichológia szakos középiskolai tanári oklevelet szerzett (1954–1958). Közben a
budapesti Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán énektanári-karvezetői tanulmányo-
kat is folytatott (1951–1953). A budapesti VII. kerületi Kertész utcai, majd a Dob utcai
általános iskolában magyar nyelvtant- és irodalmat, valamint éneket tanított. (1950–
1962). Egyetemi doktorátust szerzett 1959-ben. A kecskeméti Felsőfokú Óvónőképző
Intézet neveléstörténet-tanára volt (1962–1963); az Országos Pedagógiai Intézetben
tudományos munkatársként dolgozott (1963–1968). Két évtizeden át nyugdíjazásáig
az Eötvös Loránd Tudományegyetem bölcsészkarának neveléstudományi tanszékén a
nevelés- és iskolatörténet oktatta (adjunktus: 1968–1976; docens: 1976–1988). A ne-
veléstudomány kandidátusa (1973), majd a neveléstudomány akadémiai doktora lett
(1988).

⁶¹ Egy válogatott lista *Mészáros István: A középkori nevelés*. Bp. 1964; *Uő.*: A magyar
nevelés története 1790–1849. Bp. 1968; *Uő.*: A Szalkai-kódex és a XV. század végi
sárospataki iskola. Bp. 1972; *Uő.*: Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777
között. Bp. 1981; *Uő.*: Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája, 996–1948.
Általánosan képző középiskolák. Bp. 1988; *Uő.*: A katolikus iskola ezeréves történe-
te Magyarországon. Bp. 2000; *Uő.*: Művelődéstörténeti tanulmányok 1960–2009. Bp.
2010.

likus egyház 1945–1990 közötti történetére vonatkozóan.⁶² Különösen számottevőek Mindszenty József bíborossal kapcsolatos kutatásai.⁶³

Ahogy arra már utaltunk, 1989 után sem hagytak fel kutatásaikkal a párt támogatását korábban élvező történészek. A többszólamúság, az alternatív vélemények csak izgalmasabbá tették a rendszerváltozást követően az egyháztörténet-írást. Némelyik szerző azonban szükségesnek látta, hogy korábbi munkáinak egy-egy sarkos megállapítását valamelyest tompítsa, korrigálja. Ritkábban publikáltak az 1945 utáni évtizedek történetéről, inkább olyan korszakokhoz nyúltak, amelyek egyébiránt hasonlóan izgalmasak és fontosak, mint a létezett szocializmus ideje, sőt feltárásuk nélkül aligha érthető az egyházak 1945 utáni helyzete, mégis nagyobb a történelmi távlat, kevesebb érzékenység tapad már hozzájuk. Gergely Jenőnek a 20. század első felére irányuló munkássága egyértelműen bizonyítja a fenti állítást.⁶⁴

A történelmi kutatást meghatározó és befolyásoló törvényeket,⁶⁵ valamint az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára jogelődjének, a Történelmi Hivatalnak az 1997-es felállítását érdemes egyfajta cezúraként kezelni. Ugyanis addig, amíg az intézményi keretek és a jogszabályi környezet nem szilárdult meg, számos bizonytalanság uralkodott a kutató történészek és az őket kiszolgálni igyekvő levéltárak között. Másrészt ez az az időszak, amikor a létezett szocializmus feldol-

⁶² *Mészáros István*: Kimaradt tananyag. Kimaradt történelmi-tananyag a katolikus egyházzal felnőtteknek és fiataloknak (I. A diktatúra és az egyház 1945–1956; II. A forradalomutáni egyház 1957–1975; III. 1975–1990.) Bp. 2003; *Uő.*: Ismeretlen vértanúk az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye XX. századi történetében. Esztergom-Budapesti Főegyházmegye, Bp. 2000. *Uő.*: Ortutay Gyula kultuszministersége és a Magyar Katolikus Egyház. Bp. 2004.

⁶³ *Mészáros István*: Mindszenty és Ortutay. Iskolatörténelmi vázlat 1945–1948. Bp. 1989; *Uő.*: A hazai történettudomány 1948–1992 közötti Mindszenty-képe. Esztergom, 1992; *Uő.*: Boldogasszony éve, 1947–1948. Mindszenty bíboros evangelizációs programja. Bp. 1994; *Uő.*: Mindszenty-leveleskönyv. Gondolatok a bíboros leveleiből 1938–1975. Bp. 1997; *Ki volt Mindszenty?* Cikkgyűjtemény 1944–1998. Válogatta és szerkesztette Mészáros István. Bp. 1999; *Uő.*: „Állok Istenért, egyházért, hazáért” Írások Mindszenty bíborosról. METEM, Bp. 2000; *Uő.*: Mindszenty és az „Ostpolitik” Adalékok az Ostpolitik történetéhez 1957–1971. Bp. 2001; *Uő.*: Mindszenty a Sándorpalotában. Hat tanulmány. Bp. 2005; *Uő.*: Mindszenty és Barankovics: adalékok a „keresztény párt” problematikájához. Bp. 2005; *Uő.*: Mindszenty-bibliográfia szemelvényekkel. Bp. 2011.

⁶⁴ Például: *Gergely Jenő*: A katolikus egyházi elit Magyarországon 1919–1944. Bp. 1992; *Uő.*: A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945. Bp. 1997; *Uő.*: Gömbös Gyula. Vázlat egy politikai életrajzhoz. Bp. 1999. (bővített, átdolgozott kiadása. Bp. 2001); *Gergely Jenő – Pritz Pál*: A trianoni Magyarország. Bp. 1999.

⁶⁵ Az 1992-es LXIII. adatvédelmi és az 1995-ös LXVI. levéltári törvény.

gozásában új elem jelent meg: az *ügynök*.⁶⁶ Az egyházi ügynökökkel, az egyházak besúgóival foglalkozó történeti kutatás részben új utakra is vitte a történetírást.

Az ügynökviharok szélsendjében azonban tovább folyik napjainkban is a szisztematikus, leíró, elemző, összehasonlító, adatoló történelmi feltárás. Lényegében még a kilencvenes években, új vállalkozásként indult meg a különféle egyháztörténeti segédletek, adattárak publikálása.⁶⁷ Ezek időtálló, kézikönyvként is jól használható kiadványok. A Balogh Margit és Gergely Jenő nevével fémjelzett publikációk az egyházi élet egészére koncentrálnak, tehát nemcsak az egyes egyházak múltfeltárását célozzák, hanem az állam és az egyházak (beleértve a kisegyházakat, szektákat is) történeti és jogi viszonyrendszerét. Ugyanakkor a katolikus egyház is megvalósított a rendszerváltozás óta eltelt 25 év alatt egy hiánypótló kézikönyvet, a *Magyar Katolikus Lexikont*.⁶⁸ Három évtizedes munka zárult le 2013 novemberében, amikor a Szent István Társulat kiadta a lexikon utolsó, 16. pótkötetét. A szerkesztők közül csak Diós István érte meg a munka beteljesülést, Viczián János 2013 augusztusában elhunyt. A 16 kötet összeállításában, megírásában 376 szerző vett részt. Ez a mű valóban méltó a magyar katolikus egyház korábbi nagy hagyományaihoz.

A rendi történetírás is komoly előzményekkel rendelkezik Magyarországon, de mindenképpen biztató a Pázmány Péter Katolikus Egyetem összefogása az egyes rendekkel, melynek keretében időről időre több napos rendtörténeti konferenciá-

⁶⁶ Jelen tanulmány keretei közt nincs lehetőség a szerteágazó és bonyolult kérdés tisztázására. Az egyháztörténet-írás szempontjából némi áttekintést kínál az Állami Egyházügyi Hivatalba telepített Világosság fedőnevű rezidentúráról kiadott kötet előszava. Vö. *Szabó Csaba – Soós Viktor Attila*: „Világosság”. Az Állami Egyházügyi Hivatal és a hírszerzés tevékenysége a katolikus egyház ellen. Bp. 2006.

⁶⁷ *Balogh Margit – Gergely Jenő*: Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Kronológia. Bp. 1993; *Uő.*: Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Adattár. Bp. 1996; *Uő.*: Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon 1790–2005. 1. köt. 1790–1944. História könyvtár, Budapest, 2004; *Uő.*: Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon 1790–2005. 2. köt. 1944–2005. Bp. 2005.

⁶⁸ Magyar katolikus lexikon I–XV. Főszerk. Diós István; szerk. Viczián János. Bp. 1993–2013. Elérhető az interneten is: <http://lexikon.katolikus.hu/> (Lekérdezés: 2014. március 12.).

kat szerveznek, majd a szerkesztett előadásokat meg is jelentetik.⁶⁹ Csak remélni lehet, hogy a sorozat nem szakad meg, mert vannak még bőven bemutatásra váró rendek. Puskely Mária jóvoltából pontosan ismerjük azt a gazdagságot, amit a magyarországi férfi és női rendek az élet minden területén kifejtettek az elmúlt ézerszáz esztendőben.⁷⁰

A szerzetesrendi, egyházmegyei gyűjteményekbe a rendszerváltozást követően fiatal, tehetséges munkatársak kerültek. A kiválóan képzett történészek, levéltárosok és muzeológusok rendjük és egyházmegyéjük történetének feltárásában kiemelkedő szerepet játszanak. Nemcsak a rendi, püspöki, káptalani levéltárak

⁶⁹ A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára 1–2. kötet. Szerk.: Öze Sándor, Medgyesy-Schmikli Norbert. Rendtörténeti konferenciák 1/1–2. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, METEM, Piliscsaba, Bp. 2005; A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig. Szerk.: Szilágyi Csaba. Rendtörténeti konferenciák 2. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara, Piliscsaba, 2006; A domonkos rend Magyarországon. Szerk.: Illés Pál Attila, Zágórhidi Czigány Balázs. Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák 3. Piliscsaba, Budapest, Vasvár, 2007; Decus Solitudinis. Pálos évszázadok. Szerk.: Sarbak Gábor. Rendtörténeti konferenciák 4/1. Szent István Társulat, Budapest, 2007; Der Paulinerorden. Geschichte – Geist – Kultur. Hrsg. von Gábor Sarbak. Rendtörténeti konferenciák 4/2. Szent István Társulat, Budapest, 2010; A ciszterci rend Magyarországon és Közép-Európában. Szerk.: Guitman Barnabás. Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák 5. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2009; A piarista rend Magyarországon. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán 2007. november 6-án és 7-én rendezett tudományos konferencia tanulmányai. Szerk. Forgó András. Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák 6. Szent István Társulat, Budapest, 2010; Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon 1–2. Szerk.: Illés Pál Attila, Juhász-Laczik Albin OSB. Rendtörténeti konferenciák 7/1. METEM, Budapest, 2012.

⁷⁰ *Puskely Mária*: Keresztény szerzetesség. Történelmi kalauz I–II. Pannonhalma. 1995.

anyagát teszik elérhetővé, és folyamatosan publikálják segédleteiket, ismertetőiket, forráskiadványaikat és monográfiáikat papíralapon és on-line is.⁷¹

Rendkívül fontos szerepet tölt be a Miskolcon 2000 óta rendszeresen megjelenő *Egyháztörténeti Szemle* a jelenkori egyháztörténet-írásban. A fiatal, pályakezdő történészeknek is bő teret, publikálási lehetőséget biztosító folyóirat mára az egyik legjelentősebb egyháztörténeti periodikává vált, köszönhetően a főszerkesztő Fazekas Csaba kitartásának.⁷²

3. Forrásbázis – kitekintés

A kutatást, a tudományos feldolgozást és a témaválasztást befolyásolja a rendelkezésre álló dokumentumok, iratok ismerete, azok mennyisége és kezelhetősége is.

⁷¹ Csak példák: Iskolai Levéltár – Schularchiv. Szerk.: Horváth Richárd. A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Segédletek 1. Győr, 2003; Végrendeleti sorozatok – Testamentarische Reihen. Szerk.: Vajk Ádám. A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Segédletek 2. Győr, 2004; Feudáliskori gazdasági iratsorozat – Wirtschaftsschriften aus dem feudalen Zeitalter. Szerk.: Horváth Richárd. A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Segédletek 3. Győr, 2004; *Soós Viktor Attila*: Apor Vilmos naplói I. A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Győr, 2005; Uő.: Apor Vilmos püspöki iratai. A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Győr, 2008; *Koltai András*: Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén. A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Győr, 2012; Koltai András: A Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltárának kéziratkatalógusa I. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2000; *Catalogus religiosorum Provinciae Hungariae Ordinis Scholarum Piarum / A magyar piarista rendtartomány történeti névtára 1666–1997*. Léh István adatgyűjtését s. a. rend. Koltai András, bev. Jelenits István, függ. Balanyi György, METEM, Budapest, 1998; *A magyar piaristák és a Tanácsköztársaság*. A bevezetést írta Szakál Ádám SchP, a forrásokat sajtó alá rendezte Koltai András. Piarista Rend Magyar Tartománya, Budapest, 2013; Shvoy Lajos: *Önéletrajz*. Szerk.: Mózessy Gergely. Székesfehérvár, 2002; *Prohászka Ottokár – püspök az emberért*. Szerk.: Mózessy Gergely. Bp., Székesfehérvár. 2006; *Lakatos Andor*: A Kalocsai Főszékeskáptalan Levéltára (Repertórium). Kalocsai Múzeumi Értekezések 4. Kalocsa. 1998; *A Kalocsai Érseki Levéltár*. Levéltárismertető. Szerk.: Lakatos Adél, Lakatos Andor, Szabó Attila. Kalocsa, A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 2. 2002; *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 9. Esztergomi főegyházmegye*. 4 kötet. Összeállította: Hegedűs András, Tóth Krisztina. Esztergom, 2000.

⁷² A folyóirat elérhető az interneten is. Vö. <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/> (Le-kérdés: 2014. március 12.).

3.1. Források, dokumentumok a közlevéltárakban

Állami Egyházügyi Hivatal (1951–1989) – a legnagyobb egységes anyag a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (MNL OL) található.⁷³ Ehhez kell még számítani a Magyar Nemzeti Levéltár megyei levéltáraiban a korábbi megyei egyházügyi előadók iratanyagát. Ez megyénként változó mennyiség. Átlagosan azt lehet venni, hogy a megyei levéltárak mindösszesen 150–200 folyóméter (fm.) egyházügyi iratanyagot őriznek. Az MNL OL mellett a legnagyobb gyűjtemény a Fővárosi Egyházügyi Hivatal iratai.⁷⁴

– Kommunista pártok – a Magyar Dolgozók Pártja (1948–1956)⁷⁵ és Magyar Szocialista Munkáspárt (1956–1989) központi szerveinek⁷⁶ legnagyobb egységes anyaga a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található. Ehhez kell még számítani a megyei és városi levéltáraknak átadott pártanyagot. Ez változó mennyiség a közlevéltárakban, de összesítve el lehet fogadni, hogy az állampárti időszakból kb. 15.000 folyóméter iratanyag maradt fenn a megyei és városi levéltárakban. Ehhez jön még a Magyar Kommunista Párt (MKP) 1944/45–1948 közötti iratanyaga, amelyet a Magyar Szocialista Párt alapítványi levéltára kezel.⁷⁷ A teljes, mintegy 16.000 fm-ből természetesen csak egy töredék az, ami az egyházakkal kapcsolatos. Ezt még becsülni sem lehet, de az iratok fontossága elsőrendű.

– Államigazgatás, közigazgatás – az egyes szóba jöhető minisztériumok és állami szervek, például: a Külügyminisztérium, a Belügyminisztérium, az Igazságügyi Minisztérium, a Művelődésügyi Minisztérium (és jogelődei, illetve jog-

⁷³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) XIX–A–21–a Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) elnöki iratok (8,40 fm); XIX–A–21–b ÁEH általános iratok (102,30 fm); XIX–A–21–c ÁEH adattár (15,60 fm); XIX–A–21–d ÁEH visszaminősített TÜK iratok (27,04 fm); XIX–A–21–e ÁEH tematikusan rendezett iratok (3,24 fm).

⁷⁴ Budapest Főváros Levéltára (BFL) XXIII. 134. A Fővárosi Egyházügyi Hivatal ügyviteli iratai (13,53 fm). A fővárosi egyházügyi (fő)előadó TÜK iratai a tanácsi titkos ügykezelés részét képezték, és csak néhány doboz terjedelműek. BFL XXIII. 102. c Budapest Fővárosi Tanács VB – visszaminősített TÜK iratok.

⁷⁵ MNL OL M–KS–276. fond. Magyar Dolgozók Pártja központi szervei (296,40 fm).

⁷⁶ MNL OL M–KS–288. fond. Magyar Szocialista Munkáspárt központi szervei (765,88 fm).

⁷⁷ Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PSZL) 274. fond. Magyar Kommunista Párt (54,87 fm).

utódai), a Minisztertanács, a Legfelsőbb Bíróság, a Legfőbb Ügyészség⁷⁸ stb. iratanyagában is nehéz megbecsülni az egyházakra vonatkozó iratanyag mennyiségét. Tovább bonyolítja a helyzetet a megyei levéltárakban őrzött (nép)bírósi,⁷⁹ tanácsi iratok szinte teljes feltáratlansága egyházi szempontból. Mindez szisztematikus kutatást igényel, és jószerével alig kezdődött ezen a téren valami.

– Állambiztonság, államvédelem – becslések alapján elfogadható a tény, hogy az ÁBTL-ben őrzött kb. 4.000 fm. iratanyag egyharmada az egyházakra vonatkozik. Említést érdemel, hogy 1946 és 1989 között átalakulásokkal, de megszakítás nélkül létezett olyan osztály, alosztály a III. főcsoportfőnökségen belül, amelyik a katolikus (!) reakcióval foglalkozott.⁸⁰ Talán éppen ennek a ténynek tudható be,

⁷⁸ MOL XIX–J–1 Külügyminisztérium, 1944–1990 (1408,29 fm); MOL XIX–B–1 Belügyminisztérium, 1944–1990 (363,24 fm); MOL XIX–E–1 Igazságügyi Minisztérium, 1945–1987 (693,92 fm); MOL XIX–I–4 Művelődésügyi Minisztérium, 1957–1974 (706,27 fm); MOL XIX–I–7 Kulturális Minisztérium, 1974–1980 (156,34 fm); MOL XIX–I–9 Művelődési Minisztérium, 1980–1990 (290,36 fm); MOL XIX–I–1 Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, 1945–1951 (446,80 fm); MOL XIX–I–3 Népművelési Minisztérium, 1949–1957 (120,37 fm); MOL XIX–A–83 Minisztertanács, 1944–1988 (269,69 fm); MOL XX–5 Legfelsőbb Bíróság, 1950–1982 (459,09 fm); MOL XX–4 Népbírók Országos Tanácsa, 1945–1950 (17,60 fm); MOL XX–10 Legfőbb Ügyészség, 1952–1989 (588,80 fm) stb.

⁷⁹ Történeti szempontból és mennyisége szerint is jelentős iratanyaggal rendelkezik a fővárosi levéltár. Néhány példa a levéltár őrzetében levő, témánk szempontjából kiemelt jelentőségű jogszolgáltatási fondra: BFL XXV. 1. Budapesti Népbírók iratai (1945–1949) 150,32 fm.; BFL XXV. 2. Budapesti Népbírók iratai. (1945–1949) 66,54 fm.; BFL XXV. 4. Fővárosi Bíróság (1951–1953 Budapesti Megyei Bíróság) iratai (1958–2000) 1341,19 fm.

⁸⁰ *Cseh Gergő Bendegúz: A magyar állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata, 1945–1990. Trezor 1. A Történeti Hivatal évkönyve, 1999. Szerk.: Gyarmati György. Bp. 1999. 88–89. Újabbán: Vörös Géza: Állambiztonság és egyházak. Egyháztörténeti Szemle, 10. évf. 2009/4. szám, 3–19.*

hogyan a jelenkori magyar egyháztörténet-írás erősen ügynökközpontú.⁸¹ Az egy helyen, egy nagyobb és jól körülhatárolható irategységben fellelhető, „izgalmas” források feltárása a könnyebb utat ígéri a kutatóknak.

3.2. Források, dokumentumok az egyházi levéltárakban

A nyilvános magánlevéltárak közül a téma szempontjából a legfontosabbak a felekezeti, az egyházmegyei levéltárak mellett a szerzetesi levéltárak 20. századi iratanyagai.⁸² A diktatúra idején megélt félelem és óvatosság, időnként a szakemberhiány következtében többnyire rendezetlen iratok maradtak fenn a korszakból. Ugyanakkor számos értékes dokumentumot rejtenek ezek a levéltárak, amelyek alkalmasak lehetnek az önálló feltárára is,⁸³ de mindenképpen kiegészítik a szélesebb, állami és önkormányzati levéltárakban végzett kutatásokat. Ma már mindegyik egyházi levéltárban szakképzett levéltárosok kezelik az iratokat.

4. Az emlékezés, emlékezet feldolgozása

Különösen fontos addig, amíg köztünk vannak a visszaemlékezők. Az egyházak és a történetírás sem igazán figyelt oda eddig erre a fontos lehetőségre. Kevés kivételtől eltekintve azt mondhatnánk, hogy 25 évet elvesztettünk. Vallásszocio-

⁸¹ A Történeti Hivatal és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára éves beszámolója a Magyar Országgyűlésnek, továbbá Tíz év után. Beszámoló az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 2007. évi működéséről. ÁBTL, Budapest, 2007. és *Gyarmati György*: A történelem sóhivatala. *Korunk*, 2007/9. 10–23; Uő.: A közelmúlt feltárása és az ügynökkérdés. *Mozgó Világ*, 2007/9. 77–85. Vö. <http://mozgovilag.com/?p=2478> (Lekérdezés: 2012. december 14.); Uő.: Megfigyelők és megfigyelték – társadalomtörténeti nézőpontból. *Bárka*, 2008/6. 67–75. Vö. [http://www.barkaonline.hu/kritika/840-megfigyels-megfigyelték-\(Lekérdezés: 2012. december 16.\)](http://www.barkaonline.hu/kritika/840-megfigyels-megfigyelték-(Lekérdezés: 2012. december 16.)); Uő.: Nem mind arany, ami... A szocialista rendszer állambiztonsági iratainak történeti forrásértéke. *Rendszerváltás és a Kádár-korszak. Távolodás és közelítések*. Szerk.: Majtényi György és Szabó Csaba. Bp. 2008. 127–139.

⁸² Egy áttekintés a magyarországi egyházi levéltárakról. Vö: http://leveltar.lap.hu/egyhazi_leveltarak/13727249 (Lekérdezés: 2014. március 18.).

⁸³ Egyetlen példával szemléltetem az állítást. Kálmán Peregrin ferences egyháztörténész vaskos munkájával, amelyben a kalocsai érsekség iratait adta közre a forradalmat követő évből. *Dokumentumok Grösz József kalocsai érsek hagyatékából 1956–1957*. A bevezető tanulmányt írta, a dokumentumokat válogatta és jegyzetekkel ellátta Kálmán Peregrin. Közreműködött: Soós Viktor Attila. Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, Bp. 2011.

lógusok, történészek készítettek életinterjúkat,⁸⁴ illetve különböző színvonalú memoárok, élettörténet-feldolgozások is megjelentek.⁸⁵ A magyarországi oral history archívumok közül⁸⁶ kiemelkedik a Hanák Gábor vezetésével évtizedek óta folyó munka az Országos Széchényi Könyvtárban. Számos egyházi témájú interjút őriz a részlegesen kutatható Történeti Interjúk Tára.⁸⁷ Az 1956-os Intézet – ma már szintén az OSZK-ba tagolva – kezdetől fontosnak tartotta az oral history gyűjtést. Ők is több katolikus interjúval rendelkeznek, például Tabódy Istvánéval.⁸⁸

5. Történetírói iskolák és hiányuk

Ma már valóban ott tartunk, hogy a levéltárak kutatótermeiben egyre több fiatal arcot lehet látni. Közülük sokan a különböző egyháztörténeti konferenciákon is feltűnnek, hogy kutatási eredményeikről beszámoljanak. Az egyháztörténeti témában elfogadott egyetemi és főiskolai szakdolgozatok, doktori disszertációk emelkedő száma is bizonyítja a fiatal generációk komoly érdeklődését a huszadik század második felének egyháztörténelme iránt. Ugyanakkor sajnálattal kell megállapítani, hogy hiányzik az átgondolt koordináció, hiányoznak műhelyek és iskolák, hiányoznak a műhely- és iskolateremtő tudósok, akik programot adhatnának tanítványaiknak. Mindennek hiányában a különböző egyetemek és főiskolák aktív vagy végzett hallgatói egymástól elszigetelt, mégis gyakran azonos témákat feldolgozó kutatásaikról lehet beszámolni. Jellemző rájuk a merev politikatörténeti, „ügynökizgalmi” megközelítés. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában kézzől kézre járnak az „érdekes” dossziék. Nem lehet túl merész a feltételezés, hogy csaknem minden jelenkorral foglalkozó, a Történeti Levéltárban kutató egyháztörténész látta már a Magyar Püspöki Kar operatív dossziéit,⁸⁹ vagy

⁸⁴ *Bögre Zsuzsanna*: Vallásosság és Identitás. Élettörténetek a diktatúrában (1948–1964). Bp. – Pécs, 2004. Továbbá *Bögre Zsuzsanna – Szabó Csaba*: Törésvonalak. Apácasorsok a kommunizmusban. Bp. 2010.

⁸⁵ Például: *Ézsaiás Erzsébet*: A hit pajzsa – Olofsson Placid atya élete. Papirusz Book, Budapest, 2008; Egy fogoly apát feljegyzései. Endrédi Vendel zirci apát feljegyzései az ÁVH börtönében. Szerk.: Cúthné Gyóni Eszter. Bp. 2013.

⁸⁶ A magyarországi jelentős oral history archívumokról lásd! *Lénárt András*: „Történetgyűjtés” – Oral history archívumok Magyarországon. *Aetas*, 2007/2. 5–30. Vö. <http://www.aetas.hu/2007-02/2007-02.pdf> (Lekérdezés: 2014. március 19.)

⁸⁷ Vö. <http://www.tit.oszk.hu/> (Lekérdezés: 2014. március 18.)

⁸⁸ Az OSZK ,56-os Intézet Csoportját Rainer M. János vezeti. Az OHA linkje http://www.rev.hu/portal/page/portal/rev/oha/az_interjuk_jegyzeke (Lekérdezés: 2014. március 12.).

⁸⁹ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3.1.5. O – 13405/1–3b. Magyar Római Katolikus Püspöki Kar.

példának okáért a „Fekete Hollók” aktáit.⁹⁰ Ugyanakkor látták-e ezek a történészek a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában az Állami Egyházügyi Hivatal, vagy Budapest Főváros Levéltárában a Fővárosi Bíróság titkos ügykezelés alól kivont perek állambiztonsághoz kapcsolódó iratanyagait? Gyakorlattá vált, hogy egyetlen – népszerű – levéltár iratanyagából merítik kizárólag ismereteiket a fiatal kutatók. Nincs közelükben egy iskolateremtő tanár, aki felvilágosítaná őket, hogy egy korszakot egyetlen irattípus ismeretében nem lehet feltárni. Azt is gyakran láthatjuk, hogy az újabb és újabb munkákban a szerzők nem, vagy alig támaszkodnak a korábbi kutatási eredményekre, nem követik a szakirodalmat, nem ismerik a témájukban megjelent forráskiadványokat. Azt már csak félve merem leírni, hogy a rokon diszciplínák, társtudományok, a szociológia, a vallásszociológia, a néprajz, a művészettörténet, a teológia stb. művelőinek eredményeit, módszereit sem használja a szakma. Pedig a politikatörténeti megközelítésen túlmenően is rendkívül izgalmas fehér foltok várnak még feldolgozásra.

⁹⁰ ÁBTL 3.1.5. O–11802/1–29. „Fekete Hollók” csoportdosszié.

A HITBUZGALMI TÁRSULATOK TÖRTÉNETÉNEK VÁZLATA A PÉCSI EGYHÁZMEGYÉBEN (19–21. SZÁZAD)

TENGELY ADRIENN

A hitbuzgalmi társulatok a katolikus vallásosság egyik legmeghatározóbb tényezőinek számítottak az elmúlt két évszázadban, elsődleges céljuk lelki kegyelmek elnyerése, valamint valamely vallási kultusz ápolása a társulathoz kapcsolódó áhítatgyakorlatok által. Szerepük azonban jelentős volt nemcsak a vallási, hanem a társadalmi életben is, mivel a hitbuzgalmi cselekmények mellett gyakran folytattak karitatív és kulturális tevékenységet is.¹ A korban érvényes egyházjog alapján beszélhetünk világi jámbor egyesületekről, melyeket kegyes céllal laikusok alapítottak, valamint egyházi jámbor egyesületekről, melyeket az egyház alapított vagy jóváhagyott. Ez utóbbin belül megkülönböztettek szerzetesrendekhez kötődő harmadrendeket (tertií ordines), jámbor egyleteket (piae uniones), melyeket a jámborság vagy felebaráti szeretet valamely cselekvésének gyakorlására létesítettek, és alapításukhoz elég volt a megyéspüspök approbációja, valamint testvérületeket (confraternitates), melyek emellett a nyilvános istentiszteletek előmozdítását is cé-

¹ *Barna Gábor*: Az Élő Rózsafüzér társulata. Bp. 2001. 304–307.; *Bán László*: Vallásos egyesületek Baja város XIX. századi társadalmi életében. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2. (1991) 113–116.; *Klesténitz Tibor*: A Mária-kongregációk és a sajtókérdés a dualizmus korában. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 3–4. (2005) 83–100.; *Tengely Adrienn*: A katolikus hitbuzgalmi és karitatív egyesületek andragógiai tevékenysége a dualizmus kori Pécs példája alapján. In: Harmadfokú képzés, felnőttképzés és regionalizmus. (Régió és oktatás V.) Center for Higher Education Research and Development Hungary, Debrecen. 2010. 385–390.; *Tengely Adrienn*: „A jó könyv – levél a Jó istentől”. A katolikus hitbuzgalmi társulati könyvtárak a 20. század első felében Pécsen. In: Ötöröny vonzásában. Dolgozatok a Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének műhelyéből. (Csorba Győző Könyvtár Kiadványai 2.) Pécs. 2014. 116–126.

lozták és létesítésük formális alapító oklevélhez volt kötve.² Az 1917-es egyházi törvénykönyv, a Codex Iuris Canonici egységesítette ezen besorolásokat és szabályozta működésüket (684–725. kánon), mivel korábban még az egyházi szakirodalom is ingadozó volt a terminológia tekintetében,³ ennek megfelelően sokféle elnevezéssel találkozhatunk: sodalitas, societas, confraternitas, congregatio, unio.

1. Barokk előzmények

A társulatok első virágkora Magyarországon a késő középkorra tehető.⁴ A 14–16. században a Pécsi egyházmegyében is több társulat működött: Szűz Mária Társulat, Krisztus Teste Társulat, Szent Bertalan Társulat, Mindenszentek Társulat, amelyek azonban a reformáció és a török idők alatt megszűntek.⁵ A 18. század elején az egyházmegye újjászerveződött és a katolicizmus ismét a vidék uralkodó felekezete lett, amely a társulatok második virágkorát eredményezte. A 17–18. században a Pécsi egyházmegyében a források szerint 149 társulat működött 112 településen, ami az ország összes társulatának 11,4%-át jelentette, ezzel a negyedik helyen állt az egyházmegyék között a Győri, az Esztergomi és az Egri után.⁶ A legjelentősebbeknek az Úr Szent Testének Társulata (Oltáriszentség Társulat),⁷ a

² Codex Iuris Canonici 1917. Can. 700. Triplex distinguitur in Ecclesia associationum species: tertii Ordines saeculares, confraternitates, piaie uniones. Can. 701. § 1. Inter pias laicorum associationes, ordo praecedentiae est qui sequitur, firmo praescripto can. 106, nn. 5, 6: 1. Tertii Ordines; 2. Archiconfraternitates; 3. Confraternitates; 4. Piaie uniones primariae; 5. Aliae piaie uniones. http://www.intratext.com/IXT/LAT0813/___P21.HTM, 2014. április 5.

³ *Sipos István*: Az új egyházi törvénykönyv főbb vonásai és újításai. Dunántúl, Pécs. 1918. 91–93.; *Sipos István*: Kath. egyházi jog. Pécs. 1928. 113–117.; *Stephanus Sipos*: Enchiridion Iuris Canonici. Orbis Catholicus–Herder, Romae. 1954. 355–359.

⁴ *Pásztor Lajos*: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. Bp. 1944; *Kubinyi András*: Vallásos társulatok a késő középkori magyar városokban. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1–2. (1998) 123–134.; *Marie-Madeleine de Cevins*: Az egyház a későközépkori magyar városokban. Bp. 2003.

⁵ *Sümegei József*: Vallási élet a középkori Pécsi egyházmegyében. In: A Pécsi Egyházmegye ezer éve. Pécs. 2008. 66.; A Pécsi egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543). Pécs. 2009. 522–523.

⁶ *Tüskés Gábor – Knapp Éva*: Vallásos társulatok Magyarországon a 17–18. században. Néprajzi Látóhatár I. 3–4. (1992) 14.

⁷ Az Oltáriszentség Társulatának fő célja az Eucharisztia kiemelt tisztelete volt, amely elsősorban a szentséget vivő pap díszes, ünnepélyes kíséretében nyilvánult meg a körmenetekben és a beteglátogatások alkalmával, kimondottan ellenreformációs színezettel.

jezsuita rend gondozásában álló Mária-kongregáció és Agonia Christi Társulat,⁸ valamint a szerzetesrendekhez kötődő övtársulatok⁹ és harmadrendek¹⁰ számítottak.¹¹

Azonban ezek már a 18. század közepétől hanyatlásnak indultak, egyrészt a felvilágosodás miatt, mely a közép- és felsőrétég elfordulását eredményezte a rendkívül külsőséges barokk vallásosságtól, másrészt pedig 1773-tól az állam korlátozni kezdte a társulatok életét – például új társulat alapításához királyi engedélyt tettek szükségessé –, amely majd 1780–1790 között a jozefinista egyházpolitikában fog kicsúcsosodni. II. József több rendeletet is hozott a társulatok ellen: 1781–1782-ben feloszlatta az övtársulatokat és a harmadrendeket, majd 1784-ben a többit, 1787–1788-ban pedig lefoglaltatta összes vagyonukat és a Vallásalapba olvasztatta, amely a végső csapást mérte rájuk. Ezzel párhuzamosan 1782–1787 között feloszlatta, illetve megtizedelte a társulatokat gondozó szerzetesrendeket is.¹²

Ennek ellenére a Rómába küldött 1784-es pécsi püspöki jelentés szerint az egyházmegyében ekkor még több konfraternitás működött: az Oltáriszentség Társulat (Sanctissimi Corporis Christi), amely az egész egyházmegyében elterjedtnek számított, a pálosoknál a Skapuláré Társulat (Sacri Scapularis), a domonkosoknál a Rózsafüzér Társulat (Sacri Rosarii), az ágostonosoknál a Máriás Övtársulat (Sacri Cinguli Mariani), a ferenceseknél pedig a Kordás Társulat (Cincturae S. Fran-

⁸ Az Agonia Christi Társulat működésének központi eleme a szenvedő Krisztus kultuszának ápolása volt, melynek leglátványosabb elemei a társulat rendkívül színpadias, sokszor flagellálással kísért körmenetei voltak nagybőjt pénteklein.

⁹ Az övtársulatok olyan vallásos egyesületek, melyeknek tagjai Istenhez és egy meghatározott szenthez való tartozásuk, bünbánatuk és vezeklésük jeleként speciális övet, azaz kordát viselnek. Magyarországon a 18. században a legelterjedtebb a ferences kordás társulat volt, mely Szent Ferenc lelkiségében működött.

¹⁰ A világi harmadrend szerzetes jellegű és szigorúságú társulat világi hívek számára, amelynek tagjai annak a szerzetesrendnek az eszméit és különleges célkitűzéseit valószínűsítik meg világi keretek között, amelynek vezetése alatt állnak, miáltal részesülnek az adott rendnek jutott lelki kegyelmekből.

¹¹ Horváth István – Kikindai András – Sümei József: Vallási élet a barokk korban. In: A Pécsi Egyházmegye ezer éve. Pécs. 2008. 112.; *Szentkirályi István: Őseink buzgósága*. Katholikus Tudósító 1922. május 70–72.; *Szentkirályi István: Őseink buzgósága II*. Katholikus Tudósító 1922. június–július, 85–86.; *Szentkirályi István: Őseink buzgósága III*. Katholikus Tudósító 1922. augusztus 108–109.; *Mohl Antal: A Mária-kongregációk története. Különös tekintettel hazánkra*. Győr. 1898. 173–181.

¹² *Tüskés G. – Knapp É.: Vallásos társulatok*. i. m. 33–34., *Juhász Miklós: Magyarországi konfraternitások a barokk korban*. Katholikus Szemle 1944. június. 161.

cisci).¹³ Valószínűleg ez a társulatok életének utolsó évét rögzítette, az 1789-es, 1792-es és 1797-es jelentések már nem említenek egyet sem.¹⁴ Igaz, a tagok – más egyházmegyékhez hasonlóan – a feloszlítás után is végeztek még egy ideig a társulati szabályzatokban előírt ájtatosságokat,¹⁵ de ez ilyen formában már kihalásra volt ítélve. Néhol – főleg az ország periférikus vidékein – nem hajtották végre a császár rendeleteit és így néhány társulat illegitim módon továbbra is működhetett, de ez nagyon ritka esetnek számított.¹⁶ A Pécsi egyházmegyében jelenlegi ismereteink szerint két ilyen társulat létezhetett: a 20. század eleji sematizmusok Németmárokön¹⁷ és Tevelen¹⁸ említenek a 18. században alapított és még működő Oltáriszentség Társulatot, de egyelőre nem tudni, fennállt-e a folytonosság, vagy

¹³ *Vanyó Tihamér*: Püspöki jelentések a Magyar Szent korona országainak egyházmegyéiről 1600–1850. (Olaszországi Magyar Oklevéltár II.) Pannonhalma. 1933. 180–181., 182.

¹⁴ *Vanyó T.*: Püspöki jelentések. i. m. 183–187.

¹⁵ *Vanyó T.*: Püspöki jelentések. i. m. 67.; *Mohl A.*: A Mária-kongregációk. i. m. 173.

¹⁶ *Tüskés G. – Knapp É.*: Vallásos társulatok i. m. 33–34.; *Barna Gábor*: A tállyai Fáklyás Társulat dokumentumai. (Devotio Hungarorum 3.) Néprajzi Tanszék, Szeged. 1996. 13–17.; *Tóth János*: A barkai Skapuláré Társulat története. Szerk. Barna Gábor. (Devotio Hungarorum 8.) Néprajzi Tanszék, Szeged. 2002. 17.

¹⁷ A németmárok társulat alapítási évét az 1903-as sematizmus 1759-re teszi, az 1906-os és az 1908-as pedig 1733-ra. Az 1910-es 1883-as dátumot közöl, vagyis itt oltáregyleti formában való újraalapításról lehetett szó – természetesen ettől még fennállhatott a folytonosság. Az 1912-es és 1914-es sematizmus, valamint az 1930-as összeírás már egyáltalán nem említ semmilyen Oltáriszentség Társulatot a településen. Schematismus cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis ad annum a Christo nato 1903. Typis Lycei Episcopalis, Quinque-Ecclesiis 1903. 158.; Schematismus cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis ad annum a Christo nato MCMVI. Typis Lycei Episcopalis, Quinque-Ecclesiis 1906. 172.; Schematismus cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis ad annum a Christo nato MCMVIII. Typis Wessely et Horváth, Quinque-Ecclesiis 1908. 172.; Schematismus cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis ad annum a Christo nato MCMX. Typis Episcopalis, Quinque-Ecclesiis 1910. 176.; Pécsi Püspöki Levéltár (PPL) 4163/1930.

¹⁸ A teveli társulatot az 1903-as sematizmus dátum nélkül közli, az 1906-os és 1908-as pedig alapítását emlékezet előttre teszi. Az 1910-es, 1912-es és 1914-es sematizmusokban az 1773-as alapítási évszám szerepel, de az 1930-as összeírás ezt sem említi. Schematismus 1903. i. m. 158.; Schematismus 1906. i. m. 172.; Schematismus 1908. i. m. 172.; Schematismus 1910. i. m. 177.; Schematismus cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis ad annum a Christo nato MCMXII. Dunántúl R. T., Quinque-Ecclesiis. 1912. 179.; Schematismus cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis ad annum a Christo nato MCMXIV. Dunántúl R. T., Quinque-Ecclesiis. 1914. 182.; PPL 4163/1930.

a 19. század második felében több évtized kihagyás után újraalapították ezeket és ezek valójában már a lentebb bemutatandó Oltáregyleteket jelentenek.

2. 19. század első fele – A posztjoezefinizmus kora

Ennek megfelelően az 1840-es évekig minden valószínűség szerint nem működtek hitbuzgalmi társulatok az egyházmegyében¹⁹ – kivéve talán az I. Ferenc király által az észak-amerikai missziók támogatására alapított Szent Lipót Társulatot,²⁰ melyet épp a pécsi Haas Mihály professzor propagált erőteljesen.²¹ Elképzelhető, hogy más egyházmegyékhez hasonlóan közvetlenül II. József halála után, az 1790-es években még itt is „tervben volt” a társulatok felélesztése, mihelyst alkalom adódik rá,²² ez azonban mégsem sikerült.

Ennek okát több összefonódó tényezőben valószínűsíthetjük. Mindenképpen a legfontosabbnak számított, hogy bár az 1790-es évektől már újra legálisan alakulhattak volna társulatok, az államvezetés mégsem akarta ezt engedélyezni. Ugyanis egyrészt a felvilágosult szellemiségű kormányzat nyilván nem nézte jó szemmel a színpadias barokk vallásosságot, amely a korábbi társulati életet jellemezte. Másrészt tartottak az 1773-ban feloszlatott jezsuita rend szellemiségének és befolyásának visszaszivárgásától: majd harminc évig tartó vita kerekedett az egyház és az állam között az 1790 után visszaállított néhány Mária-kongregáció legalitásáról, amely végül 1821-ben úgy végződött, hogy a király resolúcióban engedélyezte a visszaállított néhány kongregáció működését, de megtiltotta újak alapítását. Hasonlóképpen ezért nem engedélyezte az államvezetés 1817-ben egy magyar származású római jezsuitának a Jézus Szíve Társulatok újjászervezését sem.²³ Minden valószínűség szerint mégis a legfőbb oknak az számított, hogy a társulatok visszaállításával az államnak vissza kellett volna adnia a Vallásalapba beolvasztott vagyonukat, amely nem csekély összeget jelentett – ezt támasztja alá, hogy ugyanezen ok akadályozta meg a pálos rend visszaállítását²⁴ és a Katolikus Autonomia létrehozását is több mint száz éven keresztül.²⁵

¹⁹ Kivéve talán a fentebb említett teveli és németmároki társulatokat.

²⁰ *Vanyó T.*: Püspöki jelentések. i. m. 298., 405.

²¹ *Religio* 1841. április 11. 227–231.

²² *Vanyó T.*: Püspöki jelentések i. m. 218., 238. Ebben az időszakban még Róma is szorgalmazta ezt. Uo. 219., 278.

²³ *Hermann Egyed*: A Katolikus Egyház története Magyarországon 1914-ig. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae I.) München. 1973. 387.

²⁴ *Hermann E.*: A Katolikus Egyház. i. m. 382.

²⁵ *Tengely Adrienn*: A magyar egyházak a forradalmak korában. Eger. 2011. 256–298.

De néhány év múlva már az egyház részéről sem nyilvánult meg komolyabb igény a társulatok visszaállítására. Ennek egyik oka valószínűleg, hogy a papság és a szerzetesség minden forrás egyöntetű állítása szerint ebben az időszakban rendkívül elvilágiasodott, elsősorban a jozefinista papnevelés káros utóhatásaként.²⁶ Emellett a 19. század első két évtizedében Róma sem szorgalmazta különösebben ezt, amint az a püspöki jelentésekre küldött válaszokból kiderül. De még kedvezőtlenebbül hathatott az, hogy 1800 körül szinte „kihalt” a magyar püspöki kar: 1795 és 1802 között nyolc év alatt tizenkét püspök hunyt el. Vagyis eltávozott az a nagy barokk generáció, amely még jól ismerte és értékelte a társulatokat, míg a helyükbe lépő fiatalabb nemzedék már a felvilágosodás gyermeke volt, vagy rosszabb esetben egyszerűen be sem töltötték a püspöki székeket, amely az egyház állammal szembeni érdekképviselőjét jócskán meggyengítette. Ez volt a helyzet a Pécsi egyházmegyében is: Eszterházy Pál László püspök 1799-ben hunyt el – ez az esztendő a püspöki kar „fekete éve”, ekkor öten is eltávoztak az élők sorából! –, s utána egészen 1807-ig üresen állt a püspöki szék.²⁷

A társadalomban lejátszódó folyamatok sem kedveztek a korábbi társulatoknak: a közép- és felsőréteget ekkorra már teljesen áthatotta a felvilágosodás szellemisége, így nem igényelték a barokkos jellegű társulati életet, s már csupán az alsóbb néprétegek vonzódtak ahhoz az érzelmes és színes vallásossághoz,²⁸ amelyet a társulatok is nyújtottak volna, de a korlátozó államhatalommal szemben nem tudták vallási igényeiket érvényesíteni.

Igaz, az 1820-as években a tarthatatlanná váló egyházfegyelmi és valláserkölcsi állapotok miatt – például Pécsen 1802-ben az akadémia diákjai egy szobor fejével tekézték!²⁹ – már sokan rádöbentek, hogy érdemes lenne felújítani a társulatokat, különösen az iskolai Mária-kongregációkat. Ekkoriban már Róma álláspontja is megváltozott: a püspöki jelentésekre adott válaszokban újra sürgetik a társulatok felállítását, főleg a korábban nagy népszerűségnek örvendő Oltáriszent-

²⁶ *Katus László*: A magyar katolicizmus a XVIII–XIX. században. In: A Katolikus Egyház Magyarországon. (Ecclesia Sancta I.) Magyar Katolikus Püspöki Kar Egyháztörténeti Bizottsága, Bp. 1991. 64–65.; *Hermann E.*: A Katolikus Egyház. i. m. 397–399.

²⁷ *Horváth István – Kikindai András*: A felvilágosodás és a liberalizmus kora. In: A Pécsi Egyházmegye ezer éve. Pécs. 2008. 134–135.

²⁸ *Katus L.*: A magyar katolicizmus. i. m. 65., 66–67.; *Hermann E.*: A Katolikus Egyház. i. m. 406–407.; *Karácsonyi János*: Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig. Nagy-Váradi. 1915. 279.; *Bálint Sándor – Barna Gábor*: Búcsújáró magyarok. Szent István Társulat, Bp. 1994. 147.; *Kovács Béla*: Flagelláns körmenetek az Egri egyházmegyében a XVIII – XIX. században. Archivum 2. (1974) 47–58.

²⁹ *Mohl A.*: A Mária-kongregációk. i. m. 173–174.

ség, illetve a Magyarországon kevésbé ismert Viaticum³⁰ Társulatot.³¹ Az 1822-es nemzeti zsinat előkészítő ülésein és határozataiban is megjelent ezen igény,³² sőt, a piarista tartományfőnök is sürgette a gimnáziumi Mária-kongregációk újjáalakítását 1827-ben,³³ azonban mindezen kérelmek a fenti okokból kifolyólag nem találtak meghallgatásra a posztjoezefinista államvezetés előtt, így továbbra sem történt elmozdulás az ügyben.

3. 1840–70-es évek – A társulatok újjáalakulásának kora

Az 1840-es években azonban fordulat következett be. Az egyre inkább felpuhuló posztjoezefinista egyházpolitikai keretek között az 1844. október 19–21-i püspökkari gyűlés elhatározta társulatok, főleg iskolai Mária-kongregációk felállítását,³⁴ az 1850. októberi gyűlés pedig az Élő Rózsafüzér Társulatok támogatását,³⁵ s a tervbe vett, de végül elmaradt 1848-as nemzeti zsinat egyik vitapontja is ez volt.³⁶ Az évtized első felében már új társulatok alapításáról is hallani: például Győrben 1843-ban megszervezték a pár évvel korábban Párizsban alapított és az egész katolikus világban viharos gyorsasággal elterjedt Boldogságos Szűz Mária Szeplőtelen Szívének Társulatát, melynek példáját az ország más vidékein is

³⁰ „Útravaló”, azaz azon szentáldozás, melyet utoljára, halálos veszedelemben vesz magához a hívő.

³¹ *Vanyó T.*: Püspöki jelentések. i. m. 134., 159–160., 190., 282.

³² *Nagy Konstantin*: A magyar katolikus egyház nemzeti zsinatai. (Gyöngyösi Ferences Könyvek) Gyöngyös. 1943. 158–170., 184–188.; *Villányi Győző*: A magyar papság valláserkölcsei reformjavaslatai a pozsonyi nemzeti zsinaton (1822). Különös tekintettel Győregyházmegyére. Győr. 1938. 41–42., 72.; *Hermann E.*: A Katolikus Egyház. i. m. 401.; *Mohl A.*: A Mária-kongregációk. i. m. 296–302.

³³ *Karácsonyi J.*: Magyarország egyháztörténete. i. m. 369.

³⁴ *Balogh Margit – Gergely Jenő*: Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. I. História–MTA Történettudományi Intézete, Bp. 1993. 56–57.

³⁵ *Borovi József*: Adalék a Sajópuspöki plébánia történetéhez. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1–2. (2003) 29.

³⁶ *Petruch Antal*: Száz év a magyar jezsuiták múltjából I. (Anima Una könyvek 4.) Korda, Kecskemét. 1992. 61.; 1848/49 és ami utána következett... Válogatott dokumentumok a Kalocsai Érseki Levéltár 1848–1851 közötti anyagából. Szerk. Lakatos Andor–Sarnyai Csaba Máté. (A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 1.) Kalocsa. 2001. 51.; *Tamási Zsolt*: Az 1848-as erdélyi római katolikus egyházmegyei zsinat. Gondolat, Bp. 2013. 41., 109–112.

kövezték, igaz még csak elszórtan.³⁷ Ugyanekkor alapították meg az ország első, szintén francia eredetű Élő Rózsafüzér Társulatát is, mely hamarosan – minden bizonnyal a bárki számára könnyen teljesíthető kötelezettségei³⁸ miatt – a legnépszerűbb hitbuzgalmi társulati formává vált.³⁹

Az elkövetkező három évtizedben újabb társulatok alakultak az országban. 1855-ben megszerveződött az első Mária-kongregáció a trencsényi piarista gimnáziumban,⁴⁰ 1859-ben létrejött a fővárosban az Oltáregylet, mely az Oltáriszentség tiszteletének elmélyítése és népszerűsítése mellett a szegény templomok segélyezését és főleg ruhaneműkkel való ellátását is végezte,⁴¹ 1861-ben megalakult a más országokban, elsősorban Moldvában élő magyarság lelki gondozását végző Szent László Társulat⁴² – bár ennek hitbuzgalmi vagy társadalmi jellege kérdéses⁴³ –, 1865-ben a Jézus Szíve Szövetség, vagy más néven Imaapostolság, mely majd a két világháború közti időszakban válik igazán jelentőssé,⁴⁴ valamint több más, elsősorban máriás társulat.⁴⁵

A Pécsi egyházmegyében is már az 1840-as évektől találkozunk szórványos alapításokkal: 1843-ban Scitovszky János püspök megszervezte a székesegyházban a Róma által oly nagyon szorgalmazott Oltáriszentség Társulatot (Confrater-

³⁷ *Augustus Florianus Balogh de Nemcsicz*: Beatissima Virgo Maria mater Dei, qua Regina et Patrona Hungariorum historicio-pragmatice-adumbravit. Agriae, 1872. 336–338.; *Barna G.*: Élő Rózsafüzér i. m. 141.

³⁸ Napi egy rózsafüzér-tized, azaz egy Miatyánk, tíz Üdvözlégy Mária és egy Dicsőség elimádkozása.

³⁹ *Barna G.*: Élő Rózsafüzér. i. m. 141., 149.

⁴⁰ *Karácsonyi J.*: Magyarország egyháztörténete. i. m. 369.

⁴¹ *Szántó Konrád*: A Katolikus Egyház története II. Ecclesia, Bp. 1985. 408.; *Karácsonyi J.*: Magyarország egyháztörténete. i. m. 369.; *Hermann E.*: A Katolikus Egyház. i. m. 442.; *Gárdonyi Máté*: Katolikus egyesületek története, szerepe, az Oltáregyesület alapítása. In: Konferencia a Központi Oltáregyesület alapításának 150. évfordulója alkalmából. Örökimádás Lelkészség, [Bp.]. 2010. 34.

⁴² *Szarvas Béla*: A Szent László Társulat 90 éve és a szórványban élő magyarok pasztorációja. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 3–4. (1994) 180–182.

⁴³ A szervezet alapvetően magyar nyelvű pasztorációt, illetve ehhez kapcsolódó szervező tevékenységet végzett, vagyis alapvető célja nem a tagok lelkiéletének elmélyítése volt, mint a többi hitbuzgalmi társulatnak, azonban IX. Piusz pápa búcsúkkal látta el, amely a hitbuzgalmi társulatok esetében volt szokásos.

⁴⁴ *Balogh M.* – *Gergely J.*: Egyházak az újkori Magyarországon. i. m. I. 80.

⁴⁵ *Balogh de Nemcsicz, A. F.*: Beatissima Virgo Maria. i. m. 334–358.

nitás Sanctissimi Corporis Christi)⁴⁶ – bár ez nem sokáig működött, a 20. század elején már nem hallunk róla –, két évvel később pedig a hívek kérésére Pécsen létrejött a Boldogságos Szűz Mária Szeplőtelen Szívének Társulata (Sodalitas SS. Cordis B. Mariae Virginis). Ez azonban az előzővel ellentétben pillanatok alatt óriási népszerűsége tette szert: már az első évben mintegy kétezren csatlakoztak hozzá, három évvel később, 1848-ban pedig már több mint háromezres létszámmal büszkélkedhetett. Tagsága vegyes volt: csatlakozott hozzá minden rendű és rangú férfi és nő, még grófnők is! Kedveltségét mutatja, hogy még az ország távoli vidékeiről – például Pozsonyból és Besztercebányáról – is iratkoztak be a tagok közé,⁴⁷ ami arra utal, hogy ekkorra már óriási, szinte kirobbanó igény érlelődött meg a hívekben a vallásos társulatok iránt.⁴⁸ De nemcsak az egyházmegye központjában találkozunk az 1840-es években társulatalapításokkal: Bölcskén és Kocsolán 1845-ben szervezték meg a Rózsafüzér Társulatot (Sodalitas S. Rosarii),⁴⁹ Mohácson pedig 1846-ban a Boldogságos Szűz Mária Szeplőtelen Szívének Társulatát.⁵⁰

Az elkövetkező három évtizedben egyre több társulatról hallunk az egyházmegyében, azonban ugrásszerű fejlődésről még nem beszélhetünk, mintegy negyvenötven körül mozgott számuk.⁵¹ Ezek döntő többsége máriás társulat volt: leginkább az Élő Rózsafüzér Társulatok örvendtek népszerűségnek, ekkor már több mint húsz ilyen működött az egyházmegye területén, de megjelent a Kármel-hegyi Skapuláré Társulat (Sodalitas S. Scapularis B. M. V. de Monte Carmalo) és a Mária Leányok Társulata is, illetve több településen megalakult a Boldogságos

⁴⁶ Pécs egyházmegyei határozmányok és rendeletek tára. Szerk. Sipos István. Pécs. 1912. 324–325.

⁴⁷ Pécs-Belvárosi Plébánia Levéltára A Boldogságos Szűz Mária Szeplőtelen Szíve Társulat névkönyve 1845-1995.

⁴⁸ Egyelőre nem tisztázott és további kutatást igényel, hogy ezek a társulatalapítások mennyiben hatottak ki a társadalom egészének vallásosságára, mivel más – igaz, elsősorban protestáns – források szerint az 1850–1870-es évekre éppen a vallási közöny növekedése jellemző. vö. *Kósa László: A vallási közönyösség növekedése Magyarországon a 19. század közepén.* In: Népi kultúra – népi társadalom XIII. Bp. 1983. 211–235.

⁴⁹ Schematismus 1914. i. m. 185–186.

⁵⁰ Schematismus 1914. i. m. 186.

⁵¹ Schematismus 1903. i. m. 179–201.; Schematismus 1906. i. m. 171–179.; Schematismus 1908. i. m. 171–180.; Schematismus 1910. i. m. 174–192.; Schematismus 1912. i. m. 176–197.; Schematismus 1914. i. m. 179–201. Sajnos pontos adatokkal nem rendelkezünk, mert a sematizmusokban ezek nem mindig fedik egymást. 1858-ban ugyan Girk György püspök utasítására készült egy egyházmegyei társulati összeírás, amelyből pontosan meg tudnánk állapítani a társulatok számát, ez azonban jelenleg a Pécsi Püspöki Levéltár felújítása miatt sajnos hozzáférhetetlen (PPL 168/1858).

Szűz Mária Szeplőtelen Szívének Társulata. Előfordultak nem Szűz Máriához kötődő társulatok is, de jóval kisebb számban: az elkövetkező évtizedekben óriási népszerűségnek örvendő Jézus Szíve Társulatokkal (Sodalitas SSmi Cordis Jesu) ekkor már szórványosan találkozhatunk, megjelent a Krisztus Szent Vére Társulat (Sodalitas SS. Sanguinis D. N. I. Chr.) és a Szent József Társulat (Sodalitas S. Josephi), valamint újjászerveződött a ferences harmadrend (Sodalitas III. Ord. S. Francisci) is. Néhány speciális gyakorlati feladatot ellátó hitbuzgalmi társulat is működött már ekkor: 1847-től Szekszárd belvárosában Az isteni szolgálat fénye emelését célzó földműves társaság (Sodalitas Agricolarum Augendo Splendori Cultus Divini), 1872-től⁵² pedig Bátaszéken a máriacelli zarándoklatok szervezését végző Máriacelli Társulat (Sodalitas Maria-Czellensis). Különösen nagy jelentőségű volt az Oltáregyletek meghonosodása (Sodalitas sub titulo perpetuae Adorationis) az egyházmegyében. Ebben az időszakban még nem működött külön egyházmegyei Oltáregylet, az ekkor létrejött társulatok még valószínűleg az előírt egyéni és közösségi ájtatosságok mellett csupán saját templomuk díszítését végezték. A püspökség részéről történtek kísérletek a Szűz Mária Szeplőtelen Fogantatásának Arany Korona Társulata (Societas Coranae Aureae Immaculatae Conceptionis BMV) megalakítására is, de működéséről a 20. század elején már nem hallunk, így ez a kezdeményezés valószínűleg sikertelen, vagy nagyon rövid életű lehetett.⁵³

Fontos jellemzője ezen évtizedek társulatainak, hogy nagyrészt vidéken, nem pedig az egyházmegye központjában működtek – Pécs majd csak a 20. század elejétől válik a társulati élet központjává. Ennek megfelelően feltételezhetően elsősorban a falusi néphez kötődtek, amely megfelel azon országos, még kevésbé vizsgált, de kimutatható tendenciának, hogy ekkora már teljesen elvált egymástól az alacsonyabb néprétegek és a nagyrészt liberális közép- és felsőréteg, illetve értelmiség vallásossága.⁵⁴ Ez majd alapjaiban fog megváltozni az elkövetkező évtizedekben.

A felső egyházi vezetés is ekkor már erőteljesen szorgalmazta a társulatalapításokat: az 1863-as pécsi egyházmegyei zsinat kimondottan ajánlotta a papságnak a hitbuzgalmi társulatok megszervezését, különösen a Rózsafüzér Társulatot, a Boldogságos Szűz Mária Szeplőtelen Szívének Társulatát, a Jézus Szent Szíve Társulatot és a Keresztút Társulatot, a missziós társulatok közül pedig a pogány gyermekek kivásárlására és megkeresztelésre alakult Jézus Szent Gyermeke

⁵² Az 1903-as sematizmus adata, az 1914-es 1871-re teszi alapítását.

⁵³ PPL Körlevelek 1116/1854, 502/1854, 255/1856, 140/ 1858, 400/1958, 1140/1858.

⁵⁴ *Nyisztor Zoltán*: Ötven esztendő. Opus Mystici Corporis, Bécs. 1962. 10 –11. http://www.ppek.hu/konyvek/Nyisztor_Zoltan_Otven_esztendo_1.pdf, 2014. március 3.; *Katus L.*: A magyar katolicizmus. i. m. 66–67.

Művét, az észak-amerikai missziókat támogató Szent Lipót Társulatot és az afrikai missziós célokért küzdő Istenszülő Szűz Szeplőtelen Fogantatása Társulatot.⁵⁵

A társulati élet fentebb bemutatott újjáéledésének több okát valószínűsíthetjük. Egyrészt az 1840-es évekre már teljesen felpuhult a posztjosefinista egyházpolitika, mely az 1855-ös osztrák konkordátum megkötésével végleg le is zárult. Ennek érvényét ugyan soha nem ismerték el Magyarországon, mivel az országgyűlés nem cikkelyezte be, de ennek ellenére hatását a kiegyezésig érezte hazánkban is: megszüntette az állami beavatkozásokat újra valódi mozgásszabadságot adott az egyháznak,⁵⁶ így lehetővé tette korlátozások nélkül a társulatok működését is. Másrészt talán még fontosabb tényezőnek számított az egész világegyházban az 1840–60-as években rendkívül felvirágzó Mária-kultusz, melyben különösen nagy szerepet játszott IX. Pius pápa (1846–1878) máriás lelkülete,⁵⁷ 1854-ben a Szeplőtelen Fogantatás dogmájának kihirdetése, valamint az 1846-os la salette-i és az 1858-as lourdes-i Mária-jelenések, melyek híre az egész világot bejárta.⁵⁸ Mindez nyilván felerősítette a hagyományosan erős magyar Mária-tiszteletet is. Jól példázza ezt, hogy – mint láttuk – a korszakban a Szűz Máriához kötődő társulatok számítottak a legnépszerűbbeknek. Ehhez társult a 19. század közepén az elsősorban Nyugat-Európában jelentkező úgynevezett katolikus romantika, mely a felvilágosodással és a liberalizmussal szemben a vallásosság felerősödését jelentette és sok új társulatalapítást eredményezett. Ez ugyan Magyarországra kevésbé jutott el, de bizonyos mértékben mégis érezte hatását.⁵⁹

4. 1880–1910-es évek – A társulatok virágkora

Az 1880-as évek közepétől a társulatok ugrásszerű növekedését tapasztalhatjuk az egyházmegyében, mely töretlenül folytatódott az elkövetkező négy évtize-

⁵⁵ Acta et decreta synodi dioeclesanae Quinque-ecclesiensis, Anno Domini MDCCCLXIII, Diebus 1-ma, 2-a, et 3-a Septembris celebratae. Typis Lycei Episcopalis Quinque-ecclesiensis, Quinque-ecclesiis. 1863. 56–57.

⁵⁶ *Adriányi Gábor*: A Bach-korszak egyházpolitikája 1849–1859. Kairosz, H. n. 2009. 187–202.; *Szántó K.*: A Katolikus Egyház története. i. m. II. 407.

⁵⁷ *Gergely Jenő*: A pápaság története. H. n. 1999. 234.; *Szántó K.*: A Katolikus Egyház története. i. m. II. 367–368.

⁵⁸ *Söveges Dávid*: Fejezetek a lelkiség történetéből. Pannonhalma. 1993. 322–324.

⁵⁹ *Söveges D.*: Fejezetek i. m. 277–281.; *Katus L.*: A magyar katolicizmus i. m. 67.; *Hermann E.*: A Katolikus Egyház. i. m. 420.

den át. A társulatok száma az 1910-es évek közepéig megtízszereződött, 1914-ben már 508 működött az egyházmegyében közel 130 ezres taglétszámmal!⁶⁰

A Rózsafüzér Társulat továbbra is őrizte népszerűségét, de felzárkózott mellé a püspökség által is szorgalmazott⁶¹ Jézus Szíve Társulat, melyből 1914-re már 115 működött több mint 45 ezres tagsággal.⁶² Az 1890-es évek közepétől az Ol-táregylet is nagy lendületet kapott, 1914-re már 59 egyesület létezett, amelynek okát elsősorban a pécsi anyatársulat 1900-as megalakulásában kell látnunk,⁶³ valamint a nagymértékű főpásztori támogatásban, amelyet mindvégig élvezett.⁶⁴ A Kármel-hegyi Skapuláré Társulat is jelentős népszerűségre tett szert az 1880-as évek elejétől, 1914-ben már 70 társulatról tudunk. A többi, fentebb említett társulat is egyre több településen megszerveződött. Emellett a társulati élet is egyre színe-sebbé vált, számos új szervezet jelent meg különféle vallási kultuszok ápolására – például a Jézus Szenvedéséről nevezet Skapuláré Társulat, a Szent Kereszt Hadsereg, a Lorettói Ház Társulat – vagy épp gyakorlati hitéleti célok megvalósítására: a Szentháromság Társulat a káromkodások ellen, a Pécs-egyházmegyei Papok Missió Egyesülete⁶⁵ a népmissziók előmozdítására. Különös jelentőséggel

⁶⁰ Schematismus 1914. i. m. 179–201. Ez természetesen csupán a taglétszámot jelenti, egy személy több társulatnak is tagja lehetett, ahogy azt más egyházmegyékben is láthatjuk: Egri Főegyházmegyei Levéltár (EFL) Arch. Novum Par. Agria 4546/1895; *Borovi J.*: Adalék a Sajópüspöki plébánia történetéhez. i. m. 31.

⁶¹ PPL Körlevelek 4013/1910.

⁶² Tagsági számuk már meg is előzte a Rózsafüzér Társulatokat, melynek ekkor 36 405 tagja volt.

⁶³ A Pécsi Püspöki Levéltár egy irata azonban arra utal, hogy már több mint tíz évvel korábban, 1888-ban is történtek kísérletek megalakítására, azonban ez akkor valamilyen oknál fogva nem sikerült és csak majd tizenegy évvel később került sor rá. PPL 1501/1888, PPL 2227/1900.

⁶⁴ PPL Körlevelek 766/1900, 511/1901, 1444/1902, 3892/1902, 349/1904, 352/1908, 3954/1909, 613/1910, 536/1911, 687/1915, 4178/1916, 1109/1922, 286/1922, 180/1931, 1076/1932, 3267/1937, 441/1939, 990/1947, 1239/1949.

⁶⁵ Különösen nagy jelentőségű a Pécs-egyházmegyei Papok Missió Egyesülete, mivel ez volt az ország első egyesülete, amely világi papokat tömörített az addig elsősorban a szerzetesekhez kötődő népmissziók tartására. Később más egyházmegyékben is követték példáját. Megalapításának körülményeiről és működéséről részletesen l. *Romáisz Ferenc*: A Pécs-egyházmegyei Világi Papok Missió Egyesületének története és tanulságai 1899–1906. Taizs József Könyvnyomdája, Pécs. 1906. 7–12.; Dunántúl 1925. június 19. 2.; Dunántúl 1939. november 25. 4–5.

bírt a Mária-kongregáció újjászerveződése az egyházmegyében:⁶⁶ elsőként 1901-ben a pécsi Miasszonyunk rendi Tanítónőképző Intézet vezetősége hozta létre ezt a tanulók valláserkölcsei életének elmélyítésére,⁶⁷ melyet az elkövetkező két évtizedben – elsősorban Pécsen – sok más iskolai és felnőtt-kongregáció követett.⁶⁸

Legfontosabb jellemzője az egyházmegye társulati életének ezen időszakban, hogy a korszak elején vidéken felvirágzó vallásosság a századfordulótól egyre városiasabbá vált, elsősorban a Mária-kongregációk rendkívül gyors elterjedésének köszönhetően, melyek alapvetően a városi lakossághoz: a középiskolai diáksághoz és a polgársághoz kötődtek. Ehhez kapcsolódóan a 20. század elején egyértelműen Pécs vált az egyházmegye társulati életének központjává, itt az 1910-es

⁶⁶ Az egész országban a századfordulón szerveződtek újjá nagyobb mértékben, elsősorban a jezsuita rend tevékenysége következtében. *Petruch A.*: Száz év. i. m. I. 141–142., 260–261., II. 161–168., 335–348.

⁶⁷ A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda nevelő- és tanintézetének értesítője az 1902-1903. iskolai évről. Pécs. 1903, 15–21., 30–33.; A „Miasszonyunkról” nevezett nőzárdában a Szeplőtelenül fogantatott Boldogságos Szent Szűz Czíme, Szent Imre herceg és magyarországi bold. Margit védnöksége alatt álló Mária Kongregáció szabályai. Pécs. 1902.

⁶⁸ Felsorolásukat I. lentebb. Működésükről részletesen: *Tengely Adrienn*: A Mária-kongregációk Pécsen a dualizmus korában. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1–2. (2013) 81–104.

évek végére már több mint harminc társulat működött,⁶⁹ ami megfelelt az országos tendenciának, ugyanekkor vált Budapest is a magyar katolikus hitélet központjává.⁷⁰ Azonban Pécsen és az egyházmegyében egészen más arányokat láthatunk. A püspöki székhelyen egyértelműen a Mária-kongregációk voltak túlsúlyban, míg vidéken számuk ekkor még csak alig néhányra tehető, a társulatok többségét a Jézus Szíve és a Rózsafüzér Társulatok tették ki, amelyek viszont Pécsen nem voltak különösebben népszerűek.

A társulatok számának ilyen intenzív növekedése nyilván a katolikus megújuláshoz köthető. Azonban úgy tűnik, hogy téves az egyháztörténet-írás azon hagyományos álláspontja, hogy ez az 1890-es évek közepén jelent meg, ugyanis a Pécsi egyházmegye adatai egyértelműen bizonyítják, hogy a fellendülés már másfél évtizeddel korábban, az 1880-as évek elején megindult, csupán a pécsi városi felvirágzás hozható kapcsolatba az 1890-es évek egyházpolitikai harcaival és az azt követő katolikus politikai-társadalmi fellendüléssel. Ez a tévedés minden bizonnyal abból adódott, hogy mind a források, mind a feldolgozások elsősor-

⁶⁹ Ferences harmadrend (1727), Boldogságos Szűz Szeplőtelen Szívének Társulata (1845), Krisztus Szent Vére Társulat (1870), Jézus Szent Gyermeksége Műve (1886), Jézus Szíve Társulat (Székesegyház) (1894), Jézus Szíve Társulat (Szigeti plébánia) (1894), Pécs-egyházmegyei Papok Missziós Egyesülete (1899), Oltáregylet (1899), Pádúai Szent Antal Szövetség (1899), Kármel-hegyi Skapuláré Társulat (1900), Miasszonyunk rendi Tanítónőképző Mária-kongregációja (1901), Pécsi Püspöki Tanítóképzőintézeti Kongregáció (1902), Mária Leányok Társulata (1907 között), Miasszonyunk rendi Belső Polgári iskolai Mária-kongregáció (1903), Keresztút Társulat (1904), Szent Kereszt Hadsereg (1904), Pécsi Úrinők Mária-kongregációja (1906), Miasszonyunk rendi Külső Polgári iskolai Mária-kongregáció (1906), Pécsi Állami gr. Széchenyi Reáliskola Erősség Tornyáról nevezett ifjúsági Mária-kongregációja (1908), Jogakadémiai hallgatók Mária-kongregációja (1908), Krisztus szenvedéséről nevezett Skapuláré Társulat (1908), Jó Tanács Anyjáról nevezett Pécsi Urak Mária-kongregációja (1905-1910 között), Jézus Szíve Társulat (Pécs-bányatelep) (1911), Pius Főgimnázium Mária-kongregációja (1914), Felnőtt Leányok Szent Ágnesről nevezett Mária-kongregációja (1917), Ciszterci Főgimnázium Gyümölcsoltó Boldogasszonyról nevezett Mária-kongregációja (1917), Magyar Királyi Honvéd Hadapródiskola Magyarok Nagyasszonyáról nevezett Mária-kongregációja (1917), Jézus Szentséges Szívének Tiszteletőrsége (1918), Leányalkalmazottak Mária-kongregációja (1918), Ciszterci Főgimnázium Szeplőtelen fogantatásról nevezett Mária-kongregációja (1918-1921 között), Pius Főgimnázium Háromszor Csodálatos Anyáról nevezett kongregációja (1919). Működésüket részletesen l. *Tengely Adrienn*: A katolikus hitbuzgalmi társulatok Pécsen a dualizmus korában. In: *Lelkiségek, lelkeségi mozgalmak Magyarországon és Kelet-Közép-Európában*. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged. 2014. 115–128.

⁷⁰ *Póka György*: Az egyházközségek és az egyesületek. In: *Magyar Katolikus Almanach II. A Magyar Katolikus Egyház élete 1945–1985*. Szent István Társulat, Bp. 1988. 283.

ban a városi lakosság vallásosságának látványos felélénkülésére és a katolicizmus közéleti szerepvállalására helyezték a hangsúlyt⁷¹ – mely valóban az 1890-es évek közepére és második felére tehető az egyházpolitikai harcok következményeként –, de nem vizsgálták a vidéki tömegek már korábban felvirágzó vallási életét.

Ezen rendkívül erőteljes fellendülésnek több okát valószínűsíthetjük. Egyrészt az 1880-as évektől a szemináriumokban a korábbi elvilágiasodott jelleggel szemben elmélyült vallásos légkör kezdett uralkodni – elsősorban Prohászka Ottokár hatására –, mely elsősorban a rózsafüzér-áhitattal és a Jézus Szíve-kultusszal kapcsolódott össze.⁷² Másrészt a szerzetesrendek újjászerveződése is erre az időszakra tehető, melyek ekkorra termelték ki immár nagyszámú, lelkiekben megújult és tettekre kész tagságukat⁷³ – sok társulatot szerzetesek alapítottak, gyakran az ekkoriban újrainduló népmisziók alkalmával. Harmadrészt pedig részben ok, részben okozat a katolikus hitbuzgalmi sajtó megindulása,⁷⁴ mely egy-egy vallási kultusz, vagy épp társulat ismertségét az egész országban elterjesztette.

5. 1920–1940-es évek – Virágzás a hanyatlás jeleivel

Az 1920–30-as években a társulati életben alapvető változást figyelhetünk meg: új típusú társulatok jelentek meg és váltak rövid idő alatt igen népszerűvé, elsősorban az 1920-ban alapított Szívárdá, az egy évvel később létrehozott Credo, a Mária-kongregációk, valamint a Jézus Szíve Szövetség – bár a két utóbbi régebbi múltra tekint vissza, de ebben az időszakban tevékenységük nagyon felélénkült.⁷⁵ Miben jelentettek ezek újdonságot a korábbi társulatokkal szemben?

Egyrészt jelentős állami és egyházi támogatottság és propagálság jellemezte őket: a dualizmus korában a liberális állam a társulatokat semleges szemlélettel és

⁷¹ *Salacz Gábor*: Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867-1918. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae II.) München. 1974. 180.; *Nyisztor Z.*: Ötven esztendő i. m. 10–13.; *Katus L.*: A magyar katolicizmus i. m. 66–67.; *Szántó K.*: A Katolikus Egyház története i. m. II. 501–506.; *Gabriel Adriányi*: Fünfundzwanzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte 1895-1945. v. Hase & Koehler Verlag, Mainz. 1974. 79–81.

⁷² *Szántó K.*: A Katolikus Egyház története i. m. II. 507.; *Hermann E.*: A Katolikus Egyház i. m. 491–492.

⁷³ *Salacz G.*: Egyház és állam i. m. 182–183.; *Hermann E.*: A Katolikus Egyház i. m. 493–494.; *Nyisztor Z.*: Ötven esztendő i. m. 61–62.

⁷⁴ *Dersi Tamás*: A századvég katolikus sajtója. Akadémiai Kiadó, Bp. 1973. 19–21.; *Klestenitz Tibor*: A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932. CompLex Kiadó, Bp., 2013. 31–53.

⁷⁵ Sok Mária-kongregáció már 1900–1920 között megszerveződött, de működésük virágkora a két világháború közötti évekre tehető.

az egyház is általában csak jóindulatúan ajánlotta. Ezzel szemben a Horthy-korszakban ezeket, különösen az előbb említett új típusú társulatokat szinte kötelező volt megszervezni, például a Szívárdák létrehozását maga a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium szorgalmazta⁷⁶ és az 1936-os pécsi egyházmegyei zsinat is előírta a papság számára a társulatok alapítását és gondozását.⁷⁷ Jól jellemzi az új típusú társulatok egyházi támogatottságát, hogy az Actio Catholica országos vezetésébe is csak ezek – a Mária-kongregációk és a Szívárdák – országos vezetőit hívták meg, illetve az AC a hitbuzgalmi társulatok közül elsősorban a Credót és a Szívárdát karolta fel,⁷⁸ annak ellenére, hogy tagságuk meg sem közelítette a régi társulatok létszámát.

Másrészt az új típusú társulatok kimondottan egy–egy viszonylag szűk, jól körülhatárolt csoport számára létesültek – például egy település felnőtt leányai, iparos asszonyai, egy-egy iskola diákjai –, míg a régiek minden nemű, korú és társadalmi helyzetű tagot felvettek. Ennek köszönhetően a korábbi, akár több ezres taglétszámú társulatokkal szemben ezek általában csupán néhány tucat hívőt tömörítettek. Újdonságnak számított a gyermekek és a középiskolás korosztály nagymértékű bevonása is a társulati életbe.⁷⁹

Harmadrészt ezeknél állandó központi szellemi vezetés érvényesült, elsősorban a hivatalos társulati közlönyök révén. Igaz, korábban is a társulatok általában egy–egy szerzetesrend szellemi befolyása alatt álltak – például a domonkosokhoz a Rózsafüzér Társulatok, vagy a karmelitákhoz a Kármel-hegyi Skapuláré Társulatok kötődtek –, de ez egyáltalán nem volt közvetlen és erőteljes, inkább csak a megalapításban, vagy az általános szabályzat megállapításában érvényesült, nem pedig a működésben, amely az azonos társulatoknál is igen sokféle lehetett.⁸⁰ Az új típusú társulatokat azonban erőteljesen összefogták, sokszor egyfajta szövetségbe is tömörítették, amely jó érdekérvényesítést eredményezett.

Továbbá a régebbi típusú társulatoknál a magánajtatosságokon volt a fő hangsúly – így volt lehetséges, hogy akár sok száz kilométerre lakó hívek is beiratkoz-

⁷⁶ VKM 77.341/1925. VI. ü. o. sz. rendelete. PPL Körlevelek 3663/1925.

⁷⁷ Statuta Synodalia. Dunántúl Rt., Pécs. 1936. 159–161. Különösen a Credót, a Jézus Szíve Szövetséget, a Szívárdát, az Oltáregyletet, a különféle Eucharisztikus Szövetségeket és a Szent Család Társulatot ajánlották.

⁷⁸ *Gianone András*: Az Actio Catholica története Magyarországon 1932–1948. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Bp. 2010. 31., 127–128.; Pécsi Katolikus Tudósító 1934. február 20., Pécsi Katolikus Tudósító 1934. április 25.

⁷⁹ Korábban ez nem volt jellemző, kivéve a barokk kori gimnáziumi Mária-kongregációkat és az 1843-ban alapított Jézus Szent Gyermekségének Művét, mely kimondottan gyermekek számára létesült missziós társulat volt.

⁸⁰ *Barna G.*: Élő Rózsafüzér i. m. 277–279.; PPL Körlevelek 4013/1910.

hattak⁸¹ –, míg az újaknál a közösségi életen. Ennek megfelelően a Horthy-korszakban valóban rendkívül élénk társulati élettel számolhatunk, mely nemcsak közös áhítatgyakorlatokat jelentett, hanem más, nem vallásos jellegű közösségi rendezvényeket is: például kirándulásokat, vagy ezekkel egybekötött zárandoklatokat, önképzőkörök műsorait, teadélutánokat, jótékonyági vásárokat. Ennek köszönhető, hogy az új típusú társulatok kifelé sokkal nyitottabbak voltak, mint a régebbiek és ezáltal a korszellem elvárásának megfelelően látványosan propagálták a katolikus öntudatot – például kongresszusokon, ünnepeken, sajtóapostolkodással –, míg a régiek jóval „csendesebben” működtek.

Mindennek következtében a korabeli forrásokban és ebből adódóan a történeti kutatásban túlreprezentáltak számítanak az új típusú társulatok, annak ellenére, hogy tagságuk csupán töredéke volt a stagnáló vagy csökkenő, de még mindig óriási taglétszámmal bíró régi típusú társulatoknak,⁸² melyek működéséről ennek ellenére a forrásokban alig hallunk.

Minden látványos megmozdulás és támogatottság ellenére azonban az 1940-es évek első felére megjelentek a társulati élet olyan problémái, amelyek már a hanyatlás jeleit hordták magukban. A Horthy-korszakot a történeti köztudat rendszerint a katolikus vallásosság virágkoraként értelmezi – nem utolsósorban a hitbuzgalmi társulatok nagy száma és látványos működése miatt –, azonban megkérdőjelezhető, hogy ez maradéktalanul helytálló-e,⁸³ vagy inkább már csak külsőséggé vált, ahogy Nyisztor Zoltán fogalmazott: „*A katolicizmus most a legújabb divat: már nem hősiesség, hanem egyenesen illendőség jó katolikusnak lenni.*”⁸⁴ Ugyanez a probléma felmerül a hitbuzgalmi társulatok kapcsán is, s minden valószínűség szerint ezekben is számolni kell a mély vallásosságnak egyfajta „felhígulásával”, mivel sokak számára az ezekhez való csatlakozás már nem meggyőződés, hanem elvárás lett. Problémát jelentett az is, hogy egy idő után már túl sok társulat alakult gyakran azonos vagy hasonló céllal, amely egyházon belüli „konkurenciaharchoz” vezetett,⁸⁵ s ennek következtében egy idő után már az egyházi vezetés

⁸¹ Pécs-Belvárosi Plébánia Levéltára A Boldogságos Szűz Mária Szeplőtelen Szíve Társulat névkönyve 1845–1995.

⁸² A korszak végén Magyarországon a Rózsafüzér Társulatoknak másfél millió tagja volt, míg ezzel szemben a Szívgárdáknak 250–300 ezer, a Credóknak 60 ezer, az ifjúsági Mária-kongregációknak pedig 23 ezer, vagyis még összesítve sem érték el a legjelentősebb régi típusú társulat tagságának egynegyedét. *Gergely Jenő: A Katolikus Egyház története Magyarországon 1919–1945.* Pannonica, H. n. 1999. 208–209.

⁸³ *Gergely Jenő: A Katolikus Egyház 1919–1945 i. m. 221–222.*

⁸⁴ Pécsi Katolikus Tudósító 1934. április 22.

⁸⁵ A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között. Szerk. Beke Margit. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae XII–XIII.) München–Bp. 1992. I. 338.

sem nézte jó szemmel az új társulatalapításokat.⁸⁶ Továbbá a leginkább propagált középosztály és diákság a korszak végére „túlterheltté” vált egyesületi szempontból,⁸⁷ míg ezzel szemben a leginkább falvakban működő régi típusú társulatokkal kis túlzással jóformán senki sem foglalkozott.⁸⁸

A Pécsi egyházmegyében is ugyanezen jellemzőket tapasztalhatjuk. Látszólagos ellentmondásként a társulatok száma ugyan növekedett az egyházmegyében – az 1914-ben működő 508 társulattal szemben 1930-ban 540 társulatot írtak össze –, a tagság létszáma viszont csökkent: 1914-ben közel 130 ezer taggal számolhatunk, ehhez képest ez 1930-ban már a 70 ezret sem érte el, vagyis a tagság majdnem felére csökkent, ami az egyházmegye katolikus híveinek már csupán 15 %-át jelentette!⁸⁹ Az ellentmondás magyarázatául szolgál, hogy elsősorban új típusú társulatok alakultak, amelyek azonban – mint fentebb láttuk – általában csak pár tucatnyi taggal bírtak. Bár 1943-ra ismét növekedést tapasztalhatunk a taglétszámokban – immár közel 85 ezer tagot számláltak az egyházmegye társulatai⁹⁰ –, de ez továbbra is a katolikus hívek 15 %-át jelentette. Igaz, Trianon következtében az egyházmegye 22 esperesi kerületéből négyet elveszített⁹¹ – majd ebből kettő 1941-ben visszatért –, ami azonban a taglétszámok változását csak részben, az arányok csökkenését viszont egyáltalán nem indokolja. Ez utóbbi feltehetően abból adódott, hogy a még mindig többségben lévő régi típusú társulatok valószínűleg elsősorban az idősebb hívekhez kötődtek, akik száma az idő múlásával csökkent. Ezzel párhuzamosan a fiatalok valószínűsíthetően inkább a divatosabb, s a vallási

⁸⁶ Püspökkari tanácskozások 1919–1944 i. m. I. 231–232., II. 189., 344.

⁸⁷ *Gergely Jenő*: A Katolikus Egyház 1919–1945 i. m. 208. Ez néha egészen szokatlan dolgokat eredményezett: például az 1940-es években a szatmárnémeti ifjúsági Mária-kongregáció már tagjaitól elsősegély-nyújtási, tájékoztató, csomókötési, stb. ismereteket is megkövetelt, amely egyértelműen a cserkészethez tette hasonlóvá – vagyis megpróbálta a konkurens ifjúsági szervezetből kivenni a gyermekek számára leginkább vonzóknak vélt dolgokat és beépíteni a saját „kínálatába”, ezzel kiegészítve eddig egyoldalú vallási jellegét. *Bura László*: Mária-kongregációk Szatmárnémetiben. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1–2. (2005) 161.

⁸⁸ Például a korszak társulatait összefoglaló, a fentebb említett történeti feldolgozások számára is alapvető forrásul szolgáló mű: *Mihalovics Zsigmond*: A világi apostolkodás kézikönyve. Szent István Társulat, Bp. 1942. meg sem említi az országosan százezres nagyságrendű tagsággal rendelkező Jézus Szíve Társulatokat!

⁸⁹ PPL 4163/1930. Bár mint fentebb említettük, ezek csupán arányok, egy hívő több társulatnak is a tagja lehetett.

⁹⁰ *Schematismus cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis ad annum a Christo nato MCMXLIII*. Dunántúl, Quinque-Ecclesiis. 1943. 154–157.

⁹¹ A Dráván-túli Valpói és Mihojláci, valamint a Baranya-háromszögben található Dárdai és Baranyavári esperesi kerületet.

cselekményeken kívül másfajta elfoglaltságot is kínáló új típusú társulatokba léptek be, vagy a nem hitbuzgalmi jellegű katolikus egyesületekbe – például a KALOT-ba, a KALÁSZ-ba, a DL-be –, amelyek azonban sok egyéb mellett a vallásos igényeiket is bizonyos szinten kielégítették.

Kimutatható a változás folyamata és üteme is. Ugyanis bár a legjelentősebb régi típusú társulatok – a Rózsafüzér Társulatok, a Jézus Szíve Társulatok, az Oltáregyletek és a Kármel-hegyi Skapuláré Társulatok – száma még mindig jócskán megelőzte az új típusú társulatokét, de a három utóbbi esetében már erőteljes csökkenést tapasztalhatunk – a Rózsafüzér Társulatok száma alapvetően stagnált –, s a korábban kedveltnek számító Boldogságos Szűz Mária Szepültelen Szíve Társulat is komoly hanyatlásnak indult.⁹² Ezzel szemben az új típusú társulatok száma gyors emelkedést mutat. Figyelemreméltó az egyházmegyében már a 19. század közepe óta ismert⁹³ Jézus Szent Gyermeksége Műve rendkívüli megerősödése is, mely egyértelműen a püspök 1033/1926. sz. rendelkezésének tulajdonítható, amelyben utasította a papságot a társulat helyi megszervezésére.⁹⁴

1930 és 1943 között tovább folytatódott ezen tendencia, de felgyorsult ütemben. A Jézus Szíve Társulatok tagsága mintegy kétharmadára, a Kármel-hegyi Skapuláré Társulatoké pedig felére csökkent, de megfogyatkozott a ferences harmadrend és a Boldogságos Szűz Mária Szepültelen Szíve Társulatok tagsága is, ez utóbbi legnagyobb mértékben, valószínűleg már nem sok helyen működhetett aktívan. Ezzel szemben tovább növekedett a Mária-kongregációk, a Credo és a Szívárdá tagsága, ez utóbbi már elérte a Jézus Szíve Társulat létszámát, holott 1930-ban még egynegyede sem volt! A kisebb társulatok életében is változást figyelhetünk meg: számos, a századfordulón működő társulatot – például a Lorettói Ház Társulatot, a Keresztények Anyja Társulatot, a Krisztus Szenvedése Skapuláré Társulatot – ekkor már nem említenek az összeírások, de helyettük újjak jelentek meg: például a Jézus Szent Szívének Tiszteletőrsége, a Megváltó Szent Keresztje Társulat, a kármelita és bencés harmadrend.⁹⁵ Különleges, de rövid életű szervezet volt az 1931-től működő Krisztus Király Szövetség, melyet belső zavarai miatt a püspök hamarosan feloszlott.⁹⁶ Figyelemreméltó, hogy ezek az új társulatok

⁹² Például a korábban rendkívül népes, több mint négyezer tagot számláló pécsi Boldogságos Szűz Mária Szepültelen Szíve Társulathoz az 1920–30-as években évente általában már csak néhány hívő csatlakozott. Pécs-Belvárosi Plébánia Levéltára A Boldogságos Szűz Mária Szepültelen Szíve Társulat névkönyve 1845–1995.

⁹³ PPL Körlevelek 1898/1856.

⁹⁴ PPL Körlevelek 1033/1926.

⁹⁵ PPL 4163/1930; Schematismus 1943. i. m. 154–157.

⁹⁶ Részletesen I. Molnár Ivett: A legjelentősebb hitbuzgalmi egyesületek, valamint a Szociális Missziótársulat és a Krisztus Király Szövetség Pécssett 1919–1950. Szakdolgozat. PTE BTK, Pécs. 2008. 31–38.

már kevésbé kötődtek Szűz Mária tiszteletéhez, ahogy a világegyházban is lassan csökkent a Mária-kultusz népszerűsége.⁹⁷

A püspöki székhelyet és az egyházmegyét összehasonlítva továbbra is jelentős eltérést tapasztalhatunk a társulati életben. Pécssett továbbra is a Mária-kongregációk voltak túlsúlyban, az 1920–30-as években is nagyrészt ezek alakultak,⁹⁸ míg ezzel szemben az egyházmegyében a társulatok többségét még mindig a Rózsafüzér és a Jézus Szíve Társulatok alkották.⁹⁹

6. 1945–1989 – Felozlatások és korlátozások

A II. világháború után az egyháztörténeti irodalom rendszerint nagy vallási fellendülést említ,¹⁰⁰ de a korabeli források ezt nem támasztják alá egyértelműen, legalábbis a társulati életben. Valószínűbbnek tűnik, hogy a fenti okokból kifolyólag a háború után már érezhetővé vált a hanyatlás, amit hamarosan felerősített az állam által erősen támogatott baloldali, elsősorban ifjúsági szervezetek nagy konkurenciája, az állam ellenséges magatartása az egyházzal szemben, valamint ezzel összefüggésben az a tény, hogy míg az előző rendszerben előnyt jelentett a társulati tagság, most épp ellenkezőleg. Erre utal, hogy például Mindszenty József 1945 őszén már a társulatok – elsősorban a Rózsafüzér Társulatok és a Mária-kongre-

⁹⁷ *Söveges D.*: Fejezetek i. m. 324.

⁹⁸ Női Felsőkereskedelmi Iskola Szent Erzsébetről nevezett Mária-kongregációja (1920), Pécsi Úrileányok Kongregációja (1920), Fiú Felsőkereskedelmi Iskola Szent Máté pártfogása alatt álló Mária-kongregációja (1921), Akadémikus urak kongregációja (1921–22), Erzsébet Tudományegyetem férfi és a női Hallgatóinak Mária-kongregációja (1923–25 között), Erzsébet Tudományegyetem Hallgatónőinek Mária-kongregációja (1923–25 között), Pécsi Iparos Asszonyok Mária-Kongregációja (1924), Pécsi Községi Polgári Leányiskola és Nőipariskola Boldog Margitról nevezett kongregációja (1933–34).

⁹⁹ 1930-ban az egyházmegyében a Rózsafüzér Társulatoknak 22.352, a Jézus Szíve Társulatoknak pedig 18.649 tagja volt, míg ezzel szemben a Szívárdáknak 3956, a Credóknak 1051, a Mária-kongregációknak pedig 1655, vagyis még összesítve is csupán az előzőek hatodát érték el. Az 1943-as adatok szerint a Rózsafüzér Társulatok 30.796, a Jézus Szíve Társulatok pedig 13.851 taggal rendelkeztek, míg a Szívárdák 13.186, a Credók 3056, a Mária-kongregációk pedig 1916 taggal, vagyis még mindig nem érték el a felét sem az előzőek összesített tagságának. PPL 4163/1930; Schematismus 1943. i. m. 154–157.

¹⁰⁰ *Mészáros István*: Kimaradt tananyag I. Márton Áron Kiadó, Bp., 1993. 39.; *Gergely Jenő*: A Katolikus Egyház Magyarországon 1944–1971. Kossuth, H. n. 1985. 27., 30–34.; *Gergely Jenő*: Katolikus egyház, magyar társadalom 1890–1986. Tankönyvkiadó, Bp. 1989. 115., 120.; *Szántó Konrád*: A kommunizmusnak sem sikerült. A Magyar Katolikus Egyház története 1945–1991. Új Misszió Alapítvány, Miskolc. 1992. 9–10.

gációk – újjászervezését szorgalmazta, mivel azok „sok helyen már megszűntek vagy alig élnek.”¹⁰¹ Hasonlóképpen ír Czapik Gyula egri érsek is: „Közismert tény, hogy a világháború után kongregációs életünk megállott, szétesett (...). Ugyanez a helyzet pasztorációnk nagy kárára a Szívárdánál is.”¹⁰² Ez valószínűleg igaz lehetett az ország más vidékeire is, az 1947. februári püspökkari gyűlésen már „vérszegény” egyesületekről beszélnek¹⁰³ s a visszaemlékezések szerint sem tudták felvenni a társulatok régi lendületüket.¹⁰⁴ Igaz, hogy még 1947-ben is voltak látványos katolikus megmozdulások, elsősorban a Mária-év rendezvénysorozata, amelyből a hitbuzgalmi társulatok is alaposan kivették részüket,¹⁰⁵ azonban ez már valószínűleg csak a buzgó „mag” ténykedése lehetett. Bár az 1945-ös és 1946-os egyesületi feloszlatási hullám a hitbuzgalmi társulatokat még nem érintette,¹⁰⁶ de 1949-ben végül bekövetkezett ezek egy részének – Mária-kongregációk, Szívárda, Credo, Jézus Szíve Szövetség – felszámolása is: vagy formálisan feloszlatták őket vagy a társulatok maguk szüntették be nyilván tarthatatlanná vált működésüket, esetleg a megváltozott körülmények között egyszerűen elhaltak.¹⁰⁷ Azonban úgy tűnik, hogy ez elsősorban a régi rendszerben leginkább propagált és leglátványosabb működést kifejtő társulatokat érintette, a korábban is csendben működő, alapvetően csupán ájtatosságokat végző imatársulatokra ez nem terjedt ki. Ezt támasztja alá, hogy 1950-ben Révai József szerint még több száz társulat működött – például Rózsafüzér Társulatok –, az ezekben zajló „politikai” tevékenység volt az egyik legfőbb indoka a szerzetesrendek feloszlatásának.¹⁰⁸ Hasonlóképpen az MDP Központi Vezetősége Titkársága 1953. június 6-i jelentése szerint is még mindig „túl sok” társulat – elsősorban Rózsafüzér Társulat, Oltáregylet, ferences

¹⁰¹ *Mészáros István*: Prímások, pártok, politikusok 1944-1945. Szent István Társulat, Bp. 2005. 187.

¹⁰² EFL Arch. Novum Congregationes Marianae 5804/1948.

¹⁰³ A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945-1948 között. Szerk. Beke Margit. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae XIV.) Argumentum, Köln–Bp. 1996. 198.

¹⁰⁴ *Pálos Antal*: Viharon, vészen át. (Anima Una Könyvek I.) Jézus Társasága Magyar Rendtartománya, Kecskemét. 1992. 29.; *Póka Gy.*: Az egyházközségek i. m. 288.

¹⁰⁵ Mária-kongregációk, harmadrendek, Skapuláré Társulatok, Rózsafüzér Társulatok, Fájdalmas Szűzanya Társulatok, Credók, Hitterjesztés Műve. *Gergely J.*: A Katolikus Egyház 1944–1971 i. m. 57.

¹⁰⁶ *Gergely J.*: A Katolikus Egyház 1944–1971 i. m. 48–51.; *Póka Gy.*: Az egyházközségek i. m. 288–289.

¹⁰⁷ *Gergely J.*: A Katolikus Egyház 1944–1971 i. m. 50., 84.; A magyar katolikusok szenvedései 1944-1989. Szerk.: Havasy Gyula. Bp. 1990. 44–52.

¹⁰⁸ *Mészáros István*: „Devictus vincit”. Szent István Társulat, Bp. 2002. 71.

harmadrend, Mária Leányok Társulata – létezett.¹⁰⁹ De az államvezetés már nem tehetett, vagy nem akart tenni ezek ellen semmit – valószínűleg úgy gondolták, hogy úgylagos elhalnak idővel –, s a Rózsafüzér Társulatok és az Oltáregyletek templomon belüli csendes működését 1956 nyarán az Állami Egyházügyi Hivatal is engedélyezte.¹¹⁰

A Pécsi egyházmegye szórványos forrásai arra utalnak, hogy itt is hasonló folyamatok játszódtak le. Az egyházmegyében 1948-ra már jócskán lecsökkent a társulatok száma és tagsága: 494 hitbuzgalmi társulat működött 49 ezer taggal¹¹¹ – ami 1943-hoz képest majdnem 50 %-os csökkenést jelentett! – vagyis az egyházmegye híveinek már csak egytizede számított társulati tagnak. Azt sajnos nem tudni, hogy az összeírás az iskolaállamosítás előtti vagy utáni állapotot tükrözi-e, de ekkora létszámcsökkenést sem az iskolai társulatok megszűnése, sem a Dárdai és a Baranyavári kerületek ismételt elvesztése nem indokolhat, így egyértelműen a társulatok népszerűségének – a fenti okokból adódó – csökkenését láthatjuk. 1948-ban az államosítás következtében az iskolai Mária-kongregációk és a Szi-vgárdák beszüntették ugyan működésüket,¹¹² azonban a többi hitbuzgalmi társulat – az Élő Rózsafüzér Társulat, az Oltáregylet, a Keresztrefeszített Üdvözítő Társulata, a Jézus Szíve Társulat – továbbra is a szokásos módon tudott működni, ami elsősorban közös templomi ájtatosságokat jelentett.¹¹³ Sőt, a székesegyházi plébánián 1948. október 29–31-én az úgynevezett Skapuláré Napok keretében sok ezren csatlakoztak a Kármel-hegyi Skapuláré Társulathoz,¹¹⁴ a következő évben pedig a Pécs-Szigeti Külvárosi plébánián megpróbálták újjászervezni a ferences atyák az Élő Rózsafüzér Társulatot.¹¹⁵ A Credo megszűnése úgy tűnik, nem volt egységes: Mohácson még 1949 októberében renováló gyűlést tartottak egy budapesti

¹⁰⁹ *Orbán József Gyula*: Katolikus papok békemozgalma Magyarországon 1950–1956. METEM, Bp. 2001. 159.

¹¹⁰ A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949-1965 között. Szerk.: Balogh Margit. METEM, Bp. 2008. 787.

¹¹¹ *Balogh M. – Gergely J.*: Egyházak az újkori Magyarországon i. m. II. 195.

¹¹² Az iskolai évkönyvek 1947-48 után már nem említik ezeket.

¹¹³ Pécsi Gyárvárosi Plébánia Irattára Historia Parochiae 88-89.; Pécsi Székesegyházi Plébánia Irattára A Pécsi Székesegyházi Plébánia Historia Domusa 1949-es és 1950-es bejegyzések; *Tihanyi János*: A Mohácsi Belvárosi Plébánia története. Mohács, 1943–1950. Kézirat. 129–131.; PPL Körlevelek 1239/1949.

¹¹⁴ Pécsi Székesegyházi Plébánia Irattára A Pécsi Székesegyházi Plébánia Historia Domusa 1948-as bejegyzések.

¹¹⁵ Pécsi Szigeti-külvárosi Plébánia Irattára Pécs Szigeti-külvárosi Szent Ferenc Plébánia története II. Kézirat. 1949-es év.

domonkos atya vezetésével,¹¹⁶ azonban közben máshol már feloszlatták ezt.¹¹⁷ De tény, hogy az elkövetkező évtizedekben sem erről, sem a Mária-kongregációkról már nem hallunk, így ha a formális felszámolást el is kerülték, tevékenységüket mégis be kellett szüntetniük.

A legszűkebben vett hitbuzgalmi társulatok, elsősorban az Élő Rózsafüzér Társulatok azonban tovább tudtak működni az elkövetkező évtizedekben is. Igaz, tevékenységük szigorúan a templom falai közé szorult és csupán az ájtatosságokra és a templomgondozásra korlátozódott – egyébként korábban is elsősorban erre irányult –, de épp ezért tudtak „túlélni”, szemben a sokkal aktívabb Mária-kongregációkkal, Credóval, Szívárdával. Azonban tagságuk idővel elöregedett, anélkül, hogy az új rendszerben az elvallástalanodó társadalomban felnövekvő fiatalabb hívek jelentősebb számban csatlakoztak volna hozzájuk.¹¹⁸

Ezt a tendenciát erősítették fel a világegyházban lejátszódó változások is. A II. vatikáni zsinat szellemisége széles teret engedett a 20. század megváltozott igényeinek jobban megfelelő, kötetlenebb, de sok esetben elmélyültebb vallásgyakorlást nyújtó újfajta kisközösségeknek és mozgalmaknak, melyek elsősorban a fiatalok körében váltak népszerűvé.¹¹⁹ Ezt erősítette fel, hogy a kommunizmus évtizedeiben ezek a lazábban szervezett úgynevezett bázisközösségek működőképesebbek is voltak a hagyományos társulatoknál,¹²⁰ erre utal, hogy 1991-ben már igen jelentős, 100–200 ezer főnyi tagsággal rendelkeztek.¹²¹ Ezek így egyfajta konkurenciaként léptek és lépnek fel a hagyományos társulatokkal szemben, elsősorban a vallásos fiatalok körében, aki a társulatok utánpótlását is biztosíthatnák.

7. 1989–2015 – Bizonytalan jövő

Ez a folyamat a rendszerváltás után bekövetkező szabad légkörben sem tudott már visszafordulni, a hagyományos társulatok többsége nem tudott újjászerveződni, például az egyházmegye legrégebb folyamatosan működő társulatába, a pécsi

¹¹⁶ *Tihanyi J.*: Mohácsi Belvárosi Plébánia. i. m. 130.

¹¹⁷ Pécsi Gyárvárosi Plébánia Irattára *Historia Parochiae* 89.

¹¹⁸ *Barna G.*: Élő Rózsafüzér i. m. 291–292., 313., 387–388.

¹¹⁹ *Söveges D.*: Fejezetek. i. m. 357–382.; *Póka Gy.*: Az egyházközségek i. m. 290–291.; *Lelkiségek – mozgalmak a Magyarországi Katolikus Egyházban.* Szerk.: Györgydeák Márton. Országos Lelkipásztori Intézet – Márton Áron Kiadó, Bp. 1994. 5.

¹²⁰ *Mészáros István*: Kimaradt tananyag II. Márton Áron Kiadó, Bp. 1994. 153–166., 186–189., 212–213.; *Mészáros István*: Kimaradt tananyag III/B. Márton Áron Kiadó, Bp. 1995. 65–78., 191–201.; *Mészáros I.*: „Devictus vincit” i. m. 130., 169–181.; *Szántó K.*: A kommunizmusnak i. m. 93–96.

¹²¹ *Tomka Miklós*: Magyar katolicizmus 1991. Országos Lelkipásztori Intézet – Katolikus Társadalomtudományi Akadémia, Bp. 1991. 19–20.

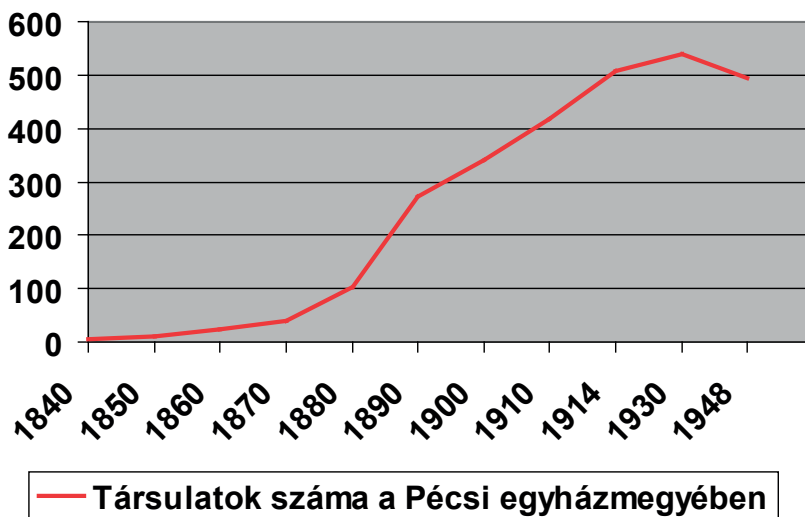
Boldogságos Szűz Mária Szeplőtelen Szíve Társulatba az utolsó tagfelvétel húsz évvel ezelőtt, 1995-ben történt,¹²² s a társulat jelenleg csupán nyolc, nagyrészt nagyon idős taggal működik Szent Margit Kör néven.¹²³ Egyedül az Élő Rózsafüzér Társulatok tudtak a 20. század második felének és a 21. század kihívásainak megfelelni bizonyos szinten. A hagyományos társulatok közül ez működik ma is a Pécsi egyházmegye szinte minden plébániáján 10 és 200 között változó tagsággal, részben évtizedek óta folyamatosan működve, részben újonnan alapítva, igaz, az új lelkeségi mozgalmak közösségeinek – például Jézus Szíve Család, Fokoláré, Szent Mónika Közösség, Antiochia Közösség – túlsúlyától kísérvé. Azonban a legtöbb helyen visszatérő probléma, hogy tagságuk főleg idős hívekből áll, így jövőjük bizonytalan,¹²⁴ bár még mindig ez számít a legnépszerűbb vallásos egyesületnek Magyarországon.¹²⁵ De érzékelhető a visszaszoruló tendencia, így lehetséges, hogy a hagyományos hitbuzgalmi társulatok idővel teljesen átadják helyüket a modern ember lelkiületéhez, felfogásához és életmódjához jobban illeszkedő új lelkeségi mozgalmaknak, amelyek a katolikus vallásosság 20-21. századi megújulási formáját jelentik.

¹²² Pécs-Belvárosi Plébánia Levéltára A Boldogságos Szűz Mária Szeplőtelen Szíve Társulat névkönyve 1845–1995.

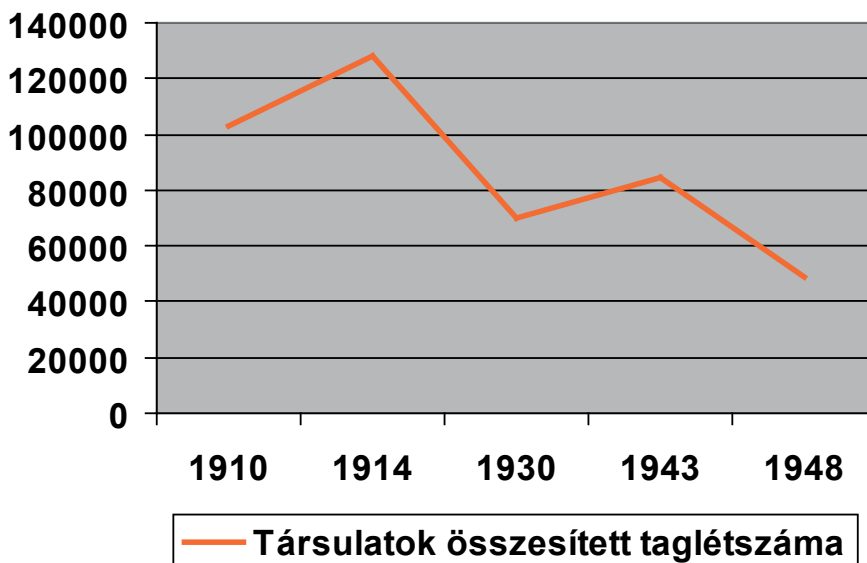
¹²³ Kele Pál nyugalmazott plébános szíves közlése 2014 márciusában.

¹²⁴ A Pécsi egyházmegyében a helyi vallási közösségeket feltüntető plébániai honlapok: <http://www.kertvarosi.plebania.hu/index.php/kozossegek>; <http://www.pius.plebania.hu/m-kozossegek>; <http://www.siklosiplebania.hu/content/10/02/kozossegeink>; <http://www.mohacsiplebania.hu/plebania/csoportok/>; <http://www.sasd.hu/plebania/kozossegek.html>; <http://www.mecseknadasd.plebania.hu/kozosseg.htm>; <http://www.plebaniaszekszard.hu/indexhu.php?p=nyito>; <http://www.plebaniadecs.emecclesia.hu/index.php?pageid=555>; <http://dombovar.plebania.hu/index.php>; 2014. április 10.

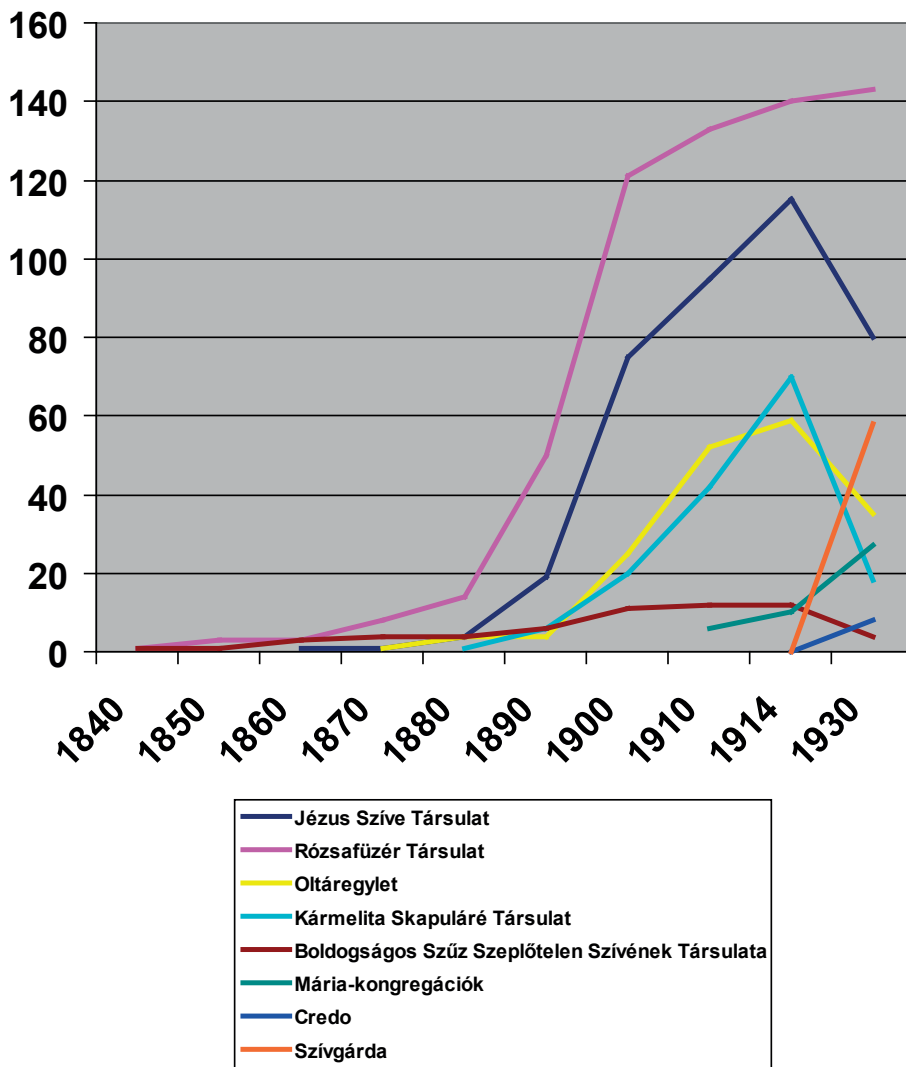
¹²⁵ *Barna G.*: Élő Rózsafüzér. i. m. 314., 389.

1. ábra. A társulatok összesített számának változása a Pécsi egyházmegyében (1840–1948)

2. ábra. A társulatok összesített taglétszámának változása a Pécsi egyházmegyében (1910–1948)

3. ábra. A legjelentősebb társulatok számának változása a Pécsi egyházmegyében (1840–1930)

Év	Latin szertartású katólikus hívők száma	Társulatok száma	Társulatok taglétszáma	A hívek részvétele a társulatokban ¹
1903	510 330 ²	341 ³	–	–
1910 ⁴	515 616	417	103 337	20,04 %
1914 ⁵	532 578	508	127 822	24,00 %
1930 ⁶	460 000	540	69 854	15,18 %
1943 ⁷	539.646	–	84 805	15,71 %
1948 ⁸	489 136	494	48 958	10,00 %

1. táblázat. A Pécsi egyházmegyében működő hitbuzgalmi társulatok összesített adatai a sematizmusok adatai alapján (1903–1948)

- ¹ A százalékok csak hozzávetőleges arányokat mutatnak, mert természetesen egy személy több társulat tagja is lehetett.
- ² 1900-as adat. Balogh Margit – Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. II. MTA TTI, Bp. 1996. 186.
- ³ Schematismus cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis ad annum a Christo nato 1903. Typis Lycei Episcopalis, Quinque-Ecclesiis 1903. 157–165.
- ⁴ Schematismus cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis ad annum a Christo nato MCMX. Typis Episcopalis, Quinque-Ecclesiis 1910. 174–192., 248.
- ⁵ Schematismus cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis ad annum a Christo nato MCMXIV. Dunántúl R. T., Quinque Ecclesiis. 1914. 179–201., 292.
- ⁶ PPL 4163/1930; Balogh Margit – Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. II. MTA TTI, Bp. 1996. 192.
- ⁷ Schematismus cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis ad annum a Christo nato MCMXLIII. Dunántúl, Quinque-Ecclesiis. 1943. 154–157.
- ⁸ Balogh Margit – Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. II. MTA TTI, Bp. 1996. 195.

Társulat neve	1903 társulatok száma ⁹	1910 társulatok száma / taglétszám ¹⁰	1914 társulatok száma / taglétszám ¹¹	1930 társulatok száma / taglétszám ¹²	1943 taglétszám ¹³
Jézus Szent Szíve Társulat	83	95 / 34.456	115 / 45.038	76 / 18.649	13.851
Oltáregylet	29	52 / 5710	59 / 7255	35 / 4810	5320
Rózsafüzér Társulat	148	133 / 32.855	140 / 36.405	143 / 22.352	30.796
Boldogságos Szűz Mária Szepítőelen Szívének Társulata	12	12 / 6204	12 / 6467	4 / nincs adat	345
Kármel-hegyi Skapuláre Társulat	23	42 / 9574	70 / 14.399	18 / 2077	1052
Mária-kongregáció	3	6 / 667	10 / 1002	27 / 1655	1916
Krisztus Szent Vére Társulat	2	4 / 6554	4 / 6959	1 / 20	32
Jézus Szent Gyermeksége Társulat	11	17 / 1301	19 / 1630	91 / 5720	7708
Mária Társulat ¹⁴	5	-	-	-	-
Máriacelli Társulat	1	1 / 200	1 / 250	-	-
Lorettói Ház Társulat	3	3 / 312	4 / 367	-	-
Mária Reparatrix Társulat	1	2 / 37	1 / 10	-	-
Szent József Társulat	6	10 / 859	13 / 880	4 / 413	62
Pécs-egyház-megyei Papok Missziós Egylete	1	1 / 48	1 / 59	nincs adat	50
Ferences harmadrend	4	7 / 758	12 / 1119	17 / 1033	808
Keresztények Anyja Társulat	1	1 / 40	1 / 36	-	-
Szentháromság Társulat	1	1 / 52	1 / 15	-	-

Társulat neve	1903 társulatok száma ⁹	1910 társulatok száma / taglétszám ¹⁰	1914 társulatok száma / taglétszám ¹¹	1930 társulatok száma / taglétszám ¹²	1943 taglétszám ¹³
Mária Leányok Társulata (Szűz Mária Gyermek- keinek Társu- lata)	3	14 / 779	17 / 1089	5 / 224	355
Gyermekek Órangyal Társu- lata	3	5 / 296	5 / 458	3 / 181	589
Az isteni szol- gálat fénye emelését célzó földmíves társaság	1 ¹⁵	2 / 222	2 / 283	-	-
(Élő) Keresztút Társulat	-	2 / 1526	2 / 1753	1 / 270	-
Szent Kereszt Hadsereg	-	1 / 768	4 / 800	2 / 683	-
Örökös Rózsa- fűzér Társulat	-	1 / 6	2 / 37	2 / 291	156
Tisztítótűzben Szenvedő Lelkeken Segítő Társulat	1	3 / -	2 / nincs adat	-	-
Missziókat Segí- tő Társulat	-	1 / 13	3 / 44	-	-
Óröklámpa Társulat	-	1 / 100	1 / 101	1 / 65	-
Eucharisztikus Gyermekszö- vetség	-	-	2 / 140	1 / 45	192
Krisztus Szen- vedése Skapulá- ré Társulat	-	-	2 / 84	-	-
Páduai Szent Antal Misszió- szövetség	-	-	1 / 2085	1 / 112	-
Afrikai Mise- szövetség	-	-	1 / 49	-	-
Absztinens Keresztgyelet	-	-	1 / 8	-	-
Jézus Szíve Szövetség	-	-	-	4 / 354	1538
Missziós Szö- vetség	-	-	-	9 / 1022	2605 ¹⁶

Társulat neve	1903 társulatok száma ⁹	1910 társulatok száma / taglétszám ¹⁰	1914 társulatok száma / taglétszám ¹¹	1930 társulatok száma / taglétszám ¹²	1943 taglétszám ¹³
Szívőárda	-	-	-	58 / 3956	13.186
Örökimádás Társulat	-	-	-	3 / 285	-
Férőliga	-	-	-	2 / 124	-
Credo	-	-	-	8 / 1051	3056
Keresztény Hitterjesztés Műve	-	-	-	16 / 683	-
Szent Antal Egyesület ¹⁷	-	-	-	1 / 3006	-
Jézus Szent Szíve Tisztelet- őrsége	-	-	-	2 / 390	-
Szentségimádók Társulata	-	-	-	1 / 42	-
Csodálatos Éremről Ne- vezett Mária Társulat	-	-	-	2 / 108	-
Keresztény Anyák Szent Anna Társulata	-	-	-	1 / nincs adat ¹⁸	-
Szent Terézke Egyesület ¹⁹	-	-	-	1 / 65	-
Papok Eucha- risztikus Tár- sulata	-	-	-	-	50
Megváltó Szent Keresztje Tár- sulat ²⁰	-	-	-	-	320
Szívőrség	-	-	-	-	1320
Bencés harmad- rend	-	-	-	-	45
Papok Missziós Egylete (Unio Cleri Pro Missi- onibus)	-	-	-	-	353

2. táblázat. A Pécsi egyházmegyében működő hitbuzgalmi társulatok a sematizmusok adatai alapján (1903–1943)

- ⁹ Schematismus cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis ad annum a Christo nato 1903. Typis Lycei Episcopalis, Quinque-Ecclesiis 1903. 157–165.
- ¹⁰ Schematismus cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis ad annum a Christo nato MCMX. Typis Episcopalis, Quinque-Ecclesiis 1910. 174–192.
- ¹¹ Schematismus cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis ad annum a Christo nato MCMXIV. Dunántúl R. T., Quinque Ecclesiis. 1914. 179–201.
- ¹² PPL 4163/1930.
- ¹³ Schematismus cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis ad annum a Christo nato MCMXLIII. Dunántúl, Quinque-Ecclesiis. 1943. 154–157.
- ¹⁴ Közelebbi meghatározás nélkül.
- ¹⁵ Valójában ekkor már két ilyen társulat működött. Schematismus cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis ad annum a Christo nato MCMVI. Typis Lycei Episcopalis, Quinque-Ecclesiis 1906. 179.
- ¹⁶ Valószínűleg ennek adatait tartalmazza Missziós Egyesületek néven.
- ¹⁷ Hitbuzgalmi vagy karitatív jellege kérdéses.
- ¹⁸ 1915-ben alakult Bakócán, majd 1930-ban beolvadt a helyi Rózsafüzér Társulatba. PPL 4163/1930.
- ¹⁹ Hitbuzgalmi vagy társadalmi jellege kérdéses.
- ²⁰ Lehetséges, hogy azonos a Szent Kereszt Hadsereggel.

WERNER ALAJOS ÉLETRAJZI VÁZLATA (BÖRTÖNÖK ÉS ALLELUJÁK; EGY ÜLDÖZÖTT PAP ÉLETE)

GYOMBOLAI GYULA

Munkámban a 20. századi magyar egyházüldözés áldozatai közül Werner Alajos atya életrajzának vázlatát szeretném bemutatni. Az ő tevékenysége papi élete sok szempontból hasonló volt a többi üldözött egyházi személyéhez, másrészt viszont nagyon is sajátos elemeket tartalmazott. Elsősorban ezeket a sajátos momentumokat szándékozom kiemelni.

Werner atya különleges ember:

- a magyar egyházzene meghatározó alakja volt a teológiai és az egyházi zeneszerzés doktora,
- kivételes pedagógus egyéniség volt: létrehozott egy nemzetközi hírű énekkart, a Zeneakadémia kiváló professzora volt,
- szegényen élt: összes vagyona egy írógép és egy zongora volt és azért járt mindig reverendában, mert nem igazán volt más ruhája,
- a Regnum Marianum mozgalom papjaként és vezetőjeként komoly összeütkezésbe került az állambiztonsági szervekkel
- többszörösen elítélték, a börtönben is kórust hozott létre és megénekelte a börtönőröket is,
- a hivatalos egyház nem véd(hette)te meg, de így is a hazai egyházzene megkerülhetetlen személyiségévé vált,
- Lékai bíboros és hat püspök temette. Temetésén több mint 100 pap és hívők ezrei voltak jelen és elhangzott, hogy szent életű volt.

Erdő Péter bíboros, prímás, érsek a következőket fogalmazta meg az „Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban” című könyvhöz írt ajánlásában: *„Az egyházüldözés kutatásakor nem vezetheti az egyházat a bosszúállás szelleme, és a krisztusi küldetést kell szem előtt tartania. Az egyháztörténet fő célja, hogy feldolgozza, miként tudta az egyház teljesíteni küldetését akkor, amikor elnyomásban, üldöztetésben volt része.”*¹ Werner atya életén keresztül pontosan ezt a küldetés-teljesítést lehet hitelesen bemutatni.

¹ Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban. Szerk. Soós Viktor Attila, Szabó Csaba, Szigeti László. Bp. 2010. 7.

Werner atya életét jelen munkámban sajátos nézőpontokból igyekszem vizsgálni.

Dr. Szabó Csaba egyik előadásában jelzi, hogy az elmúlt évtizedekben a **leíró jellegű** történetírás volt a domináns.² Én ezzel szemben szeretnék **Werner atya személyiségére, döntéseinek hátterére koncentrálni, bemutatni azokat a szinte feloldhatatlan dilemmákat, amelyekkel a viharos történelmi időkben szembesült, valamint az ezekre adott válaszait.** Arra törekszem, hogy több szempontból mutassam be alakját: ahogy papként és zenészként a kortársai, hívei, barátai, tanítványai látták; ahogy az állambiztonsági jelentésekben szerepel (ez későbbi kutatásom célja lesz), illetve amilyen képet a családja őriz róla.

Jelen munkámban, csak az életrajzi vázlatát van módomban ismertetni, felvilágosítva a jövőbeni kutatási irányokat.

Az ő sorsa, életműve nem értelmezhető a teológiai, hitbéli szempontok nélkül. Pusztán „laikus” világi történelmi okokkal nem magyarázhatóak döntései például a szenvedés, üldöztetés derűs vállalása. Lénárd Ödön piarista atya, aki legtovább volt a katolikus papok közül Kádár börtönében így fogalmazza ezt meg: „*Csak az örök dogmatikai fogalmak elvárásai szerint járhatunk el, láncokban is, szabadon is.*”³

1. A gyökerek, tanulmányok, doktorátusok

A Werner család a 19. század közepén települt át Bajorországból Pozsonyba. Polgárcsalád volt zongoraépítéssel és kereskedéssel foglalkoztak. Werner Alajos édesapja Alois 1869-ben született és a századforduló előtt házasodott össze az osztrák származású Gessner Erzsébettel. A házaspár az anyai nagybácsi biztatására az Alföldön kezdett vállalkozásba. Itt Újkécskén (ma Tiszakécske) született Alajos 1905. július 14-én. A vállalkozás hamarosan csődbement így a család visszaköltözött Pozsonyba. Itt nevelték tovább hat gyermeküket nagy szeretetben és komoly hitéletet élve.

Werner Alajos életében, lelki fejlődésében nagyon fontos szerepet játszott a család. A családtagok egymásnak írt levelei erről a meghatározó szeretetről tanúskodnak.⁴

Alajos elemi és középiskoláit Pozsonyban végezte. 1923-ban kitűnő eredménnyel érettségi vizsgát tett.

A jókedvű mindig mosolygós fiú a középiskolai évek alatt komoly zenei tehetségről tett bizonyosságot. Első pillanatra ezért volt meglepő, hogy a kapucinusokhoz

² *Szabó Csaba*: Miért ügynökközpontú a jelenkori magyar (egyház)történetírás? Múltkor történelmi portál. 2012. 12. 29.

³ *Lénárd Ödön*: Erő az erőtlenségben. Bp. 1994. 16.

⁴ *Gál József*: Schola Cantorum Sabariensis. Szombathely. 1996. 14–17.

jelentkezett érettségi után és meg is kezdte a noviciátust. Ezt szerzetesrendet jellemző fizikai munkaterhelést nem bírta így két hónap elteltével Dr. Géfin Gyula, a Szombathelyi Papnevelő Intézet tanárának javaslatára Mikes János szombathelyi megyéspüspök átvette a egyházmegyei papokat képző szemináriumába. Itt olyan kiválóan tanult, hogy püspöke 1925-ben a Pázmány Péter Tudományegyetem Hit-tudományi Akadémiára küldte, hogy tanulmányait ott folytatva elmélyüljön a tudományokban.⁵

1928. július 17-én szentelik pappá. Ekkortól tanulmányait két irányban folytatja. Főpásztora felismerve kivételes zenei tehetségét Rómába küldte a Pápai Egyházzenei Intézetbe tanulni (1928–1933). Közben befejezi budapesti teológiai tanulmányait és 1930-ban **teológiai doktori címet** szerez. Rómában is megszere-tik a mosolygós magyar atyát. A lateráni bazilika kórusának segédkarnagya lesz! 1931-ben a „**gregorián ének mestere**” diplomát szerez. A Nemzeti Újság hírül adja, hogy „Rómából jelentik, hogy Werner Alajos a római Magyar Akadémia tagja és a pápai egyházzenei főiskola hallgatója elnyerte a pápa jutalomdíját. Ferreti apát a főiskola rektora a napokban ünnepélyes külsőségek között nyújtotta át a kollégium magyar hallgatójának a **pápa értékes kitüntetését**”⁶. Tanulmányai befejezéseként 1933-ban megvédi doktori értekezését (olasz nyelven írta...) és az „**egyházi zeneszerzés**” **doktora** lesz.

Miden lehetősége megvolt a huszonéves fiatal papnak, hogy szédítő egyházzenei karriert fusson be. Az OMCE jelenlegi pap-karnagy igazgatója erről így ír: „meghívták őt Palestrina örökébe! – ahol pedig 400 éven keresztül soha más, csak olasz karmester dirigálhatott, ő azonban lemondott a páratlan lehetőségről, mert evangéliumi életelve a következő volt: „*Bizalommal kérni, mindent elfogadni, mindent megköszönni, mindent odaadni.*” *Simon Sándornak az egri bazilika egykori pap karnagyának mondta el egyszer: „amit a szent városban, Rómában tanultam, azt szent hazám javára és felemelésére itthon akartam kamatoztatni”...*”⁷

Werner atya, tehát hazatért Szombathelyre. Döntése, csak a hit fényénél ért-hető.

2. A Schola Cantorum Sabariensis

1933 őszén, főpásztora utasításának megfelelően a szemináriumban kezdett éneket és teológiai tárgyakat tanítani. E mellett azonban lelkesen hozzáfogott egy

⁵ *Gál J.*: Schola Cantorum. i. m. 10.

⁶ Nemzeti Újság. 1931. február 18. In: *Gál J.*: Schola Cantorum. i. m. 12.

⁷ *Varga László*: Werner atya. Forrás: „Katolikus.hu” <http://www.katolikus.hu/malezi/werner.htm>

„schola cantorum”⁸ szervezéséhez. Szombathely valamennyi elemi iskolájának tanulóit meghallgatta és így választott ki a 10–11 éves fiúk közül körülbelül 50–60 gyereket, akikkel megkezdte a munkát. Ehhez még egy körülbelül 40 tagú férfikart is toborzott. Rendkívül sok munkával, hangképzéssel és próbával **nemzetközi hírű énekegyüttest kovácsolt össze**. Már a bemutatkozó koncertjükön – 1934. december 8-án – jelen voltak a vármegye előkelőségei. 1936-ban a Szombathelyen megrendezett XXIV. Országos Dalosversenyen óriási sikert arattak. Az egyetemes magyar zenekultúra kiválóságai pl. Ádám Jenő főiskolai tanár, Vásárhelyi Zoltán karnagy, zeneesztéta, Székelyhidi Ferenc operaénekes nyilatkoztak elragadtatással a kórusról és kiváló karnagyáról.⁹

Miközben az énekkar szervezése szépen haladt az országnak és benne a katolikus egyháznak kemény szociális problémákkal kellett szembe néznie. A gazdasági válság az 1930-as évek elején komoly társadalmi feszültségeket gerjesztett. 1935-ben a katolikus egyház 862 704 katasztrális hold földbirtokkal rendelkezett, tehát az ország legnagyobb földbirtokosa volt. Ennek fényében különösen visszás pl. Virág Ferenc pécsi püspök megnyilatkozása a szegénységről: „... gyakran lustaság, pazarlás és szenvedély következménye.”¹⁰ Az egyház – jóllehet ebben a korban katolikus papok álltak a szociális tárca élén – a szociális válasz helyett, csak karitatív megoldást kínált, mert, ahogy az említett pécsi püspök fogalmazta: „a Megváltó sem foglalkozott gazdasági kérdésekkel.”¹¹ Werner atya ezt a kérdést teljesen máshogyan közelítette meg. Személyes hozzáállását tükrözik az alábbiak:

A Schola egyik tagja emlékezéseiben írja: „a gyerekek osztályösszetétele nem volt számadó Lujzi bácsinak. Volt köztünk nagyon szegény szülők gyermeke és gazdag is. Neki az volt a lényeg, hogy jó hangja legyen és rendszeresen járjon próbákra...”¹² Az Eucharisztikus vilákkongresszus után „a pápai követ, Eugenio Pacelli bíboros, aki a következő évben XII. Pius néven pápa lett, a szereplést aranyórával jutalmazta. Szombathelyre hazaérve, Werner az órát azonnal zálog-

⁸ Schola Cantorum (énekiskola): a római pápai udvar hivatásos énekegyüttese. – Alapítása I. Szilveszter pápa. (314–35) korára vezethető vissza. Más források szerint alapítója Nagy Szent Gergely (590–604). Az énekegyüttes tagjai idővel nemcsak zenei jellegű, hanem adminisztratív és jogi, pedagógiai feladatokat is teljesítettek. (Katolikus lexikon)

⁹ *Gál J.*: Schola Cantorum. i. m. 73.

¹⁰ *Spannenberger Norbert*: A politikai katolicizmus. In: A magyar jobboldali hagyomány 1900-1948. Szerk.: Romsics Ignác. Budapest. 2009. 203.

¹¹ *Spannenberger N.*: A politikai katolicizmus. i. m. 203.

¹² *Gál J.*: Schola Cantorum. i. m. 59.

házba adta, árát pedig a szegények között osztotta szét”¹³ „Amikor a fronton harcoló katonák részére meleg ruhát gyűjtöttek, egyetlen fejevándorát és a nem régen kapott bundás kesztyűjét gondolkodás nélkül odaadta, mondván, hogy pénze nincs, mást nem tud adni. Tényleg soha nem volt pénze. Odaadta a szegényeknek.”¹⁴ További kutatást igényel, hogy Werner atya a kétségtelen személyes példamutatáson túl miként vélekedett az egyház szociális tevékenységéről, és a korszak nagy problémáiról, például a zsidó kérdéstről.

1937-ben a budapesti Bazilikában és a Zeneakadémián adtak koncertet. Ezekről az alkalmakról már az országos szaklapok is beszámoltak. A kritikák többnyire az elragadtatás hangján íródtak kiemelve az énekkar európai színvonalát és karnagyának kiválóságát. Tóth Aladár (a kor nagy tekintélyű zenekritikusa) a Pesti Naplóban így fogalmazott: „Werner énekkara máris abszolút nívót jelent. Európa bármelyik koncerttermében megállhatja a helyét.”¹⁵ A valódi nemzetközi elismerést az 1938-as Eucharisztikus világkongresszuson nyújtott kiemelkedő szereplés hozta meg számukra, ahol a pápai legátus a későbbi XII. Piusz pápa is kifejezte elragadtatását.

3. A zeneakadémia tanára, a Regnum Marianum papja

Werner Alajost egyházzenei és szaktudományos munkássága elismeréseként 1936-tól a Zeneakadémia óraadó tanárának nevezték ki. Ő így ír erről: „Nagy hálával tartozom Harmath Artúr úrnak, aki a fiatal egyházzenei szemmel tartotta. Az ő felkérésére 1936-tól 1942-ig hetenként Pestre utaztam, hogy a Zeneakadémián gregorián éneket és egyházzenei szaktárgyakat tanítsak. Tanítottam a zeneakadémiai tanárképzőn is. 1942-ben zeneakadémiai tanárrá való kinevezésem után végleg a fővárosba költöztem.”¹⁶ A tanári munka közben **mély barátság alakult ki közte és az Akadémia tanárai: – Harmath Artúr, Bárdos Lajos, Forrai Miklós, Kodály Zoltán – között.** Kodálynak gyóntatóatyja is volt. Közben komponált valamint a szakmai publikációban is részt vállalt.¹⁷

Werner atya nevét az 1940-es években már országszerte ismerték. Amikor 1942. december 30-án megkapta a Zeneművészeti Főiskola „rendes tanári” kine-

¹³ Horváth József pápai prelátus emlékezéséből. Forrás: „Martinus” <http://www.martinus.hu/hirek/2353/32-eve-hunyt-el-werner-alajos> (2014. 10. 18.)

¹⁴ Gál J.: Schola Cantorum. i. m. 122. Falusi József visszaemlékezése.

¹⁵ Gál J.: Schola Cantorum. i. m. 77. Nemesvölgyi Ferenc visszaemlékezése.

¹⁶ Gál J.: Schola Cantorum. i. m. 12.

¹⁷ Kerényi György – Rajeczky Benjamin: Éneklő iskola. Magyar Kórus. Budapest 1940. Ebben a tankönyvben Werner írta a hangképzéssel foglalkozó részt. 85–97.

vezését budapesti lakóhelyéül a Regnum Marianum¹⁸ Damjanich utcai székházát választotta. Célja ezzel az volt, hogy Budapesten is létrehozzon egy olyan ifjúsági énekkart, scholát, amely a klasszikus egyházi zenét szólaltatja meg. A Regnum több szempontból is alkalmasnak tűnt célja eléréséhez. Egyrészt komolyan vallásos fiúk százai fordultak meg ebben a házban másrészt a Regnum cserkészcsapatának zenekara is előkészítette a zenei „terepet”.

A kórus „Schola Regia” nevet kapta. Hamarosan több mint 100 kislányból és néhány felnőttből álló énekkar jött létre. *„Werner atya azt mondta, hogy ez Mátyás király Schola Regiájának a folytatása. A Regnum királyi kórusa. S valóban az volt, Wernerrel a hangképzés mesterével az élen. ... Egy délután körülbelül tíz gyermekkel foglalkozott. Együtt és külön-külön. Énektanulás és hangképzés volt a feladat. Végezetül Werner atya az ajtóban mindenkivel kezét fogott, cukrot nyomott a markába, és elismételtette a következő próba, fellépés időpontját. A kemény munkának meg is volt a látható eredménye. Évek során szerte az országban nagy sikerrel koncertezett a kórus. Többször szerepeltek a Rádió műsorában is.”¹⁹* *„A munkával még a város bombázásakor sem hagyott fel: volt, hogy csak öt-hat kórustag jelent meg egy szétlőtt ház harmadik emeleti lakásában, akikkel rendületlenül gyakorolták a hangképzést, szolmizálást.”²⁰*

A háború után, miközben folyamatosan dolgozott papi hivatása okán igen súlyos feladatot kellett teljesítenie. 1946-ban, Bárdossy László volt miniszterelnököt kellett az az utolsó óráiban erősítenie. Werner atyát Géfin Gyula, a szintén szombathelyi papnevelő intézet rektora kérte meg levélben, hogy végezze el az utolsó lelkipásztori szolgálatot Bárdossy mellett a siralomházban. Válasz levelében Werner ezt írja: *„nagyon köszönöm Rektor Úrnak, hogy figyelmemet feltetszett hívni és lökést tetszett adni, hogy fölkináljam magamat a kegyelem szolgálatára. Bár hálás vagyok az isteni Gondviselésnek, hogy éppen én lehettem ott (...) de érzem a súlyát is. De én is bízom Jézus szentséges és irgalmas Szívében.”²¹* Wernert ebben az esetben is az Isten szolgálata vezette.”

¹⁸ Regnum Marianum Katolikus Közösség a magyarországi katolikus mozgalmak egyike. Világi katolikus papok egy csoportja indította a 19. század végén, az Budapest egyik külső kerületében. A Regnum Marianum hivatalos megalapítása 1902-ben történt, amikor Rómában bejegyezték „Mária-kongregációként”.

¹⁹ Dobszay János: Így – vagy sehogy! Fejezetek a Regnum Marianum életéből. Bp. 1991. 67–68.

²⁰ Horváth József pápai prelátnak emlékezéséből.

²¹ http://www.nyugat.hu/tartalom/cikk/44255_bardossy_a_szombathelyi_szarmazasu_miniszterelnok (2014. 10. 12.)

4. 1945-48 között. Az egyház társadalmi és anyagi bázisa elleni első támadás.²²

A magyar katolikus egyház ebben az időszakban a politikai támadások célkeresztjébe került. A magyar kommunisták lényegében vallásos, többségében keresztény társadalomban kezdték el politikai tevékenységüket a második világháború után. Perspektivikus céljuk szerint a proletárdiktatúrát vallás nélküli egyház nélküli társadalmi formációnak tervezték tehát alapvető céljuk volt a magyarországi lakosságban meglévő vallásosság kiküszöbölése annak helyébe az ún. „tudományos” világnézet a materialista ateizmus meggyökereztetése.²³ Többek között e cél teljesülését is elősegítette az, hogy²⁴ a kommunista erők által irányított ideiglenes kormány a Szövetséges Ellenőrző Bizottság segítségével földreformot hajtott végre, amely a katolikus egyház anyagi bázisát részben megsemmisítette.²⁵ 1945. július 4-én Rajk László feloszlatta a Magyar Cserkészszövetséget, majd sorra a többi civil szerveződést. 1947 elejéig négyezer katolikus egyesületet tiltottak be.²⁶ Ezt követte az iskolák államosítása. „Rákosi Mátyás a Magyar Kommunista Párt január 10-ei budapesti ülésén közölte, hogy a „klerikális reakcióval” az év végéig végezni kell.”²⁷ Ennek az iránymutatásnak a szellemében tartóztatták le Mindszenty bíborost 1948 karácsonyán.

A politikai változások dacára Werner Alajos 1950-ig a Zeneakadémia tanára maradt. Az egyházzenei tanzak hatalmas népszerűségnek örvendett a más szakra járók körében is. „*Bejárhattunk a fölöttünk járók óráira, sőt az egyházzeneészekére is. Így hamarosan ismertté vált körünkben is a » Szentháromság «, a Bárdos – Harmath – Werner hármas, akinek neve éveken át fémjelezte a Zeneakadémia*

²² Szabó Csaba: A magyar katolikus egyház és az állam 1945–65 között. München. 2003. Az egyházüldözés korszakbeosztásánál Szabó Csaba doktori disszertációjában megfogalmazottakat követem.

²³ Mészáros István. ...Kimaradt tananyag... Diktatúra és az egyház 1945–1956. Bp. 1993. 32.

²⁴ Vö. Gárdonyi Máté: Túlélés – együttműködés – ellenállás. In: Csapdában. 2010. A magyar kommunisták a többi szocialista országhoz hasonlóan, az egyház elleni harc forgatókönyvének egyik lépéseként kezelték a földreform kérdését.

²⁵ Havasy Gyula: A magyar katolikusok szenvedései 1944–1989. Bp. 1990. 25. Az 1945. 03. 07-ei földosztáskor a katolikus egyház 848 378 katasztrális holdjából 765 648-at államosítottak.

²⁶ Sziklai István: A magyar katolikus egyház kriminalizálásának főbb vonásai (1950). Valóság. 2013 I–IV.

²⁷ Sziklai I.: A magyar katolikus egyház. i. m. 73.

tisztaszívű, hivatástudattal megáldott, összetartó, egymást segítve szerető tagjait.”²⁸

Az 1949/50 tanévben Wernert áthelyezték a magán-ének tanszakra. Itt tanított hangképzést. Ezt a munkát is nagy hozzáértéssel rendkívül magas színvonalon végezte. Egykori tanítványa írta: „(...) a mi osztályunkat bővöletes dolgokra tanította. (Lám akinek az Úristen szeretetet és hivatást ajándékoz, az a tarsolyából akkor és azt vesz elő, amire éppen szükség van.)”²⁹

1950. augusztus 31-én rendelkezési állományba helyezték és a szolgálat alól felmentették, majd ugyanez év november 21-én ideiglenesen nyugállományba helyezték.

5. Az egyház legyűrése (1949–51). A Regnum Marianum feloszlata

1947-ben a Regnum vezetősége már tisztában volt vele, hogy az eddigi módon nem lehet folytatni a hitoktatást és a közösségi munkát. Valószínűnek látták azt is, hogy a Damjanich utcai székházat is el fogják veszíteni, ezért a regnumi szellem továbbvitelére a „Szellemi Ház” felépítését határozták el.

„Ilyen bajjós előjelek között választották meg Werner Alajost házfőnökké 1949 szeptemberében. Tisztét 1963-ig viselte, a három évenként megtartott választáson ugyanis mindig ő élvezte a közösség bizalmát. (...) Werner Alajos nagy népszerűségnek örvendett a házban. Mindent és mindenkit számon tartott; meglátogatta azt, aki beteg volt, felkereste a skólistáit és azokat, akikről tudta, hogy valamilyen hiányt szenvednek.”³⁰

A korszak klerikusainak szinte megoldhatatlan választási kényszere az engedelmisségi fogadalmukból ered. A Papszentelésen mindannyian „tisztetet és engedelmisséget” fogadtak a szentelő püspöknek és utódjainak. Ugyanakkor az, hogy ki is ez a személy kihez lehet és kell igazodni nagyon nehéz kérdéssé vált.

A Regnum is végig élte az egyház és állam között folyó egyenlőtlen küzdelmet 1945 és 1950 között. nyilván hatott rájuk XII. Pius többszöri kiállása a kommunizmus ellen és a hit védelmében.³¹ Tapasztalták, hogy Mindszenty hívására a „Mária évben”, 1947-ben augusztus 20-án még félmillióan vonultak az utcákra.

²⁸ Mohayné Katanics Mária: Emlékezés Werner atyára. 2005. Kézirat. Rendelkezésemre bocsátotta: Varga László, az OMCE központi igazgatója. Mohayné Katanics Mária Liszt és Kodály-díjas karnagy.

²⁹ Mohayné Katanics M.: Emlékezés i. m.

³⁰ Dobszay J.: Így – vagy sehogy. i. m. 73.

³¹ Például: „1948. május 30-án a Szent István Bazilika előtt több ezer hívő hallgatta XII. Pius vigasztaló és kitartásra felszólító üzenetét”. Idézi: Nicolas Baugeut: A Mindszentyzmus. In: A magyar jobboldali hagyomány. i. m.

Talán tudtak Czapik érsek színpalak mögötti állammal történő egyezkedéséről is, amely kudarcra végződött.³² Arra azonban nem számíthattak, hogy a szocialista országok összehangolt egyházellenes stratégiája szerint³³ a bíboros letartóztatását majd kb. 11 ezer magyar szerzetes és szerzetes nővér internálását és Pétery József váci püspök elhurcolását követően, a püspöki kar 1950. augusztus 30-án aláírja a megegyezést a kommunista állammal. Ráadásul ezt a megállapodást a Szentszék nem írja alá! Ekkor merül fel a kérdés: kihez kell hűségessé lenni? A Regnum történetét megíró Emödi László írja: „*Mindenki odaadó, engedelmes papja volt a Róma által kinevezett Bíboros Főpásztornak (ti. Mindszenty Józsefnek). Ez az ilyen irányú lelkület átnyúlott évtizedeken és az eseményeken: a mai napig megvan a Házban. Erős hagyománya a Regnumnak az aulikus lelkület*”.³⁴ Igen, de Mindszenty börtönben van és a hivatalos magyar katolikus egyház egyelőre szabadlábban hagyott főpapjai finoman szólva nem állnak ki demonstratív módon sem mellette, sem a Vatikán mellett. Nekik vajon kell-e engedelmeskedni?

Werner atyának kellett a józan és megfontolt politikát képviselnie ebben a helyzetben, amelyben tudva tudták, hogy világi értelemben nem győzhetnek. „*Egyéni és kifelé való életünkben élünk józanul és ne csináljunk semmi olyan bolondságot, ami megakadályozhatna bennünket az evangéliumi bolondság folytatásában*” – mondta Werner Alajos házfőnök az 1950 őszi megtartott tanévnyitó „házigyűlésen”.³⁵

Ez a fajta józanság, hűség az Istenhez és engedelmesség az adott egyházi vezetőknek jellemezte az atya további megnyilatkozásait is. Két példa erre:

Hamvas Endre püspök³⁶ arra akarta rábeszélni Werner atyát, hogy Regnum Marianum papi közösség maga mondja ki feloszlását. A felelősséget nem akarta „Róma miatt” magára vállalni a püspök. Werner atya válasza: „*Amiért olyan nagy ember, mint egy püspök, nem mer felelősséget vállalni, hogyan tehetné meg a magunkfajta kicsinyek.*”³⁷ Így hivatalosan a Regnum feloszlására nem került sor.

1951-ben elérkezett az idő a Ház kiürítésére. Ezt Beresztóczy Miklós kánonok közölte. „*Werner atya megkérdezte: Kinek a parancsa ez? Mire a válasz – kicsit homályosan – csak ennyi volt: nem mondhatom meg. – Akkor nem me-*

³² Vö. Balogh Margit: Kötélhúzás a kulisszák mögött. In: Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből 1945–1989. Szerk.: Bánkuti Gábor és Gyarmati György. Bp. 2010.

³³ Vö. Gárdonyi Máté: Túlélés–együttműködés–ellenállás. In: Csapdában. i. m.

³⁴ Dobszay J.: Így – vagy sehogy. i. m. 74.

³⁵ Dobszay J.: Így – vagy sehogy. i. m. 78.

³⁶ Hamvas Endre püspök, Mindszenty József bíboros letartóztatása után ő irányította az Esztergomi Főegyházmegyét apostoli adminisztrátorként.

³⁷ Dobszay J.: Így – vagy sehogy. i. m. 80.

gyünk el – folytatta a házfőnök – írásban kérjük az utasítást! Nekünk a történelem előtt kell felelnünk, hogy nem magunktól, mint a patkányok, hagytuk el a házat. Beresztóczy Miklós e szavak hallatán leült az írógéphez, s töprengve keservesen megfogalmazott egy szöveget, miszerint a kapott utasítás értelmében a házban nem folyhat tovább pasztorációs munka.”³⁸ Az utasításra adott válasz Werner lelkiségét tükrözte: „A Házban is folytatott pasztorációs munkáról – JURE DIVINO – nem mondhatunk le, mert az egyháztól kaptuk rá a felhatalmazást. Természetesen, ha ugyanazon Egyházi Hatóság újabb dispoziációt ad az atyáknak, annak engedelmeskedünk.” Hamvas püspök utasítása alapján a Házat 1951. november 24-én kiűritették. Werner atya a Központi Papnevelő Intézetbe kapott dispoziációt. Nem volt könnyű helyzetben, hiszen a kispapok lelki vezetése ekkor politikai és egyházfegyelmi kérdéseket egyszerre vetett fel: A központi szeminaristákat kötelezték egy propaganda film megtekintésére. Senki nem ment el közülük a Duna moziba. Ekkor újabb parancsot kaptak, hogy a csak számukra Esztergomban levetítendő filmet nézzék meg, mert ha nem bezárják a szemináriumot. A kispapok ekkor prefektusukhoz Werner atyához fordultak. Ő megkérdezte ki az, aki semmiképpen nem megy el, és kérte, hogy indokolja döntését. „A válasz kézenfekvő volt: azért nem megyünk, mert az atya arra tanított, hogy a kisujjunkat se nyújtsuk az ördögnek, mert bekormolja. Hát ezért nem megyünk... Werner atya kérte: bizonyítsam be, hogy ez már a »kisujj«. Persze csak el kell kezdeni, aztán már nem lehet szabadulni. Szent Pál sem alkudozna. Igen – mondta az atya, de szent Pál apostol és püspök volt. Felelős a népért. De a növendék szent Alajos és Berchmanns szent János bizony engedelmesen elment volna. Ezzel le voltam szerelve. Beadtuk a derekunkat.”³⁹

A Központi Papnevelő Intézetből 1952-ben távolították el, mert ráfogták, hogy „szellemével fertőzi az ifjúságot”. Áthelyezése nagy port vert fel, amelyről így ír egy ügynöki jelentés: „Az Egyetemi templom egy nyilvánvalóan több évtizedes látogatója... felháborodásban tört ki... ’ és Werner atya áthelyezése! Illetve nem is áthelyezés történt Werner esetében, hanem munkakörétől való egyszerű brutális felmentés vagy elmozdítás. Neki még új beosztása sincs, lehet, hogy nem is lesz hamarosan. Az egyházzenei nagy professzort majd Somogysszentimrére küldik parasztasszonyok gyóntatójának...”⁴⁰ Ekkor került Máriaremetére kántor–káplánként.

³⁸ Dobszay J.: Így – vagy sehogy. i. m. 81.

³⁹ Zöldi Sándor: Emlékek, emlékezések Werner Alajos atyáról. Kézirat. 2005. Rendelkezésre bocsátotta: Tóth József.

⁴⁰ Egyházügyi hangulat-jelentések 1951, 1953. Szerk. Szabó Csaba. Bp. 2000. 287.

6. Máriaremete – száműzetés a Szűzanya kegyhelyén

Máriaremetén, egy volt énekes János bácsi és felesége Jolánka néni fogadta be a házuk ebédlőjébe, mert „oda befér egy zongora.” „Egy kispap egy alkalommal megkérdezte tőle: „*És hogy érzi magát atya itt a száműzetésben? Nagyon jól, – válaszolta, – hát a Szűzanya kegyhelyén vagyok!*”⁴¹ Kántori munkája mellett folytatta az Országos Magyar Cecília Egyesület igazgatói tevékenységét. Ezt a feladatot 1947-ben vállalta és 1962-ig látta el. Az OMCE tevékenysége 1950-re visszaszorult. Kántorképzésre nyílt lehetőség, de csak alapfokon (1949: nyarán Esztergomban, 1950 nyarán, Budapesten). Az egyesületi élet a havi gyűlésekre (zenetörténeti előadásokkal) és az énekkarok számára tartott évi két közös éneklésre korlátozódott.⁴²

Természetesen Werner atya Máriaremetén is énekkart szervezett és fellendítette a közösségi életet. A hely alkalmat adott az illegális Regnum Marianum találkozó szervezésére is. Azt, hogy állambiztonsági szervek ezt milyen módon kontrollálták illetve miért engedték a hitet terjeszteni további kutatásokkal igyekszem kideríteni. Az biztos, hogy az állambiztonsági szempontból Werner Alajost kiemelten fontos személynek tartották, hiszen neve az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában 122 dossziében szerepel!

Az 1956 forradalom idején a Regnum Marianum papjainak és közöttük Werner atyának tevékeny szerep jutott. „*Emődi László regnumi atya a politikai enyhülést látva – még 1956 nyarán – kidolgozott egy tervet arra vonatkozóan, milyen követelésekkel álljon elő az egyház szabad működése megteremtése érdekében.*”⁴³ Ezt a papi összejöveteleken széles körben megismerték a forradalom alatt. Werner atya megnyilatkozásait ebben az esetben sem a nyílt politizálás jellemezte, hanem az egyház megújításának pasztorális feladatai jobb ellátásának az ügye foglalkoztatta. Papi gyűlésen, 1956. október 31-én a Központi Szeminárium dísztermében elhangzott hozzászólásában is a szerzetesek és a Regnum rehabilitálásra hívta fel a figyelmet.⁴⁴ Ugyanakkor a hitoktatás érdekében még 1957 tavaszán is olyan körlevél tervet dolgozott ki regnumi társaival, amely kimondta volna: nincs

⁴¹ Varga László: Werner atya. Forrás: <http://www.katolikus.hu/malezi/werner.htm> (2014. 10. 09.)

⁴² Országos Magyar Cecília Egyesület története. Magyar Katolikus Lexikon

⁴³ Kálmán Peregrin: Dokumentumok Grösz József kalocsai érsek hagyatékából. Bp. 2011. 33.

⁴⁴ Kálmán Peregrin: A budapesti papság (egyház)politikai koncepciója az 1956-os forradalom idején. Vigilia.hu. <http://www.vigilia.hu/regihonlap/2010/11/kalman.html> (2014. 10. 19.)

vallásszabadság Magyarországon. A tervezetet eljutatta Grösz érsekhez, aki „nem tartotta bölcs lépésnek a nyilvánosságra hozatalát”.⁴⁵

Az 1957. január 5-i kormányprogram egyházi fejezete már „fenyegető megfogalmazásokat, direkt politikai elvárásokat közölt. A püspöki aulákba lassan visszatértek az egyházügyi megbízottak...”⁴⁶ politikai gyilkosságok is történtek, amelyben az áldozatok papok voltak: Kenyeres Lajos, Szekuli Pál, Brenner János lett vértanú 1957-ben.⁴⁷

Werner atya 1957-ben lehetőséget kapott, hogy egy nemzetközi egyházzenei konferencián részt vehessen Franciaországban. Hogy az állam részéről, miért engedélyezték ez is további vizsgálatok tárgya kell, hogy legyen. Feltételezésem, hogy bíztak abban, hogy nem tér vissza Magyarországra. Erre meg is volt a reális esély, hiszen rengeteg állásajánlatot kapott ő azonban – ellentétben a józan ész döntésével – hazatért.

7. Az első per és börtönbüntetés

1958 júniusában és júliusában az MSZMP Politikai Bizottsága többször is foglalkozott a vallás elleni harc taktikájával. Kádár János ott elhangzott álláspontja szerint „a klerikalizmus elleni harc egységes rendszert képez, amire megvannak a megfelelő eszközeink, egészen a Belügyminisztériumig. ... Lehet, hogy a klerikalizmus ellen harcolni kell még öt évig és a vallási világnézet ellen két generáción át.”⁴⁸ Egy hónappal később pedig így fogalmazott: „Az eszmei és a politikai harcban a fő tüzet a katolikus egyházzal szembe kell fordítani. Tarthatatlan, hogy miközben 5500 katolikus pap működik szerte az országban, csupán 3600 a párt függetlenített titkárainak száma.”⁴⁹ A pártvezetés újfajta stratégiát követve – „kerülni kell az egyházakkal való direkt összeütközést, mert sok erőt vonna el a szocialista építőmunkától” – elválasztotta egymástól a Belügyminisztérium és az Egyházügyi Hivatal feladatköreit és szűkítette az ellenséges, veszélyes személyek illetve csoportok körét.”⁵⁰

Ennek megfelelően a hivatalos szervek megkezdték a szerzetesek és világi papok elleni harcot. Természetesen erre az érintett célszemélyek is felkészültek. A Regnum „házigyűlései” 1958-ben Werner atyánál Máriaremetén folytak. Az egyik ilyen

⁴⁵ Kálmán P.: Dokumentumok i. m. 34.

⁴⁶ Kiss Réka, Soós Viktor Attila, Tabajdi Gábor: Hogyan üldözzünk egyházakat? Bp. 2012. 17.

⁴⁷ Kiss R. – Soós V. A. – Tabajdi G.: Hogyan üldözzünk i. m. 18.

⁴⁸ MSZMP PB jkv. 1958. 06. 10. In.: Dobszay J.: Így – vagy sehogy. i. m. 97.

⁴⁹ MSZMP PB jkv. 1958. 07. 22. In.: Dobszay J.: Így – vagy sehogy. i. m. 98.

⁵⁰ Kiss R. – Soós V. A. – Tabajdi G.: Hogyan üldözzünk i. m. 21.

gyűlésen Werner atya megkérdezte: felkészült-e mindenki a börtönre. Tudatában voltak ugyanis a belügy felfokozott érdeklődésének. Az első atyákat 1960. november 22-én tartóztatták le, Werner Alajost 1961. május 29-én helyezték előzetes le-tartóztatásba. Az állambiztonság részéről „Fekete Hollók” fedőnevű akcióban több mint 100 papot és világi hívőt tartóztattak le köztük a Regnum Marianum 7 papját. A háttérben az ifjúság pasztoráción messze túlmutató ügyek: titkos püspökszentelés és esetleges alternatív hierarchia; a Szentszékkal való kapcsolat „játszmája” állt.⁵¹ Az első fokú ítéletet 1961. 07. 06-án hozta meg a Budapesti Fővárosi Bíróság. Werner atyát – mint elsőrendű vádlottat – ötévi és hat hónapi börtönre ítélték „*a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvétel büntette*” miatt.⁵² Az ítélet Werner atya terhére ilyen cselekményeket ró:

- a Regnum házfőnöke volt illegálisan,
- az ellenforradalom alatt követelte a Regnum rehabilitálását
- 1957 októberében „*szent óra keretében megemlékezett az ellenforradalom-ban elesettekről*”
- a fiatalok neveléséért akart dolgozni
- 1957-ben egy Regnum által írt körlevél-tervezetet ő vitt el Grösz érsekhez
- vezette a Regnum értekezleteit, és jóváhagyta a szellemi olimpiász anyagát...

Az egyetlen igazán politikai szervezkedéssel való kapcsolatot, – amelyben dr. Zudar nevű személy arra akarta volna rávenni Wernert, hogy a kormány tagjaira valótlán tartalommal feljelentést tegyenek, – „*Werner gyerekes dolognak tartotta*” és nem kért belőle. Csak annyit lehetett bizonyítani, hogy tudott a szervezkedésről...⁵³ Ezt a nyomozati szálat nem is használták fel ellene.

Mint látható még a koncepciók perben sem tudtak olyan cselekményt terhére róni, amely túlment volna azon a tevékenységen, amit a lelkipásztori elkötelezettség megkíván.

A büntetés letöltésének első szakaszát Werner atya a Fő utcai börtön magánzárkájában töltötte majd innen a Márianosztrai volt pálos kolostorban berendezett börtönbe került. Itt az „osztályidegen” fogvatartottakat őrizték és ez sok pap illetve magasan kvalifikált értelmiségi összezárását jelentette. Ők egymást erősítették az egyébként szigorú körülmények között. Werner Alajos a fogvatartottak és a rabtartók között is nagy tekintélynek örvendett. Itt történt meg az a híres eset, hogy mikulás napjára a börtönőrök egy kis szórakozást engedtek. A foglyok az előkerülő hangszerekkel (poros harmónium, háromhúrú hegedű, csajka stb.) Wer-

⁵¹ Vö. *Fejérdy A.*: Titkos püspökszentelések Magyarországon. In.: Csapdában. i. m.

⁵² Budapesti Fővárosi Bíróság TB. V. 9228/1961,-7. szám. Az ítélet szövegét közreadja: *Dobszay J.*: Így – vagy sehogy. i. m.

⁵³ Budapesti Fővárosi Bíróság TB. V. 9228/1961,-7. szám. Az ítélet szövegét közreadja: *Dobszay J.*: Így – vagy sehogy. i. m.

ner atya hangszerelésében és vezényletével Kodály: Háry Jánosból az intermezzót játszották kirobbanó sikerrel.⁵⁴ Később megszűnt az osztályidegen besorolás (szerintem a fogva tartók rájöttek, hogy nem jó ötlet az összes papot egy helyen őrizni) és Werner atyát ismét Budapestre szállították, a Gyűjtőfogházba. Innen szabadult amnesztiával 1963. március 29-én. Az atya tiltakozásul amiatt, hogy azokra, akire köztörvényes vádat fogtak nem terjedt ki az amnesztia visszautasította a büntetése felfüggesztését. „Amíg a többi pap nem szabadul, nem megyek ki”⁵⁵ – mondta. Valahogy mégiscsak kitétek a börtönből...

1963 a Kádári konszolidáció záróéve. A széleskörű amnesztia, a nemzetközi viszonyok alakulása, az enyhülés, de főleg a „aki nincs ellenünk, az velünk van” politikája új állambiztonsági gyakorlatot igényelt. 1962-ben létrejött Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnöksége. Ennek III. csoportfőnöksége foglalkozott a belső elhárítással. Az egyház irányítását egyre biztosabban irányította az ÁEH, legtöbbször közvetve a püspökökön keresztül.⁵⁶ A világegyházban zajló II. Vatikáni Zsinat és az egyház körvonalazódó új keleti politikája új lehetőséget jelentett a Magyarország számára. „A kommunista államnak jól jött a Vatikán új útkeresése. Azonnal érezték, hogy külpolitikailag nagy presztízsnövekedést jelentene, ha a Vatikán a magyar állammal kapcsolatokat tartana fenn, ha püspökök kinevezésére kerülne sor.”⁵⁷ A Kádár kormányzat kezdeményezte a tárgyalásokat, hiszen az egyház jogfosztottságának fenntartásával kifelé bizonyítani tudta, hogy a Szentszék elfogadta partnernek. A megállapodás 1964-ben megkötött sok eddig a Vatikán segítségével bízó üldözött pap és laikus kiábrándulását okozva.

Miután Budapest területéről kitiltották Celldömölkre helyezték kántor káplánnak. Itt is kórust alapított. Mellette hittant oktatott, felújította az orgonát. A celldömölki tartózkodása alatt (amelyről jelenleg még kevés információval rendelkezem) nem tartott szoros kapcsolatot a Regnummal.

8. Ismét börtönben

1964 decemberében az állambiztonság ismét lecsapott a regnumi atyákra. December 7.-én a Regnum születésnapján megújították fogadalmukat a Máriareme-

⁵⁴ *Hagyó József* visszaemlékezése Werner atyára. Kézirat. Rendelkezésemre bocsátotta, és pontosította: Tóth József OMCE titkár.

⁵⁵ *Dobszay J.*: Így – vagy sehogy. i. m. 113.

⁵⁶ Vö. *Kiss R.* – *Soós V. A.* – *Tabajdi G.*: Hogyan üldözzünk i. m.

⁵⁷ *Szabó Ferenc SJ*: A Vatikán keleti politikája közelről. Az Ostpolitik színe és visszája. Bp. 2012. 87.

tei titkos összejövetelen, ahol Werner atya is jelen volt, és néhány óra múlva már foglyok voltak.⁵⁸

A II. Regnum perben 1965-ben hirdettek ítéletet. Werner atya valós szerepéről vádlott társa, Emödi László így ír: „*Werner atyát is szerettük volna kívül hagyni. Az első börtönbüntetés nagyon megviselte őt. egészsége megromlott. Azt a bizonyos másfél évet Celldömölkön töltötte. (...) Ő csakugyan semmilyen ifjúsági nem végzett. Semmi okát nem láttuk annak, hogy a vádlottak padján üljön. Azt hiszem a kivizsgálók is szégyenkeztek, amikor az utolsó helyre mégis leültették őt.*”⁵⁹ A vádirat és az ítélet már semmi büntetendő cselekményt nem tudott felhozni Werner atya ellen. Végül egy Rómába, Mester Istvánnak írt levél, valamint külföldről kapott iratok miatt ítélték el 1 év 6 hónap szabadságvesztésre.⁶⁰ Ezzel az ítélettel életbe lépett az előző amnesztiával felfüggesztett további 3 év büntetés. Ekkor már egészségi állapota annyira rossz volt, hogy a másodfokú ítélet, enyhítő körülményként értékelte. Ennek ellenére az atya leveleiből árad a derű és a másokra figyelés „*Kedves Klári-ka Húgom! Nem tudom, mikor jöttök beszélőre, hát írok most, hogy számon tartsd az esedékes névnapokat és gratulálj az én nevemben is – mindnyájuknak...*”⁶¹ Egy paptársa írja a megemlékezésében: „*Megkérdeztem: hát kedves Lujcsi, mondj nekem valamit azokról az évekről, amiket börtönben töltöttél. A szokottnál is vidámabban mondta: tudod, az nem is volt olyan rossz. Te nagyon élveznéd – és én is nagyon élveztem – azt a vádiratot, amit ellenem szerkesztettek. Olyan dolgokat hoztak fel ellenem, amin csak mulatni tudtam. El is rejtettem, hogy majd hazahozom, ha kiszabadulok, de valahogy eltűnt.*”⁶²

A második büntetése alatt szervezett egy alkalmi énekkart a fogvatartottakból és néhány börtönőrből. Ekkor komponálta fejben a később országosan ismerté vált Mercedes misét. A mise Glória tételébe „szépen beledolgozott egy börtönben hallott cigány-roma melódiát. (Karácsonyi énekük: Eljött már a szép karácsony...)”⁶³

1967 karácsonya előtt 2 nappal szabadult. Rendőri felügyelet alá helyezték, de most visszatérhetett Máriaremetére ahol haláláig tartózkodott.

⁵⁸ Valószínűsíthetően az akkori Máriaremetei plébános ügynökként jelentett róluk. (Tóth József OMCE titkár szerint)

⁵⁹ *Dobszay J.: Így – vagy sehogy.* i. m. 118.

⁶⁰ Budapesti Fővárosi Bíróság T.B. XVI.9824/1965 Ítélet Közreadja: *Dobszay J.: Így – vagy sehogy.* i. m. 155.

⁶¹ *Gál J.: Schola Cantorum.* i. m. 15

⁶² *Kalmár Ernő visszaemlékezése. Gál J.: Schola Cantorum.* i. m. 123.

⁶³ *Zöldi Sándor: Emlékezések, emlékek Werner Alajos atyáról.* 2005. Kézirat.

9. Az utolsó évek

Megrendült egészségi állapota ellenére nagy buzgalommal végezte papi-kántori teendőit. Az egyházi zenei életben jelentős műveket alkotott. A Mercedes misét – amelyet a fogolykiváltó Boldogasszony tiszteletére írt; az 5 Alleluját, amelyet Dr. Takács Nándor (akkor kántor későbbi Székesfehérvári megyéspüspök) részére írt. Az allelujákat tartalmazó kottafüzet belső borító lapjára a következőket írta latinul: „*itt közre ad 5 Alleluját egy bizonyos Alajos (nem Palestrina, hanem Werner) aki valamikor 5 évet töltött börtönben, de szívében Alleluját énekelt.*”⁶⁴

A hivatalos egyház is elfogadta szolgálatait nyilván állambiztonsági engedéllyel. Ennek az időszaknak a feldolgozása további kutatások feladata lesz. Kérdésként merül fel, hogy hogyan alakult a Regnummal a kapcsolata; hogyan viszonyult a Lékai bíboros által vezetett hivatalos katolikus egyházhoz stb.

Werner atya közreműködött a II. Vatikáni Zsinat zenével kapcsolatos dokumentumainak magyarra fordításában és a gyakorlatba ültetésében. Ennek szellemében írta meg a négy magyar passió „turbáit” és az új temeteskönyvet. Ezt követte nagy munkájuk Bárdos Lajossal: összeállították az új magyar népének könyvet, a Hozsannát.⁶⁵

Lelkipásztori szolgálatának nagy ünnepe volt a szentelésének 50. évfordulóján bemutatott aranymiséje, melynek emléklapján a következő idézet szerepel: „*Légy hű mindhalálig és neked adom az élet koronáját*” (Jel. 2, 10)

1978 nyarán egyre rosszabbra fordult egészségi állapota: kórházba került. „*A kórházban is dolgozott Bárdos Lajos, akit az atya mindig „kitűnő munkatársként” emlegetett rendszeresen járt hozzá és segített neki dolgozószobává varázsolni a kórtermet*”.⁶⁶ 1978. november 8-án halt meg szívinfarktus következtében. **A válaszott élet igéit beteljesítette:** „*Mindent bízva kérni, mindent elfogadni és mindent megköszönni*”.

10. Zárszóként

Különleges ember volt Werner atya. Számomra olyan pap képe rajzolódott ki, aki hivatásához minden áron hű maradt, aki nem kereste a konfrontálódást, de vállalta a szenvedést. A törvényeket, előírásokat mindig betartotta, de elveit nem adta fel. Nem véletlen hogy az állambiztonságnak nehéz dolga volt vele. Tehetsé-

⁶⁴ *Dr. Takács Nándor:* In memoriam Werner Alajos (az öt alleluja születése). Kézirat. Rendelkezésemre bocsájtotta Tóth József OMCE titkár. A szöveget Werner atya latinul írta, dr. Takács Nándor Székesfehérvári megyéspüspök fordította magyarra.

⁶⁵ *Veress Kata:* Werner atya. Budai Polgár (1996. 05. 06.)

⁶⁶ *Lantos István:* Lojzi atya. Kézirat. Rendelkezésemre bocsájtotta Varga László OMCE igazgató. (Lantos István a zeneakadémia volt rektora)

gét és egész életét mások szolgálatára szentelte így érthető, hogy emléke még ma is nagyon élénken él a Magyar Katolikus Egyházban.

A KISEGYHÁZ-KUTATÁS DILEMMÁI ÉS EREDMÉNYEI

UNGVÁRI CSABA

Tanulmányom az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolájának műhelybeszélgetésén elhangzott előadásom írott változata¹ A rendezvény tematikája az 1945 utáni egyháztörténelem-írás köré szerveződött. Írásomban a kisegyház-kutatás néhány terminológiai és diszciplináris dilemmáját vetem fel, illetve – a teljesség igénye nélkül – megemlítem fontosabb eredményeit is.

1. Dilemmák

Mivel előadásom a historiográfia „térképén” az egyháztörténet-íráson belül helyezkedik el, a műfaj sajátosságainak és nehézségeinek felvetésével kezdem a téma bemutatását, mivel ezeknek kiemelt jelentősége van a kisegyház-kutatás esetében. Egyrészt azért, mert hazánkban a Horthy-korszakban, a ma jellemzően kisegyházként elkönyvelt vallási közösségeket szektáknak tartották, vagyis sem szakrális², sem közjogi értelemben nem minősültek egyháznak. Ezért akkoriban minimum vitatott lehetett történelmüket egyháztörténelemnek nevezni, hacsak nem eretnek mozgalomként. Másrészt az 1945–1989 közötti időszakban a „kisegyházi-történetírás”³ főként az államszocialista rendszerben működő SZET⁴ tagegyházainak történetét tárgyalta. Az 1989-ben kezdődött korszak feldolgozása azonban új kihívásokkal szembesítette a kisegyházak történelmének feldolgozására vállalkozó történészt. A vallások terjedését eddig korlátozta a kommunista-ateista ideológia, ám a rendszerváltást követően számos távol-keleti és más, a zsidó-kereszténytől eltérő vallás jelentős számú követőt szerzett magának, akik közjogi legitimációjukat az egyházak közé sorolva kapták meg az új, liberális szel-

¹ A műhelybeszélgetés időpontja: 2014. március 28.

² Ez alatt azt értem, hogy az elismert egyházak nem tekintették őket teológiai, ekkleziológiai értelemben sem legitimnek.

³ A később bemutatásra kerülő Szigeti–Rajki szerzőpáros terminológiájának megfelelően.

⁴ Szabadegyházak Tanácsa (Az eredmények alcím alatt részletesebben bemutatásra kerül.)

lemű egyházi törvény alapján (1990. évi IV. törvény). A keresztény ekkléziológia⁵ értelmében azonban semmiképpen sem voltak egyháznak nevezhetők. A közjogi terminológia egy vallásilag homogén közeget feltételezett, valamint az állam feltétlen világnézeti semlegességének igényéből indult ki, így nem tudta – és talán nem is akarta – lekövetni a vallási pluralitás gyors térnyerését például úgy, hogy az egyház kifejezés hitrendszeri értelemben determináló használata helyett (esetleg) a vallási közösség elnevezést honosítsa meg. Ezért ha a diszciplínánk alapja a közjogi státusz, akkor a körbe bele kellene venni minden, egyháznak minősített felekezetet, függetlenül attól, hogy a 2011. évi CCVI. törvény eredményeképpen miként változott meg a státuszuk. Ezzel azonban vélhetően szembemennénk az egyháztörténelem-írás azon magától értetődő alapfeltételével, miszerint – legtágabb értelemben – a bibliai-újszövetségi alapon szerveződő vallási közösségekkel foglalkozik. Ebből természetszerűleg következik, hogy *teológiai, ekkléziológiai meghatározást kell alkalmaznunk*, amely tekintetében alapvető eltérés van a római katolikus, ortodox és protestáns elképzelések, valamint a gyakorlat között. Tovább bonyolítja a helyzetet a neoprotestáns közösségek többségének módosult egyház-definíciója. Ezek olyan mértékben térnek el a protestáns fővonaltól, amilyen mértékben magukat egyedül üdvözítő egyháznak gondolják vagy tartják. Az egyháztörténelem-írás mint önálló diszciplína lehet világi vagy szakrális tudományág is. Utóbbiban – a leíró cél mellett – a szent iratokban rögzített vallási narratíva folytatóságának, mint a vallási közösség legitimitásának igazolása is célként jelenhet meg. A teljes konszenzust a dogmatikus előfeltételek megítélésének különbözősége is akadályozza. Bizonyos kiségyházak annak ellenére, hogy rendelkeznek társadalmi ismertséggel és esetleg elismertséggel is, hitvallásuk miatt sem a nagyobb, sem a kisebb egyházak többsége szerint nem tekinthetők kereszténynek, így egyháznak sem. Ilyen dogmatikus vita tárgyát képezik azok a felekezetek, amelyeknek a tanításai nem harmonizálnak az ókeresztény hitvallások Szentháromsággal és örök kárhozattal kapcsolatos kitételeivel. A *közjogi és szakrális* megfontolásokon túl a kiségyház *kvantitatív* vagy *korbelti* meghatározottságot is jelent, amely nem feltétlen csak a létszám, hanem a vallásalapítás vagy a magyarországi jelenlét kezdete óta eltelt idő alapján minősíti a felekezeteket. 2011-ben ilyen objektív tényezők meghatározásával történt kísérlet arra, hogy rögzítsék az elismert egyházakat. Végül annak ellenére, hogy a kritérium a 10 ezer fős tagság és/vagy a 100 éves múlt volt, erősen vitatott döntés született. További kérdés, hogy a köznyelvben szektaként emlegetett vallásfelekezetek és a kiségyházak azonosak-e? Nyisztor Zoltánnak⁶ a *Szekták Magyarországon* című, 1926-ban megjelent könyve, valamint a 30-as években tovább terjedő szektázás, továbbá az 1939-es betiltás is felerősítették azt a nézetet, miszerint a kiségyházak nem

⁵ Egyháztan, az egyházzal foglalkozó teológiai tudományág.

⁶ Római katolikus pap, író, újságíró, szerkesztő.

kívánatos társadalmi jelenségek.⁷ Ehhez hozzájárultak – a nemzetközi és a belpolitikai problémák kontextusán túl – a nemzeti-kereszténynek nevezett, kormányzásba bevont, úgynevezett történelmi egyházak, amelyek az állami hatóságokkal együtt folytatták a spirituális és adminisztratív harcot a rajtuk kívül létező valásfelekezetek ellen. Vagyis ha a kisegyházakat értjük a szekták kifejezésen, akkor ahhoz semmiképpen sem társulhat ennek a korszaknak a pejoratív, kirekesztő szellemisége és megközelítése. Objektívabb fogódzókra van szükségünk, melyek megtalálásában például a szociológiai, vallásszociológiai „osztályozás” segíthet. Kamarás István szerint a mai magyarországi vallási jelenségeket, felekezeteket öt különböző csoportba lehet besorolni:

1. Új vallási mozgalmak – olyan vallási csoportok, mozgalmak és szervezetek, amelyeket a vallásszociológusok leggyakrabban az új vallási mozgalmak néven említenek.
2. Keleti vallások nyugati módozatai – azok a régi keleti vallások, illetve azok nyugaton misszionáló mozgalmak vagy nyugaton deformálódott változatai, amelyek ebben az időszakban jelentek meg a hazai nyilvánosság előtt (pl. a Krisna-mozgalom).
3. Új keletű protestáns mozgalmak – a legújabb protestáns eredetű szekták (pl. az Isten Gyermekai, mai nevükön Család).
4. Régebben keletkezett szinkretista mozgalmak – a már régebben keletkezett, de hazánkban csak most megjelenő szinkretista mozgalmak (pl. a Baha’i).
5. A New Age jelenség mozgalmak – a New Age jelenségbe tartozó félig vallási, félig spirituális mozgalmak (ilyen pl. a szcientológia).

A rendszerváltást követő vallási sokszínűség új kihívások elé állítja a kutatót, mert a kisegyházak körének szakszerű meghatározása is gondos előzetes kutatást és tipizálást igényel. A fentebbi dilemmák előrebocsátását követően vállalkozhatunk csak arra, hogy a kisegyházak egyháztörténelem-írása jelenlegi helyzetének rövid áttekintésébe kezdjünk.

2. Eredmények

Az államszocializmus idején Szigeti Jenő készítette el az első olyan művet, amelyben szakszerűen dokumentálja néhány jelentősebb kisegyház történelmének bizonyos részleteit úgy és annyira, ahogy és amennyire azt az 1981-ben regnáló

⁷ Erről bővebben: *Fazekas Csaba*: Kisegyházak és szektakérdés a Horthy-korszakban. Budapest. 1996. (<http://mek.niif.hu/01100/01169/01169.htm#2.2> (2014. 03. 27.)

⁸ *Kamarás István*: Új vallási közösségek és katolikusok egymásról alkotott képe hazánkban. = Az új vallási közösségek és a katolikusok egymásról. In: „...és akik mást hisznek?” Hívek és egyházak egymásról. Szerk.: Szabó Lajos – Tomka Miklós – Horváth Pál. Bp. 2000. 53–64. o.

hatalom engedélyezte.⁹ Ő – és általánosságban az 1945 utáni kisegyházi historiográfia – többségében azokat a vallási közösségeket tekinti vizsgálat tárgyának, amelyeket az az érdekvédelmi szövetség és utódszervezete tömörített, amelyet 1944-ben Kiss Ferenc orvosprofesszor, a Keresztyén Testvér Gyülekezet vezetője és Somogyi Imre író, a baptista egyház akkori elnöke alapított. Ezt Szabadegyházak Szövetségének nevezték el, és első tagjai a baptista, a metodista, az adventista, az ókatolikus, a Keresztyén Testvér Gyülekezetek, az Üdvhadsereg és a Krisztushívó Zsidók Szövetségének gyülekezetei voltak. 1946. június 4-én lépett életbe a 6270-es sz. kormányrendelet, amely értelmében hatályukat veszítették azok az intézkedések, amelyek a bevett vagy törvényesen elismert vallásfelekezetektől eltérő hitelveket követő vallásos gyülekezeteket (szektákat) mint tilos szervezeteket főszlatták, működésüket betiltották vagy vagyoni tárgyaik felől rendelkeztek, majd a bevett, elismert és az el nem ismert vallások közti különbséget az 1947. évi XXXIII. tc. megszüntette. Ellenkező irányú fordulat volt, amikor az 1948–49-ben kezdődő időszakban az autonóm szerveződések felszámolták vagy az állami ellenőrzés bázisaivá alakították át. Ez utóbbi sorsra jutott a Szabadegyházak Szövetsége is, amely 1950-re a Magyarországi Szabadegyházak Tanácsa nevet kapta, ezzel is igazodva további küldetéséhez: az államszocializmus idején az Állami Egyházügyi Hivatal szabadegyházakat kontrolláló tevékenységének ügyosztályaként tevékenykedett. Az alábbi felekezeteket tömörítette:

1. Élő Isten Gyülekezete
2. Evangéliumi Pünkösdi Közösség (2011 óta: Magyar Pünkösdi Egyház)
3. Isten Egyháza
4. Magyarországi Baptista Egyház
5. Magyarországi Hetednap Adventista Egyház
6. Magyarországi Keresztyén Testvér Gyülekezet
7. Magyarországi Metodista Egyház
8. Magyarországi Szabadkeresztyén Gyülekezet
9. Öskeresztyén Apostoli Egyház

Ennek az időszaknak történelmi lenyomatai a Szabadegyházak Tanácsának naptárai,¹⁰ amelyeket a Pünkösdi Teológiai Főiskola kutatóportáljáról¹¹ lehet elérni.

⁹ *Szigeti Jenő*: „És emlékezzél meg az útról”. Tanulmányok a magyarországi szabadegyházak történetéből. Bp. 1981.

¹⁰ https://drive.google.com/folderview?id=0B4MQH-2moS_Qczl2YWJ6WGSUFdsTT-M3emFCcTZCdw&usp=sharing

¹¹ punkosditortenelem.ptf.hu

Szigeti Jenő és Rajki Zoltán¹² 2012-ben a kisegyházi történelem első jelentősebb (Fazekas Csaba szerint „kánongyanús”)¹³, áttekintő művét adta ki „Szabadegyházak története Magyarországon 1989-ig” címmel.¹⁴ Ennek bevezetőjében historiográfiai és módszertani megfontolásait is közzéteszik, és a *szabadegyház gyűjtőfogalom alkalmazása mellett döntenek*. Különböző teológiai elveket valló és hitgyakorlatot követő közösségeket kellett egy kalap alá venniük, amelyre ők a „szabadegyház” terminust tartották a legalkalmasabbnak. Fazekas Csaba szerint „ez a legkevésbé problematikus a többi választható lehetőség mellett, mindenestre a kapcsolódó egyháztörténeti jelenségek megfogalmazására kétségtelenül alkalmas”.¹⁵ Szigeti Jenő – egyik tanulmányában – így definiálja a szabadegyházakat: „A szabadegyházak történelmileg a protestáns népi puritanizmus örökösei. Missziói a múlt század második felében indultak Magyarországon.¹⁶ Ezen egyházakba nem lehet beleszületni. Mindenki felnőttkori, tudatos döntés következményeként lesz a gyülekezet tagja, amit munkájával, adományaival támogat. A szabadegyházi közösségeket meg kell különböztetni a mozgalmi jellegű evangéliumi csoportoktól, a szinkretista vallásfelekezetektől, amelyek nemcsak a keresztyénség ősi forrásait, hanem más parapszichológiai tudást, tudományos vagy vallási tant is elfogadnak. Egészen mások a keleti vallások europaizált formái: a buddhista csoportok, a Magyar Iszlám Közösség, a krisnások.”¹⁷

A fentiek kapcsán néhány régebbi, magát kereszténynek valló kisegyháznak azonban hiányérzete támadhat, ezek közül legjelentősebb a Jehova Tanúi. Annak ellenére, hogy a Szigeti-féle definícióba beleillenek, még sincsenek a szabadegyházak között. Ennek egyik oka a saját döntésük, jóllehet a Kádár-rendszer idején folyamatosan kényszerítették őket a Szabadegyházak Tanácsába való belépésre, ők ezt nem tették meg, így illegálisan működtek 1989-ig. Annak ellenére történt ez így, hogy az ÁEH már 1979-ben ígéretet tett az elismerésükre. A másik ok a többi protestáns egyház többségi konszenzusa, mely szerint a Jehova Tanúi nem tekinthetők sem a bibliai tanítás, sem az ókeresztény hagyomány alapján keresz-

¹² A szerzőpáros nevéhez számos színvonalas, tudományos igényű, kisegyházi történelemmel foglalkozó tanulmány köthető.

¹³ *Fazekas Csaba*: Kisegyházak – történelmi tükörben in: Magyar Tudomány 2013/9 1147. o.

¹⁴ *Rajki Zoltán – Szigeti Jenő*: Szabadegyházak története Magyarországon 1989-ig. Budapest: Gondolat, 2012. 406 o.

¹⁵ *Fazekas Csaba*: Kisegyházak – történelmi tükörben in: Magyar Tudomány 2013/9 1147. o.

¹⁶ Múlt századon itt a 19. századot kell értenünk.

¹⁷ *Szigeti Jenő*: Szabadok-e – még, már – a szabadegyházak? in: Beszélő, 7. évfolyam, 24. szám.

ténynek a Szentháromsággal kapcsolatos¹⁸, valamint millenista¹⁹ tanításuk miatt sem.^{20 21}

Vannak ebből a körből olyan kimaradók is, akiknek a helye társadalmi súlyuk és hitvallásuk alapján ma már ott lenne. Az egyik ilyen a Hit Gyülekezete, amely 1979-ben alakult, napjainkban pedig a legjelentősebb magyarországi szabadegyházként tartják számon. Szigeti Jenő őket ébredési mozgalmi jellegű vallási közösségnek tartja, amely azonban napjainkban már nem fenntartható álláspont sem a gyülekezet szervezettsége, sem társadalmi ismertsége alapján. Történelmük, hitéletük kiségyházi kutatása két okból ütközik nehézségekbe: egyrészt meglehetősen zárt közösséget alkotnak, így korlátozott mértékű kapcsolatokat ápolnak más felekezetekkel, és nem tartoznak semmilyen magyarországi felekezeti szövetséghez sem (Aliansz Magyar Evangéliumi Szövetség vagy Evangélium Szabadegyházak Szövetsége). Másrészt – tapasztalatok szerint – jelenleg kevés esélye van annak, hogy egy objektivitásra törekvő történetírói nézőpontból kerüljön megírásra a gyülekezet történelme a gyülekezet belső életének nyilvánosságát védő vezetői hozzáállás miatt is. Ez részben érthető is, hiszen a felekezet filoszemita beállítottsága és fokozott politikai, valamint média aktivitása (pl. Hetek, ATV) miatt is – főleg szélsőjobboldali – támadások keresztüzében áll.

Azt is meg kell jegyezni, hogy a kiségyházi történelemkutatásból jellemzően kimaradnak a szabadegyházi közösségekből kivált vagy kizárt közösségek. Ilyen például a Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség (MET) is.

A néhány eredmény és annál több dilemma felsorolása után nem hagyhatom ki egy már nem létező munkacsoport megemléztetését. A szabadegyházak fentebb ismertetett főcsoportjára fókuszálva alakult meg 2006-ban a Kiségyház-kutató Munkacsoport, majd egyesület, amely 2013-ban sajnos már meg is szűnt.²² Honlapjuk (www.kisegyhazkutato.hu)²³ előadásom előtt egy nappal vált elérhetetlen

¹⁸ Jehova Tanúi szerint a Szentháromság második tagja, a Fiú nem tisztelhető úgy, mint az Atya, nem tekinthető Istennek. Ez szemben áll a nicea-konstantinápolyi hitvallással, amely a kereszténység legalapvetőbb credoja.

¹⁹ Jehova Tanúi szerint a Jelenések könyvében megjövendölt „ezeréves békeország” a földön lesz. Ennek eljövételét már több időpontra is megjövendölték. Ennek csak ők lesznek részesei, többek között azért, mert a Biblia Istenét valódi nevén, Jehovaként tisztelik és imádják.

²⁰ *Iványi Gábor*: A Magyarországi Jehova Tanúi Egyház küzdelmes évtizedeiről. In: *Beszélő*, 2. évfolyam, 2. szám.

²¹ *Szimonidesz Lajos*: A Világ vallásai, II. kötet: Zsidóság és kereszténység (Budapest, Dante-kiadás, 1927) című könyvében a reformáció oldalhajtásának minősíti őket.

²² http://documents.birosag.hu/sites/default/files/allomanyok/civ_eljarasok/01-12899-130404-v.pdf (2014. 04. 16.)

²³ Az archivált változat tanulmányom elkészítése kezdetén még elérhető volt: <http://archive.today/sxYx> (2014. 04. 16.)

né.²⁴ Ezen számos korabeli forrásdokumentumot, tanulmányt, felekezeti sajtóterméket, valamint a Szabadegyházak Tanácsa dokumentumainak egy részét tették közzé tematikus csoportosításban.²⁵ A Rajki Zoltán által alapított egyesület arra törekedett, hogy a szabadegyházak kutatóit workshopok és közös kutatási programok keretében segítse saját felekezeti történelmük szakszerű feltárására. Úttörő munkát végeztek, és remélhetjük, hogy ez a tevékenység – ha más szervezeti keretben is, de – folytatódik majd.

Tanulmányom meghatározott kereteit meghaladná az egyes szabadegyházak történelem-kutatási eredményeinek bemutatása. Rövid, a teljesség igénye nélkül készült áttekintésem végén hangsúlyozni kívánom, hogy a *magyar kiségyház-kutatás téje* a 20. századi magyar egyházi és világi történelemírást behálózó szek-tázást felváltó, objektivitásra törekvő, multidiszciplináris módszerekkel dolgozó történetírás lehet.

²⁴ Ezen tanulmány szerkesztésekor (2015. 09. 10.) ismét elérhető.

²⁵ A források egy része továbbra is elérhető egy dokumentumkezelő rendszerben: <https://www.yumpu.com/hu/browse/user/kisegyhazkutato.hu>

AZ ÁLLAMHATALOM ÉS A KATOLIKUS EGYHÁZ VISZONYA HEVES MEGYÉBEN (1956–1960)

GÁL MÁTÉ

A történeti okfejtés fő sodrát a katolikus egyház és Heves megye története képezi a létező szocializmus időszakában. 1956 mint kezdő év több okból kifolyólag is releváns lehet. Az egri főegyházmegyében ez korszakhatár. Czapik Gyula¹ egri érsek 1956. április 25-ei halálával az egész egyházmegye, s benne foglalva Heves megye² kormányzati gondjai Brezanóczy Pál³ káptalani helynökre⁴ lettek bízva. Czapik érsek hajlékony politikai érzékkel igyekezett jó viszonyt ápolni a hatalommal. Ezt a tendenciát a helyi források is magabiztosan alátámasztják. Brezanóczy helynök színre lépése azonban újfajta kihívást jelentett a központi egyházpolitika végrehajtásáért felelős megbízottaknak. A dolgozat igyekszik rámutatni olyan új adalékokra, melyek tovább árnyalhatják a Brezanóczy Pálról kialakult – véleményem szerint sok esetben egyoldalú – képet. A személycserét követő történések rekonstruálása tehát önmagában indokolttá teheti a vizsgálatot. A forradalmat követő megtorlási hullám helytörténeti megközelítése szintén arra ösztönöz, hogy 1956-tól kezdjem meg vizsgálódásaimat. A rendelkezésünkre álló megyei forrá-

¹ Dr. Czapik Gyula Szegeden született 1887. december 3-án. 1910. augusztus 10-én szentelték pappá Bécsben. 1939-től veszprémi megyéspüspök, 1943-tól egri érsek. 1956. április 25-én hunyt el Budapesten. Schematismus Clrei Archidioecesis Agriensis Ad Annum Jesu Christi 1945. 193.

² Fontos leszögezni, hogy az egyházmegyék határai nem fedik le pontosan a közigazgatási megyék határait. Így van ez Heves megye és az Egri egyházmegye esetében is. Heves megye Nyugati része a Váci egyházmegyéhez tartozik.

³ Dr. Brezanóczy Pál 1912. január 22-én született az akkor Máramaros vármegyében található Aknaszlatinán. 1952-ben kerül Egerbe, ahol ordinárius és a szatmári egyházmegye magyarországi részeinek érseki helynöke volt. 1956-ban káptalani helynöki rangra emelkedett, 1959-től apostoli kormányzó, 1964-től egri püspök, majd 1969-től egri érsek. 1972. február 11-én hunyt el Egerben. Az Egri Főegyházmegye schematismusa. Eger, 1975. 158.

⁴ Latinul vicarius capitularis. Püspöki széküresedés, vagy akadályoztatás esetén az egyházmegye kormányzója.

sokból fontos új részletek ismerhetők meg a katolikus klérus 1956. október 23-át követő stratégiájáról, s a retorzió kezdeti lépéseivel kapcsolatban.

A Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Intéző Bizottsága (IB) 1957. március 5-én a restaurációs politika keretein belül megfogalmazta az 1956. október előtti status quo visszaállítására tett igényét. A koncepció természetesen az egyházakat is érintette. A Politikai Bizottság (PB) által készített 1958. július 22-ei határozat már az új típusú egyházpolitika szellemében készült el. A pártdokumentum jelentősebb eredményei a kétpólusú egyházpolitikában, illetve a „népfrontos jellegű” szövetségi politizálásban érhetők tetten.⁵ Az előzőekben említett változatos arculatú direktívák két pontját veszem górcső alá az esszében. A forradalom hónapjaiban viharos gyorsasággal cseréltek gazdát a magasabb egyházi pozíciók, eközben fokozott tempóban kompromittálódott a lojális papi békemozgalom. Az 1956. október 23-át megelőző viszonyok helyreállításra az MSZMP Intéző Bizottsága 1957. márciusi határozatában különböző teendőket írt elő. A párthatározat a pozíciókkal kapcsolatban előirányozta, hogy nem csak a központi, de az alacsonyabb egyházi állásokat is megbízható személyi állománnyal kell feltölteni. Ugyanakkor az állam sietette a meggyengült békepapi mozgalom reformját.⁶ Visszacsatolva a lokális szintre a megyei iratapparátus tanulmányozását követően bátran állíthatom, hogy Heves megyében a két említett problémakör 1960-ra oldódott meg. Főként ezért lehet indokolt, hogy ezzel az évvel zárjam a tanulmányomat.

A rövid bevezetés után úgy gondolom, hogy prioritást élvezhet a forrásbázis ismertetése. Egyrészt azért, mert talán kevésbé közismert levéltári anyagról van szó, ennél fogva a nevesebb szakirodalomban sem sűrűn szerepelnek az általam használt dokumentumok. Másrészt ezt indokolja Kálmán Peregrin ferences szerzetes érvelése is, aki felhívta a figyelmet a megyei levéltárakban rejtőző információk jelentőségére. A megyei közgyűjteményekben megbúvó adatok a vidéki egyházüldözés mechanizmusának feltérképezésén kívül segítségünkre lehetnek

⁵ A határozat lényegében szétválasztott az úgynevezett klerikális reakciót és a vallásos világnézetet. A hivatalos egyházpolitika nyelvén ez azt jelentette, hogy az előbbi ellen az állami szervek bármiféle adminisztratív módszert bevethettek, utóbbival kapcsolatban viszont egy óvatosabb, türelmes ideológiai harc fogalmazódott meg. Lényeges kiemelni, hogy egy idő után a vezetés egyre inkább egyfajta szövetségként tekintett az egyházakra, ez a tendencia jellemzően az 1970-es évektől kezdett erősödni. Lásd bővebben: *Köbel Szilvia*: „Oszd meg és uralkodj”. A pártállam és az egyházak. Bp. 2005. 127–135.

⁶ *Balogh Margit*: Egyház és egyházpolitika és egyházpolitika a Kádár-rendszerben. *Eszmélet folyóirat* 34. (1997) 69.

a kommunista diktatúra egyházpolitikájának jobb megértésében, illetve az eddig kialakult tézisek módosításában⁷

Az eredményeimet a Heves Megyei Levéltárban végzett kutatásaimra alapozom. Javarészt egyházpolitikai iratokat vizsgáltam meg, jellegüket tekintve több csoportra lehet osztani az apparátust. Elsőként ki kell emelnünk a Belügyminisztérium Heves Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztályának jelentéseit.⁸ Az osztály anyagainak elemzésével a politikai rendőrség szemszögéből követhetjük nyomon az állambiztonsági frazeológiában „klerikális reakciónak” nevezett csoportok ténykedését, s az ellenük irányuló állami erőszak mechanizmusát. A dokumentumok betekintést nyújtanak a szerv vidéki működési folyamataiba és a párhuzamosan működő egyházfelügyeleti intézményekkel kialakított kapcsolati hálójába. A továbbiakban jelentőségüknél fogva szót kell ejtenem az egyházpolitikai összefoglalókról. Az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH), mint a mindig aktuális egyházpolitika végrehajtó szervezete, a központi (budapesti) apparátuson kívül rendelkezett bizonyos számú vidéki káderállománnyal is.⁹ A vidéki funkcionáriusok közül először a miniszteri biztosról érdemes pár szót ejteni. A biztos mindig az egyházmegye mellett működött, s befolyását az érseki és püspöki aulákra gyakorolhatta, kiemelt feladatai közé tartozott a papokkal történő kapcsolattartás és a politikai befolyásolás. Minden megyei és fővárosi tanács végrehajtó bizottsága mellett tevékenykedett továbbá egy egyházpolitikai főelőadó is,

⁷ *Kálmán Peregrin*: Visszatekintés? Önigazolás? Kiútkeresés? Kiss István Nógrád megyei ÁEH megbízott visszaemlékezései. In: *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban*. Szerk. Soós Viktor Attila, Szabó Csaba, Szigeti László, Bp. 2010. 242.

⁸ A megyei politikai rendészeti osztályokat a korábbi megyei államvédelmi szervek létszámának átlagosan 25%-os csökkentésével szervezték újjá. Az 1957 tavaszán felállt szervezetek létszáma a következő hét évben nem módosult. A változatlan számok lényegében változatlan állományt is jelentett. Heves megyében az 1956. októberi állapothoz képest a 78 főt 1957 áprilisára 50 főre redukálták, majd ez a szám 1959-re sem változott jelentősen: 53 emberből álló gárdával dolgozott a szervezet. Lásd bővebben: *Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián*: Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése 1956–1990. Bp., 2008. 54–55.

⁹ Az ÁEH 1951–1989-ig állt fenn, s jogutód nélkül szűnt meg. A hivatalt is érintették az 1956 végén történő állami szervek körében végbemenő átszervezések, összevonások. Az 1956. évi 33. számú törvényerejű rendelet megszüntette az Állami Egyházügyi Hivatalt, feladatkörét a Művelődésügyi Minisztérium vette át. Az ÁEH így betagozódott a kultuszminisztériumba, hivatalos elnevezése pedig Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatal lett. A hivatalt végül 1959-ben újjászervezték, s visszakapta önállóságát, erről az 1959. évi 25. számú törvényerejű rendelet értelmében került sor. Lásd bővebben: *Köbel Sz.*: Oszd meg. i. m. 60–91., *Köpeczi Bócz Edit*: Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége. Bp. 2004. 14–18.

munkája röviden az állami direktívák minél gördülékenyebb megvalósulásának biztosításában nyilvánult meg. A vidéki megbízott személye 1957 után általában egybeesett a területileg illetékes megyei (tanácsi) egyházügyi munkatárséval.¹⁰ Ez utóbbi tendencia Heves megyére is igaz. Borai Emil birtokolta az egyházmegyei és a tanácsi feladatokat is az 1954 és 1969 közötti időszakban, aki eredeti végzettségét tekintve általános iskolai tanár volt.¹¹ Jelentős adalék lehet Borai személyével kapcsolatban, hogy a főelőadói posztot – mint ahogy erre már utaltam – Heves megyében 1956 előtt is ő töltötte be. Ebből az következik, hogy esetében egy rutinos káderről van szó.¹² Visszatérve az említett havi és negyedéves beszámolókra, a dokumentumokból képet kaphatunk a változó arculatú állami egyházpolitika megyei szintű érvényesítéséről, s az ehhez alkalmazott sokszínű taktikáról. A Heves Megyei Levéltárban feltárt források a jövőben fogódzóként szolgálhatnak a funkcionáriusról készített jellemábrázolás kialakításához is. A jelentések tartalmából jól nyomon követhető az a trend, ahogyan egy állami szerv égisze alatt tevékenykedő vidéki munkatárs próbálta saját hivatását és prioritásait felnagyítani felettesei előtt. Egyelőre csak egy eset erejéig, de harmadik forrástípusként górcső alá vettem az Egri Megyei Bíróság 1956-ot követő megtorlásokkal kapcsolatos peranyagát.

Heves megye az 1956-os események előtt az állami egyházpolitika szempontjából a megbízhatóbb, nyugodtabb megyék közé tartozott. Az egyházügyi összefoglalók visszatekintéseiben Czapik Gyula¹³ érsek államhoz fűződő bizonyos lojalitását, s reálpolitikusi hajlékonyságát emelik ki. Az érsek a konszenzuális megoldások hívének bizonyult. A történetekhez hozzátartozik, hogy a főpásztor ilyesfajta diplomatikus megnyilvánulásaiért cserébe szabad kezet kért például az egyházi kulcspozíciók betöltésének ügyében. A jelek szerint ez a fajta egyezkedő stratégia jól működött. Ennek értelmében egyes kulcsállások fölött Czapik ren-

¹⁰ Lukács Miklós: Az Állami Egyházügyi Hivatal szervezeti változásai 1951–1989 között. *Vallástudományi Szemle* 11. (2013) 165–166.

¹¹ Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára (MNL HML) MSZMP Heves Megyei Végrehajtó Bizottságának ülései (22.3). 16. doboz 1967. 10. 10. – 1968. 06. 18. Végrehajtó bizottsági ülés jegyzőkönyve 1968. április 9.

¹² Erre utal Kápolnai István Dr. Kiss Istvánról készített emlékirásában. *Kápolnai Iván: Emlékezés Dr. Kiss István teológia tanárra. (1906-1981) Magyar egyháztörténeti vázlatok. Essays in church history in Hungary.* 1–2. (2011) 216.

¹³ Egyetértek Balogh Margit történésszel abban, hogy a Czapikkal kapcsolatos mai megítélés különös tekintettel 1951 és 1956 közötti időszakra egy árnyalt portrét kívánna, jelen tanulmány viszont nem hivatott ezzel a témával foglalkozni. Bővebben: *Balogh Margit: Kötélhúzás a kulisszák mögött.* In: Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989. Szerk. Bánkuti Gábor – Gyarmati György, Bp. 2010. 43–81.

delkezhetett, s így fordulhatott elő, hogy az említett helyeken a hivatalos állami egyházpolitika megítélése szerint „reakciós papok” maradhattak egészen 1954-ig. A kommunista hatalom 1954 nyarán megtörve az addigi szokásokat saját elképzeléseit érvényesítette. Az erőszakos átszervezések miatt összesen hat „reakciós pap” került „rosszabb helyekre”.¹⁴ A később keletkezett iratok rávilágítanak, hogy 1954-től folyamatosan küzdelmek zajlottak a meghatározóbb egyházi stallumokért. A megyei funkcionáriusok stratégiája eközben 1960-ig végig ugyanaz volt. A megbízhatatlan, úgymond antidemokratikus papokat nyugdíjba küldték, vagy jelentéktelenebb településekre száműzték. Az eltávolított lelképásztorok helyére pedig a papi békemozgalom addigra már kipróbált személyeit hozták pozícióba.¹⁵

Czapik érsek 1956. április 25-ei halála után Brezanóczy Pál lépett az Egri Főegyházmegye élére, így az egyházkormányzat az ő felügyelete alá került. Érdeemes egy pillantást vetni a személyével kapcsolatos forrásokban fellelhető adatokra. A Heves megyében működő egyházakat ellenőrző szervek más-más képet festettek Brezanóczyról. Lénárd József rendőrhadnagy 1959-ben helyzetelmést készített az „egyházak és szekták” működéséről. A jelentés alapján arra következtethetünk, hogy a politikai rendőrség a „klerikális reakció ténykedését” már az 1956-os forradalom kitörését megelőzően érzékelte. Lénárd megfigyelései szerint a reakció főleg a Heves megye területén jól szervezett békepapok, tehát a „demokratikus szárny” lejáratásában jeleskedett. A dokumentum ide vágó részében a következőket olvashatjuk: „*Elterjesztették, hogy a fenti békepapok „kommunista ügynökök”, „kémiskolát végeztek”, „nem igazi papok”, „részegek”, „erkölcstelenek” stb.*” A megyei belügyes tiszt Budapestre címzett soraiban a „jobboldali papokhoz hasonlóan” Brezanóczyt is igyekezett bevádolni. Lénárd információi alapján Brezanóczy, aki 1959-ben már „*demokratikusnak mutatkozott*”, a forradalom idején több békepapot büntetésben akart részesíteni. A káptalani helynök még egy listát is készített a felfüggesztendő egyházi személyek névsoráról. A tervezett retorzió negyven békepapot érintett volna, azonban a helynök ilyen jellegű törekvéseinek a forradalom leverése szabott végül határt.¹⁶ Borai Emil miniszteri biztos 1958. januári beszámolójában rövid elemzést adott a forradalom sodrában a megyei katolikus papok részéről megnyilvánuló „ellenforradalmi aknamunkáról”. Brezanóczy Pál a jelentés szerint a heveskedő „reakciós szárnyat” nyugalomra és a felsőbb állami szervek tiszteletére intette. A funkcionárius a helynök szilárdságát

¹⁴ MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57 Egyházpolitikai vonatkozású ir., Egyházi összefoglaló jelentés Eger, 1959. március 23.

¹⁵ MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57 Egyházpolitikai vonatkozású ir., Egyházpolitikai összefoglaló Eger, 1962. szeptember 27.

¹⁶ MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57 Egyházpolitikai vonatkozású ir., BM Heves Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya, Egyházak és szekták működéséről, Összefoglaló jelentés, Eger, 1959. március hónap 27-én

két okra vezette vissza. Borai először a káptalani helynök reálpolitikusi hajlamát domborította ki „jellemrajzában”. Az egyházügyi főelőadó ebben a kontextusban külön kiemelte és idézte Brezanóczy Pál Mindszenty József politikája ellen állást foglaló nyílt beszédét. Az egyházügyi megbízott azonban meg volt róla győződve, hogy a helynök lojalitását titkon végig a betöltetlen érseki pozíció motiválhatta, melyre csak állami beleegyezéssel tehetett szert.¹⁷ Borai 1959. márciusi összefoglalójában már úgy értékelte a helyzetet, hogy Brezanóczy színrelépésével egyfajta stagnálás következett be a megye egyházpolitikai viszonyaiban. „*Velünk is jóba akart lenni, hogy esetleges kinevezéséhez hozzájáruljunk,*¹⁸ *de más vonalon a Vaticán (sic!) felé is bókolt*” – írta a főelőadó az Állami Egyházügyi Hivatalnak.¹⁹ Összegezve a vidéki munkatárs véleményét: a helynök a forradalom idején „*nem elegyedett a reakcióba*”, „*a boly szélén maradt az állam felé lojálisnak mutatkozott*”.²⁰ Brezanóczy állami szempontból vitathatóbb lépései, inkább – hasonlóan Czapikhoz – a papi diszpozíciók területén mutatkoztak meg, mintsem a hangos politizálásban. Már október előtt, 1956 nyarán ígéretet tett Pethő Jenő²¹ volt jezsuita erki plébánosnak, hogy egy éven belül ő lehet a mezőkövesdi, egykoron jezsuita rendház vezetője. „*Az ellenforradalom alatt Pethő komolyan készült arra, hogy megjelenik Mezőkövesden*” – jelentette Borai.²² A tárgyalt források tartalma között különbség fedezhető fel abban a tekintetben, hogy a helynök a Politikai Nyomozó Osztály munkatársainak véleménye szerint erőteljesen konspirált a reakciós elemekkel. Ez a tendencia jellemezte viselkedését már az „ellenforradalom” előtt és alatt is, ráadásul csak a forradalom bukása motiválta abban, hogy a „demokratikus papok” sorát bővítse. Borai Emil miniszteri biztos és megyei egyházügyi főelőadó jellemzése inkább egy „*hintás jellemű reálpolitikus*” képét tárja elénk,

¹⁷ MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57 Egyházpolitikai vonatkozású ir. Összefoglaló jelentés, Eger, 1958. január 16.

¹⁸ Nyilván valóan az érseki kinevezéséről lehet szó.

¹⁹ MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57 Egyházpolitikai vonatkozású ir. Egyházi összefoglaló jelentés Eger, 1959. március 23.

²⁰ Uo.

²¹ Dr. Pethő Jenő 1989. november 12-én született Ungváron, 1927. július 27-én szentelték pappá, 1950-ig jezsuita szerzetesként szolgált Mezőkövesden. 1957-ben Sajólábra, majd 1956-ban Erkre került, mint plébános. *Dr. Pákozdy József* felelős kiadó, igazgató: Az Egri Főegyházmege Schematizmusa. Eger. 1963. 60.

²² MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57 Egyházpolitikai vonatkozású ir. Egyházi összefoglaló jelentés Eger, 1959. március 23.

aki ügyesen kihasználta a szűkös, de létező mozgástereket, s lojalitását a konszenzusos megoldásra való törekvés mellett erőteljes karrierizmus is mozgatta.²³

Véleményem szerint az iménti információk fontos adalékként szolgálhatnak a Tabajdi Gábor és Ungváry Krisztián által végzett, jellemzően állambiztonsági kutatásokhoz. Tabajdi és Ungváry interpretációjukban kifejtették, hogy Brezanóczy már 1956-ban rendkívül lojálisnak mutatkozott a hatalom felé. Érseki helynökként decemberben ígéretet tett az újjáalakuló politikai rendőrségnek, hogy „*segíteni fog az egyházi provokációk elkerülése érdekében*”.²⁴ Ma már tudjuk, hogy Brezanóczy Pál titkosszolgálatnak nyújtott együttműködése 1958-ra egészen az ügynöki tevékenységig terjedt. Többek között az említett két szerző munkájából kiderült, hogy a helynököt 1958-ban „hazafias alapon”, a kényszer hatását kizárva „Kékes Pál” fedőnéven szervezték be.²⁵ Magával az egyházi ügynökkérdéssel és Brezanóczy Pál ügynökstátusával kapcsolatban is megoszlanak a történészek véleményei.²⁶ Jelen tanulmány kereteit azonban meghaladja a kérdésben alkotott konzekvens állásfoglalás. Úgy gondolom, hogy az Országos Levéltárban és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában végzett vizsgálatok hiányában az esszém egyelőre mindössze új adatokkal járulhat hozzá a polémiához.

Az egyházfelügyeletért felelős intézmények látóterén a katolikus klérus 1956-os forradalom alatt tanúsított magatartása sem eshetett kívül. Ebből kifolyólag a tematikával kapcsolatban bőséges információra bukkanhat a kutató a Heves Megyei Levéltárban. Mielőtt azonban behatóbban taglalnám a Heves megyei történeteket, le kell szögeznünk egy forradalmat érintő egyháztörténeti konszenzust. Balogh Margit, Gergely Jenő és Köbel Szilvia is azon a véleményen van, hogy 1956 az egyházpolitikában nem korszakhatár, hiszen előkészítésében és történéseiben – Mindszenty József bíboros szereplését leszámítva – az egyházaknak nem volt szerepük, „ellenforradalmi tevékenység” vádjával csak elvételek voltak felelősségre papi személyeket.²⁷ Az iménti megállapítás a források tükrében igaz lehet Heves megyére is, hiszen csak a hangadó elemeket érte retorzió. A vidéki forrásokban

²³ Borai Emil tapasztalataira erősít rá Adriányi Gábor egyháztörténész, aki a következőket írta a helynökről: „*alapos teológiai képzettsége ellenére karrierista, gátlástalan és törtető volt*”. *Adriányi Gábor: A Vatikán keleti politikája. 1939–1978. A Mindszenty-ügy.* Bp. 2004. 72.

²⁴ *Tabajdi G.–Ungváry K.: Elhallgatott múlt.* i. m. 472.

²⁵ Uo. 291–294.

²⁶ Lásd bővebben: *Adriányi G.: A Vatikán keleti politikája* i. m., *Kiszely Gábor: Állambiztonság. 1956–1989.* Bp., 2001, *Tabajdi G.–Ungváry K.: Elhallgatott múlt.* i. m., *Tomka Ferenc: Halálra szántak még is élünk! Egyházüldözés 1945–1990 és az ügynökkérdés.* Bp. 2005.

²⁷ *Balogh M.: Egyház és egyházpolitika* i. m. 69., *Gergely Jenő: A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971.* Bp., 1985. 146–154. *Köbel Sz.: Oszd meg.* i. m. 127.

felbukkanó esetekből jól látszik, hogy a valóságban nincs szó szervezetségről, javarészt egymástól elszigetelt történések keltették fel a politikai rendőrség figyelmét. Az már más kérdés, hogy a belügy hogyan próbált később nyilvánvalóan kreált „komoly egyházi összeesküvéseket” felderíteni a megszerzett információk alapján. Az „ellenforradalmi bűnökkel” vádolt papokat jellemzően közbiztonsági őrizettel és később bírósági ítéletekkel sújtották.²⁸ A retorziók során alkalmazták továbbá a rendőri felügyelet alá helyezést, a rendőri figyelmeztetést és a periférikus helyeken fekvő plébániákra történő áthelyezés addigra már bevettnek számító büntetésformáját. A renitens papok „száműzésében” a politikai rendőrség szorosán együttműködött Borai Emil miniszteri biztossal. Borai az érsekségen a politikai befolyásolás és nyomásgyakorlás módszerével idővel sikeresen elérte a személyi kérdések kapcsán felmerülő központi igények megvalósulását.²⁹ Az előzőekben felvillantott példa jól tükrözi az ÁEH és a BM működését és a két szervezet kapcsolatrendszerét. A Kádár-korszak idején igyekeztek ellátni egymást az általuk hasznosnak vélt információkkal, illetve a politikai rendőrség az elhárítás során képesnek bizonyult felhasználni az ÁEH politikai megbízottait is.³⁰

A „bűnösök” felkutatása és felelősségre vonása 1957 végéig tartott. A Politikai Nyomozó Osztály elemzése alapján körülbelül harminc személy magatartása szűrt szemet a hatóságoknak. Őket a fennmaradt dokumentum „fasisztának”, az „igazi papságnak” és a „Vatikán hű szolgáinak” bélyegezte, s végül közülük lettek kiemelve a legaktívabb résztvevők. Legtöbbjüket a „*tömeghisztéria felszításában*” találták vétkesnek, erre példa Dr. Kiss István egri teológiatanár esete, aki 1956. november 2-án „izgató beszédet” tartott az Egri Főszékesegyházban, s a városi munkástanácsnak is tagja volt.³¹ Története különösen érdekes. 1956 októberétől Brezanóczy Pál helynök utasítására valóban társult a forradalmi bizottsághoz Egerben, s elsősorban az erőszakos kollektivizálást bírálta. A forradalom idején

²⁸ A kisebb ügyekben indított perek „tömegtermelésbe” az Egri Megyei Bíróságra maradt. 1957-ben és 1958-ban jogerősen 400 személyt ítélték el államellenes bűncselekmény vádjával. Bővebben: *Cseh Zita: Az 1956-os forradalom és megtorlás heves megyei dokumentumai*. Eger, 2006. 37–38.

²⁹ MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57 Egyházpolitikai vonatkozású ir., BM Heves Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya, Egyházak és szekták működéséről, Összefoglaló jelentés, Eger, 1959. március hónap 27-én

³⁰ *Soós Viktor Attila: Az Állami Egyházügyi Hivatal és a Belügyminisztérium kapcsolatrendszere 1956 után, a hatvanas évekig*. In: *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban*. Szerk. Soós Viktor Attila, Szabó Csaba, Szigeti László, Bp., 2010. 227–229.

³¹ MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57 Egyházpolitikai vonatkozású ir. BM Heves Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya, Egyházak és szekták működéséről, Összefoglaló jelentés, Eger, 1959. március hónap 27-én

ugyanakkor ő bújtatta Borai Emil főelőadót és családját a Papnevelő Intézetben a várható felelősségre vonás elől. A bújtatott később azonban minden tőle telhető megtett, hogy aláassa a teológiatanár karrierjét, s célját az ötvenes évek második felére sikerült is elérnie. Ekkor Kiss István előbb Szajlára került, mint plébános, majd ottani közkedveltsége ellenére 1960. szeptember 1-jén 54 éves korában nyugállományba helyezték. A székesfehérvári Idős Papok Otthonában biztosítottak számára helyet, és minden nemű papi tevékenységtől eltiltották. A meghurcolt pap hiába emelt panaszt a korlátozás ellen Olt Károlynál, az ÁEH ekkori elnökénél, érvelései eredménytelenek maradtak.³²

Kiss Istvánétól eltérő módon Lipkai István hatvani volt jezsuita szerzetesnek bíróság előtt kellett felelnie tetteiért. Lipkai a forradalom lecsendesítése utáni hónapokban keveredett „ellenforradalmi” szervezkedésbe. Tétélesen 1957 januárjában a „Kedves Barátom” röpirat utolsó tíz oldalának írógéppel történő sokszorosításával vádolták őt és társait.³³ Az írás a Központi Papi Szemináriumban tanuló kispapok keze által látott napvilágot, s XII. Pius pápa körlevelei és Mindszenty József hercegprímás november 3-ai beszéde mellett az októberi események reális leírását is tartalmazta. A helyzetkép nyilvánvalóan szembement a hivatalos véleményt tartalmazó sajtó félretájékoztatásával.³⁴ Lipkai ügyét az Egri Megyei Bíróság 1957. október 25-én bizonyíték hiánya miatt elkülönítette társaiétól.³⁵ Innentől kezdve a megyei dokumentumok foghíjasak. A Belügyminisztérium 1957. július 23-ai a nyomozás befejezéséről szóló határozata alapján Lipkai István a pesti szeminaristákkal együtt egy nagyobb horderejű állambiztonsági nyomozás

³² *Kápolnai I.*: Emlékezés i. m. 216., Az áthelyezést illetve a nyugdíjazást Kápolnai Iván munkáján kívül alátámasztja az Egri Főegyházmegye 1963-as schematizmusa is. Lásd: *Dr. Pákozdy J.*: Az Egri Főegyházmegye i. m. 51.

³³ A brossura sokszorosítására eredetileg Nagy Árpád katolikus káplán kérte fel anyját, Köles Mártát és Lipkai István kántort. MNL HML, EMB, B. 1060/1957. Lipkai István és társainak pere.

³⁴ Marosfalvi László illegális jezsuita javaslatára a forradalom leverése alatti időben Kuklay Antal, Farjú Imre és Marchesci Károly írták meg a forradalom eseményeit, s ehhez csatolták hozzá az említett körleveleket és a szöveget. Lásd bővebben: *Soós Viktor Attila*: „Kedves Barátom” A Központi Szeminárium papjainak és kispapjainak sorsa az 1956-os forradalom alatt és a megtorlások időszakában. In: *A katolikus egyház 1956-ban*. Szerk. Rosdy Pál, Bp. 2006. 57–68. *Bertalan Péter*: Ellenálló szeminaristák. In: *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből 1945-1989*. Szerk. Bánkúti Gábor, Gyarmati György, Bp. 2010. 114.

³⁵ Az Egri Megyei Bíróság a „Kedves Barátom” utolsó tíz oldalának beszerzését indítványozta.

célkeresztjébe került. A belügy végül júliusra szerzett megfelelő mennyiségű bizonyítékot.³⁶ Ítélet csak 1957 karácsonya előtt, decemberben született.³⁷

A hatalom részéről jelentkező, az egyházakat is érintő restaurációs lépések 1957 márciusában kerültek a plénum elé. A Magyar Szocialista Munkáspárt Intéző Bizottságának 1957. március 5-ei ülésén foglalkoztak átfogóan az egyházpolitika helyzetével. A Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatala három pontból álló előterjesztést fogalmazott meg a rendezéssel kapcsolatban, melyek közül jelen esetben számunkra kettő releváns. Az első a személyi kérdéseket érintette, a második pedig az 1956-ban súlyosan diszkreditálódott papi békemozgalom újjáélesztését szorgalmazta. A forradalom alatt történt viharos gyorsaságú személyi változások tendenciáját érzékelve az MSZMP biztosítani akarta az egyházakra gyakorolt legfőbb felügyeleti jogát. Ekkor született meg az 1957. évi 22. számú törvényerejű rendelet, amely a katolikus, református, evangélikus és izraelita felekezetek bizonyos tisztségeinek betöltéséhez egyaránt előírta az előzetes állami hozzájárulás szükségességét.³⁸ A rendelet, amely március 24-én került kihirdetésre, a kisebb vidéki plébánosi és kápláni állások kivételével szinte minden papi pozíciót állami hozzájárulástól tett függővé. A jogtörténeti háttér teljességéhez hozzátartozik, hogy az 1957. évi 22. számú törvényerejű rendelet végrehajtási utasítása hosszas előkészítési folyamatot követően, csak 1959-ben – az országgyűlési választások után – jelent meg.³⁹ Borai Emil egyházügyi megbízottat azonban már a végrehajtási utasítás előtt arra inspirálták, hogy kényszerű diszpozíciók segítségével kiszorítsa a megye „ellenforradalmi tevékenységben” résztvevő papi személyiségeit. Ezzel párhuzamosan a helyi adottságokról kialakult ismereteit mozgósítva alakítson ki maga körül egy erőteljes, a papi békemozgalom frontjáról már korábban is ismert csoportot. A személyi kérdések megoldásával tehát a békemozgalom részbeni újra-megerősödését is elősegítették. A bizalmi kör tagjai tájékoztatták a főelőadót az egyházpolitika állásáról, más papok tevékenységéről és az érsekség akcióiról. Ennek érdekében Borai egy 1958 januárjában keltezett beszámolója alapján tizenkét új esperes kinevezésében járt el, és így a stallumokba ismert békepapok kerülhettek. Az is a taktika részét képezte, hogy a főelőadó a megye papjainak kb. 70%-ával rendszeres nexust tartott, és szűkebb körébe igyekezett bevonni bizonyos magasabb egyházi címeket birtokló személyeket. Ilyen módon a katolikus egyházi hierarchiát kihasználva befolyást nyerhetett az alsó-

³⁶ MNL HML, EMB, B. 1060/1957. Lipkai István és társainak pere.

³⁷ Bertalan P.: Ellenálló i. m. 115.

³⁸ Köbel Sz.: Oszd meg. i. m. 128.

³⁹ Balogh Margit – Gergely Jenő: Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon 1790–2005. II. Bp. 2005. 1014.

papság felett.⁴⁰ 1959-re jelentős előrelépések történtek a kulcspozíciók terén, ekkorra az összes esperesi széket békepap foglalta el.⁴¹

A Politikai Bizottság 1958. július 10-ei határozatának két meghatározó pontja úgyszintén ráerősíthetett az eddig leírtakra. A direktíva ugyanis elválasztotta az úgynevezett „klerikalizmust”, és a vallásos ideológiát, s ezzel megkezdődött hivatalos egyházpolitika „kétpólusúvá” válása. Míg az utóbbi esetében a határozat az egyházakkal való pozitív együttműködést, egyfajta szövetségi politikát és a vallásos ideológia elleni türelmes eszmei harcot irányzott elő, addig a „klerikalizmus” esetében a rendelet bizonyos kontinuitást mutatott a korábbi sztálinista egyházpolitikával. A pártdokumentum klerikális reakcióval foglalkozó része külön feladatként kihangsúlyozta, hogy a jelentősebb egyházi pozícióba kizárólag lojális egyházi emberek kerülhettek, akiknek kötelessége volt politikailag fellépni a reakciós egyházi személyekkel szemben.⁴² A lojális papok így eszközként szolgálhattak a renitens elemek elszigetelésére. Az ÁEH bevett módszerei közé tartozott továbbá, hogy a vidéki munkatárs segítségével a klérus tagjai közül a „megbízhatatlan”, „ellenséges” csoportokat jelentéktelenebb, kislakosságú végső esetben akár szórványtelepülésekre helyezték át. Nem volt ritka, hogy bizonyos „ellenséges” lelkipásztorokat Heves megyéből a hajdúság ritkábban lakott területeire disponáltatták.

A papi békemozgalom intézménye 1956-ot követően Heves megyében az elsők között éledt újjá. Véleményem szerint ennek egyik oka az lehetett, hogy a szervezet az 1956-os forradalom előtt már jól működő gyökerekkel rendelkezett. A források tükrében megállapítható, hogy a békemozgalom megyei kiépülése 1953-tól datálható. Az ÁEH így érthető módon a konszolidációs periódusban kézenfekvőnek látta pozícióba hozni a magasabb egyházi rangok terén a katolikus békepapság korábbi emblematisz személyiségeit.⁴³ Az előzőekben vázolt metodikával emelkedhetett esperesi rangra Rozsáli Menyhért. Rozsáli 1954-től verpeléti plébános volt, s a források tanúsága szerint a forradalom előtt az államhoz közeli, a „békemunkában” erőteljesen jelen lévő személyiségről beszélhetünk. Az 1956-os események közepette korábbi lojális viselkedéséért őt is sokszor heves támadások érték, de a kádári hatalommegszilárdítás idején ismét hűségeseznek bizonyult a hatalomhoz. Ennek fényében nem meglepő, hogy 1957-től már kerületi

⁴⁰ MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57 Egyházpolitikai vonatkozású ir., Összefoglaló jelentés, Eger, 1958. január 16.

⁴¹ MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57 Egyházpolitikai vonatkozású ir., Egyházi összefoglaló jelentés Eger, 1959. március 23.

⁴² Köbel i. m. 132.

⁴³ MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57 Egyházpolitikai vonatkozású ir., Egyházi összefoglaló jelentés Eger, 1959. március 23.

esperesként tevékenykedhetett.⁴⁴ A Művelődésügyi Minisztérium Állami Egyházügyi Hivatala nem sokkal később állami kitüntetéssel honorálta szolgálatait: 1957. december 21-én a Magyar Népköztársaság Zászlórendjének V. fokozatára kapott felterjesztést.⁴⁵

Az MSZMP központi egyházpolitikai elvárásainak végrehajtása – már ami a személyi kérdéseket és a megbízhatatlan papok szankcionálását illeti – nem feltétlenül ment gördülékenyen. Borai Emil összefoglalóiban visszatérő probléma Brezanóczy Pál magatartása. A dispoziciók tekintetében ugyanis a helynök és az egyházügyi főelőadó véleménye nem minden esetben fedte egymást. A nagyobb súrlódások esetén Brezanóczy gyakorta felutazott Pestre, és ott az Állami Egyházügyi Hivatal vezető egyéniségeivel kialakított kapcsolatait használta fel az alkudozások során – olykor sikerrel.⁴⁶ Az előzőekre példaként szolgál az a nem egyedülálló eset, amikor a helynök a teológiatanárok vagy az érseki titkár személyéről való döntéshozatalkor a megyei szinten történő tárgyalásos megoldást megkerülve a fővárosba utazott. Hasonlóan tett, amikor Borai nyolc „reakciós paptól”, túlnyomó részben plébánosoktól akarta megvonni a kongruát, és át akarta utalni bizonyos demokratikus, addig kongrua nélküli papok számára.⁴⁷ A tervezeteket Brezanóczy közbenjárásával Budapesten negligálták. A megyei főelőadó, miután felszólítást kapott az ÁEH vezetőségétől arra vonatkozóan, hogy egyházpolitikai jellegű elképzeléseinek harmonizálni kell Brezanóczy Páléval, az egyik 1959-es jelentésében a helynök viselkedésén kívül a hivatal hozzáállását is kritizálta. Ha úgy tetszik sérelmezte, hogy a feje fölött születnek meg lényeges, az ő hatáskörét is érintő kérdések.⁴⁸ Országos kontextusba helyezve a történeteket kiviláglik, hogy nem egy elszigetelt problémáról van szó. Az állami vezetés számára sok gondot okozott az a tendencia, hogy bizonyos vidéki megbízottak gyakorta kritikai hangot ütöttek meg az Állami Egyházügyi Hivatallal szemben. A hatvanas évek közepén meg is indult a megyei vezetőkkel egyeztetve a gyengébb vidéki egyházügyi főelőadók lecserélése.⁴⁹

A személyi kérdések körüli vitás kérdések végül 1960-ra nyugvópontra jutottak. Borai Emil utalva a konfliktusokra egyik fölfelé intézett 1962-es beszámolójá-

⁴⁴ *Dr. Pákozdy J.*: Az Egri Főegyházmegye i. m. 62.

⁴⁵ *Köpeczi B. E.*: Az Állami Egyházügyi Hivatal i. m. 115–116.

⁴⁶ Adriányi Gábor egyháztörténész is utalt ilyesfajta ismeretségre könyvében, eszerint Brezanóczy Pál tegező barátja volt Miklós Imrének (ebben az időben az ÁEH elnökhelyettese). *Adriányi G.*: A Vatikán keleti politikája i. m. 72.

⁴⁷ Az említett példa jól szemlélteti, hogy a miniszteri biztos a papok megyei pozícióin kívül még az anyagi jellegű kérdésekbe is képes volt beavatkozni.

⁴⁸ MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57 Egyházpolitikai vonatkozású ir., Egyházi összefoglaló jelentés Eger, 1959. március 23.

⁴⁹ *Köbel Sz.*: Oszd meg i. m. 89.

ban a következőket írta a Brezanóczyval történő megegyezésről: „*most már örül, hogyha már kellett 1960-ig elintéződtek az egyházmegyében a személyi problémák és azóta nyugton hagyjuk, miközben más egyházmegyékben most tornyosulnak a kellemtelenségek*”.⁵⁰ A konszenzus kialakulásához vezethetett Borai részéről az a gesztus is, hogy a nem hozzájárulások dispoziciók kapcsán vétőt nem emelt, s ez „*jól esett a helynöknek*”.⁵¹ A megyei funkcionáriusnak a pozitív és konszolidált légkörről szóló híradások mellett ugyanúgy érdekében állt a sikerig vezető „rögös út” felemlegetése, esetleges felnagyítása. Borai Emil valójában minden egyes alkalmat megragadott arra, hogy a felettes szerv vezetését újra és újra szakmai ismereteiről, szorgalmáról, rátermettségéről és munkájának súlyáról győzködjön.

Mindent egybevetve elmondható, hogy Heves megye a tárgyalt periódusban egyházi szempontból a nyugodtabb területek közé tartozott. Ezt a tézist erősíti a Borai által írott elemző jellegű jelentéseken kívül az a tény, hogy a személycserék viszonylag gyorsan végbemehettek. Erre utal, hogy az 1956. október előtti status quo már 1960-ra helyreállhatott. Ebből következően az esperesi kerületek élén 1958 második felére, 1959-re úgynevezett „demokratikus papok” kerülhettek. Példának okáért a már említett Rozsáli Menyhért, aki 1958-tól patai főesperes, vagy Katona István, aki szintén 1958-tól a füzesabonyi kerületi esperesi pozíciót birtokolta.⁵² Borai Emil vitathatatlan rutinja mellett azt sem szabad elfelednünk, hogy az egyházpoltikai irányelvek megvalósulását jócskán előbbre juttatták a megye adottságai is. Egyfelől a forradalom előtt már mély gyökerekkel rendelkező papi békemozgalom 1956 végén és 1957 elején könnyen mozgósíthatónak bizonyult (gondolok itt elsősorban a volt választmányi tagokra). Az értékelésnél figyelembe kell vennünk, hogy Czapi Gyula érsek hivatali ideje alatt megkezdődött és Brezanóczy Pál kormányzata alatt folytatódott az állam és a katolikus klérus közti jó viszony kiépítése, illetve megőrzése, mélyítése. Az ordináriusok részéről megmutatkozó rugalmas és sokszor együttműködő politika jól jött az alkuk színterén, de jelentős lépéselőnyt jelentett az állami egyházirányítás gördülékenyebb megvalósulásában is.

Végezetül a visszatérő konfliktusok Brezanóczy Pál és a megyei funkcionárius között kétség kívül betudhatóak annak, hogy a helynök – Czapihoz hasonlóan – a lojalitásáért cserébe követelt magának némi mozgásteret. A helynök az előnyét főleg a személyi kérdések kapcsán próbálta kihasználni. Egy másik lényegi pont Brezanóczy jó diplomáciai érzéke, karrierizmusa és az évek folyamán az Állami Egyházügyi Hivatalban kialakított kapcsolati hálójára, melynek segítségével sok

⁵⁰ MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57 Egyházpoltikai vonatkozású ir., Egyházpoltikai összefoglaló Eger, 1962. szeptember 27.

⁵¹ MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57 Egyházpoltikai vonatkozású ir., 1962. I. negyedéves összefoglaló Eger, 1962. március 29.

⁵² *Pákozdy J.*: Az Egri Főegyházmegye Schematizmusa. i. m. 61.

kellemetlen vitát meg tudott kerülni. Ez a helyzet a rutinos és sikeres vidéki funkcionáriusként nyilván valóan nyomaszthatta Borait. Hipotézisem szerint többek között ennek hatására tudható be az ÁEH irányába intézett kritika is. Mindenesetre a megyei forrásokból annyi biztosan kideríthető, hogy az 1960-ra véget értek a „*tisztogató dispoziciók*”. Az elemzés tárgyát képező beszámolók a katolikus egyház szuverenitását számottevően csonkító intézkedéseket egyfajta konszenzusos, de a főelőadó képességeit is méltató megoldásként látatják.

AZ EGYHÁZI INGATLANOK RENDEZÉSÉNEK JOGI SZABÁLYOZÁSA AZ 1991. ÉVI XXXII. TÖRVÉNY ALAPJÁN

LUGOSI-SZABÓ GERGELY

1. Bevezetés

A rendszerváltozás időszakában az állam és az egyházak közötti kapcsolat normalizálása fokozatosan elkezdődött. Ennek a normalizációs időszaknak egyik legfontosabb – és mintegy lezáró – törvénye az egyházak ingatlanrendezéséről szóló törvény volt.

A törvény bevezetőjében ezt olvashatjuk: „Az egyházak a magyar történelemben értékes kultúrateremtő, -megőrző és -átadó munkát végeztek. A hitéleti tevékenység mellett az oktatás, nevelés, az egészségügy, a szociális és kulturális szolgáltatások terén jelentős feladatokat láttak el, és fontos társadalmi szerepet tölthettek be.”¹ Ennek a feladatnak az elismerése, illetve az újbóli ellátás igénye az állam részéről a rendszerváltozást követően ismét előtérbe került.

Dolgozatomban négy témát vizsgálok:

1. rövid történeti áttekintés;
2. a törvény szükségessége;
3. a törvény tartalmi indoklásról;
4. a törvényt kapcsolatos néhány probléma ismertetése.

Mielőtt rátérnék a konkrét témára, szükségesnek tartom meghatározni, hogy dolgozatomban mit értek az egyház fogalma alatt. Jelen értelmezési keretet az egyház fogalmára vonatkozóan a 1991. évi XXXII. törvény adja meg, miszerint az egyház az 1948. január 1-je után kártalanítás nélkül állami tulajdonba vett, beépített ingatlanok ügyében érintett egyházakat, vallásfelekezeteket, vallási közösségeket jelenti.

Vizsgálatom tárgya tehát nem teológiai értelmezés, vagy az adott vallási közösség önmeghatározása, hanem kifejezetten a jogalkotó szempontja szerinti meghatározás. Ennek megfelelően dolgozatomban azon törvényben meghatáro-

¹ 1991. évi XXXII. törvény a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről. In: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8792> (Utolsó letöltés: 2014. 06. 15.)

zott egyházak helyzetét tekintem át, melyek megfelelnek a jogszabályban megjelölt célnak és időbeli kritériumnak.

2. Történeti áttekintés

2.1. A Katolikus Egyház társadalmi pozíciója 1945 előtt és a változások 1945–1950 között

Az egyházak 1945. előtt jelentős föld és ingatlanvagyonnal rendelkeztek. *Az „1920-as években az ország földbirtok-állományának körülbelül 24% volt egyházi tulajdonban”*² Emellett *„Az államosítást megelőzően Magyarországon az összes oktatási intézmény közel 53 %-a egyházi fenntartású volt, sőt ha leszámítjuk az óvodákat és a felsőoktatási intézményeket, úgy ez az arány megközelítette a 60 %-ot !”*³ Amennyiben tehát a földbirtok tulajdoni arányát, illetve az oktatásban betöltött szerepüket nézzük látható, hogy az egyházak meghatározó szerepet játszottak a társadalom életében. Ez a helyzet 1945. és 1950. között alapjaiban változott meg.

Az egyházakat érintő első megszorítások már 1945-ben elkezdődtek. A föld-reform, melyet az 1945. VI. törvény szabályozott (lényegében a 600/1945 ME számú törvényerejű rendeletet emelte törvénnyé), állami tulajdonba vett minden 1000 kat. holdnál nagyobb földbirtokot. Az intézkedés az egyházi földbirtokokat is érzékenyen érintette. A *„800.000 hold földterületet kárpótlás nélkül vettek el a katolikus egyháztól”*,⁴ de a református egyházi birtokok több mint felét is sújtotta az államosítás.

Ennek a hatása közvetlenül érintette az egyházi intézmények fenntartását is.

A történetírás az 1948-as évet fordulópontnak tekinti, ettől kezdve a kommunista párt hatalmi monopolhelyzetbe került. Ez a fordulópont megjelenik az egyházak helyzetének változásában is.

Ennek egyértelmű jele az 1948. évi XXXIII. törvény, amely minden kárpótlás nélkül államosította az egyházi iskolákat, tanulóotthonokat, óvodákat, melynek következtében az oktatásban meghatározó szerepet játszó egyházak e tevékenységüket a továbbiakban nem gyakorolhatták.

1949-ben megszüntették az alapítványokat is, és vagyonukat államosították. Ez *„sajátos módon éppen olyan kisebb – pl. nemzetiségi ortodox – egyházak működé-*

² Szilágyi Bernadett: Az egyházak finanszírozásának kérdései. Debrecen. 2013. 150.

³ Fedor Tibor: Tájékoztató a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről In. http://misc.kim.gov.hu/binary/6372_ingatl_rend_kek.pdf#page=21&zoom=auto,0,634 (Utolsó letöltés: 2014. 06. 15.)

⁴ Uo.

sét lehetetlenítette el, amelyek javára jobbmódú patrónusaik a korábbiakban ilyen jellegű alapítványokat létrehoztak.”⁵

Hasonlóan hátrányosan érintette a katolikus egyházat a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1950/34. törvényerejű rendelete, melyben az egyházi rendek felosztását, ingatlanai elvételét rendelték el. Azonban nem vonatkozott a rendelkezés „*a katolikus egyházi iskolákban a tanítás ellátásához szükséges megfelelő számú férfi és női tanítórend működési engedélyére.*”⁶ A törvényerejű rendelet 3§-a a Belügyminisztérium hatáskörébe utalta annak megállapítását, hogy mely tanító rendek folytathatják tovább tevékenységüket.

Az egyes házingatlanok állami tulajdonba vételéről szóló 1952/4 törvény erejű rendelet „*alapvetően a magán lakásbérleti rendszert számolja fel, érzékenyen érintve ezzel azonban azokat az egyházakat, amelyek intézményeik fenntartására használták fel ezen forrásokat (pl. protestáns egyházak, zsidó felekezet), de több esetben államosítanak egyházi személyek elhelyezésére szolgáló épületeket (szolgálati lakások), illetve egyházi hivatali helyiségeket is.*”⁷

A kommunista egyházpolitika általános törekvésének logikájából – mely végső soron a vallások felszámolását tekintette céljának – egyenesen következett, hogy a hagyományos egyházi oktatási és szociális feladatok ellehetetlenítése egyik fő törekvés volt. Ennek egyik eszközének tekinthető az anyagi és ingatlan vagyontól való megfosztás.

Az egyéb adminisztratív és gazdasági lépések együttes hatására az egyházak a hagyományosan betöltött oktatási és szociális feladataikat egészen a rendszerváltozásig nem, illetve nagyon korlátozottan tudták gyakorolni.

2.2. 1989–1990. közötti változások

Az egyházak és az állam közötti viszony változásának első lépéseként az állam részéről 1989. október 23-án deklarálásra került, hogy Magyarország „*világnézetiileg semleges állam, amely együttműködően (nem közömbösen és nem ellenségesként) viszonyul az egyházakhoz.*”⁸

Következő lépésként 1989. augusztus 30-án kihirdetésre került az 1989. évi 17. törvényerejű rendelet, „*amely ismét lehetővé tette a szerzetesrendek működését hazánkban.*” Ezt követően elfogadásra került a *lelkiismereti és vallásszabad-*

⁵ Fedor T: Tájékoztató. i. m.

⁶ Magyar Katolikus Lexikon. Internetes változatot szerk. Rác András, Pásztor Miklós <http://lexikon.katolikus.hu/S/szerzetesrendek%20f%C3%B6loszlat%C3%A1sa.html> (Utolsó letöltés: 2014. 06. 15.)

⁷ Fedor T: Tájékoztató. i. m.

⁸ Schmidt Péter: A helyi önkormányzati rendszer. In: Alkotmánytan. Szerk. Kukorelli István 142.

ságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény melyben az állam elismerte, hogy „a lelkiismereti és vallásszabadság mindenkit megillető alapvető emberi szabadságjog, amelynek zavartalan gyakorlását a Magyar Köztársaság biztosítja.”⁹Ezzel párhuzamosan a törvény biztosította az egyházak szabad működését, és külön kiemelte a 17§ (1) pontjában, hogy „az egyházi jogi személy elláthat minden olyan nevelési-oktatási, kulturális, szociális, egészségügyi, sport, illetőleg gyermek- és ifjúságvédelmi tevékenységet, amelyet törvény nem tart fenn kizárólagosan az állam vagy állami szerv (intézmény) számára. E tevékenységi körben az egyházi jogi személy intézményt létesíthet és tarthat fenn.”¹⁰

A korábban keletkezett jogtalan ingatlanelvételek tekintetében, valamint annak érdekében, hogy az egyházak újra elláthassák feladataikat, a rendszerváltozást követően jogorvoslatra volt szükség. Ezért született meg negyedik (törvények tekintetében a harmadik) elemként a *volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről* szóló 1991. évi XXXII. törvény, mely megteremtette a jogalapot arra, hogy az elvett ingatlanok visszaadásával az egyházak oktatás és szociális intézményrendszerüket újraszervezzék.

3. A törvény szükségessége

3.1. Szükségesség kérdése

„Az első többpárti parlamenti választásokat követő parlamenti ciklus egyik legfontosabb oktatás- és társadalompolitikai kérdése volt az egyházi iskolaindítás kérdése.”¹¹ Ez az új jobboldali-konzervatív kormányzat egyik prioritásként kezelt kérdése volt, melynek rendezéséhez szükségessé vált a tárgyi és pénzügyi feltételek biztosítása az egyházak számára.

Ahogy arra utaltam, a szabad választások előtti Parlament lényegében biztosította az egyházak részére a működéshez szükséges keretrendszert. A tárgyi feltételek rendelkezésre bocsátása azonban már az új szabadon választott Országgyűlésre maradt. Erre történik utalás a törvény bevezetőjében: „Az akkori körülmények

⁹ A lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény. In: 1000. év törvényei. Complex Kiadó <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8660> (Utolsó letöltés: 2014. 06. 15.)

¹⁰ Uo.

¹¹ Nagy Péter Tibor: Egyházi iskolaindítás és az állam az első parlamenti ciklus idején. In: Magyar Pedagógia 1995/3–4. 293.

*között azonban még nem kerülhetett sor e szerep betöltéséhez szükséges tárgyi, anyagi feltételek biztosítására.*¹²

A tárgyi és pénzügyi feltételekről való gondoskodás azért is lényeges kérdéssé vált, mert a kormányzat célként fogalmazta meg, hogy *„növekedjen a történelmi egyházak által fenntartott intézmények aránya.*”¹³ Ez azt is jelentette, hogy nem egyszerűen az egyházakra bízta oktatási és szociális intézményrendszerük újjászervezését, hanem ahhoz hathatós hozzájárulást is kívánt nyújtani.

Mindemellett 1989-től „spontán” megindult a volt egyházi iskolák épületeinek visszaszolgáltatása, mellyel párhuzamosan újra megnyitották kapuikat az egyházi iskolák. Elsőként a fasori evangélikus gimnázium kezdte meg újra működését egykori épületében. Jellemzően ezen ingatlanok átadása a helyi hatóságokkal való egyeztetés nélkül történt meg, mely feszültséget teremtett az egyházi és a hatósági érdekek között. E kényes helyzet kezelését is meg kellett oldani.

3.2. Vita a törvény szükségességéről

Már magáról a törvényjavaslatról is jelentős vita zajlott, és nem csak a kormánypártok és az ellenzék, hanem a kormány tagjai között is.

A vita a kormánypártok részéről a reprivatizáció vagy a részleges privatizáció, illetve a teljes, vagy részleges kárpótlás terén alakult ki. A teljes reprivatizáció lehetőségéről, *„azonban elég hamar kiderült, hogy (...) sem a gazdasági, sem a jogi feltételei nem adóttak. Magyarország sajátságos történelmi helyzete következtében ugyanis a vagyontárgyak 1939 és 1989 között többször is gazdát cserélhettek (zsidótörvények, német megszállás, szovjet megszállás, németek kitelepítése, államosítások, az állami vagyon 1980-as évektől – a szocialista társadalmi rendszer utolsó évtizedében – beinduló értékesítése magánszemélyek részére – bérlakások, kisebb szolgáltatóegységek), másrészt az ingatlanok jellege is jelentősen változott (pl. korábbi szántóföldek helyére épített lakótelepek, stb.)*”¹⁴

Ezzel a kérdéssel összefüggésben vetődött fel, hogy a kárpótlás megvalósításában a funkcionalitás elve érvényesüljön, vagy sem. Ez annyiban volt lényeges, hogy *„két ellentmondó igényt, helyzetet kell törvényi szinten összeegyeztetni: egyrészt az egyházak igazságkeresését (ami a jogszerű állapot azonnali visszaállítását, a tulajdonukban volt, kártalanítás nélkül állami tulajdonba került, „elkobzott” ingatlanok visszaadását indokolná), másrészt a jelenlegi lehetőségeket*

¹² 1991. évi XXXII. törvény a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről
In: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8792> (Utolsó letöltés: 2014. 06. 15.)

¹³ Nagy Péter T.: Egyházi iskolaindítás. i. m. 297.

¹⁴ Fedor T: Tájékoztató. i. m.

(ideértve a megváltozott társadalmi körülményeket, a pénzügyi, az egyházi lehetőségeket egyaránt).¹⁵

Az ellenzék oldaláról elsősorban azt kifogásolták a törvénnyel kapcsolatban, hogy a kormányzat azzal „politikai befolyásolás eszközét”¹⁶ kívánja megteremtetni.

Itt érdemes Tamás Gáspár Miklós egykori szabad demokrata országgyűlési képviselő szavait idézni: „van egy bizonyos átka az állami beavatkozásnak e tekintetben: valamennyien vagyunk annyira rebellisek és kuruc szelleműek, tisztelt Országgyűlés, hogy az államilag szponzorált és ránk kényszerített ideológiákat már csak önérzetből sem kedveljük. Éppen ezért felkérném a kormányzatot, hogy a keresztény világnézet terjedésének érdekében is, az erőltető, erőszakos politizálásról szíveskedjék lemondani.”¹⁷

Hajdú Zoltán szintén egykori szabad demokrata országgyűlési képviselő a következő álláspontot képviselte: „Az úgynevezett hitéleti tevékenység területén azonban (...) nagy körültekintéssel, bölcs megfontolással és belátható időn belül az egyházakat az önálló működés helyzetébe kell hozni, hogy mindenkor függetlenek lehessenek a mindenkori állami költségvetéstől. Jó lenne végre végleg túllépni azon az időn, amikor a szolgáló egyházat kiszolgáltatott helyzetbe szorították, s rövid úton kiszolgáló egyházzá nyomorították. Alapvető hiányossága a kezünkben lévő törvénytervezetnek, hogy nem mutat irányt, és nem ad garanciát arra, hogy az állam és az egyház összefonódásának megszüntetése korrekt módon megtörténjék.”¹⁸

Az ellenzék kifogásolta továbbá, hogy az egyházak így kiemelt szerephez jutnak a többi társadalmi szereplő rovására, mely a szabad versenyhelyzet csorbitását fogja eredményezni. Ugyancsak Hajdú Zoltán szavait idézve: *A közfeladatokat, amelyeknek ellátásában a magán-, az alapítványi és állami intézményekkel egyenértékűen az egyházi is végzi szolgáltatát, szektor- és ideológiamentesen finanszírozni kell. Ilyenek az öregek ellátása, a betegápolás, a fogyatékosok gondozása, narkó- és alkoholfüggők rehabilitálása, de az árvaellátás, az ifjúság szolgálata: (...) Mert mindezekben nem az adott egyház, hanem az elvégzendő funkció részesül ellátmányban.*¹⁹

¹⁵ 1991. évi XXXII indoklása. In: <http://www.opten.hu/1991-evi-xxxii-torveny-inkoklása-j228865.html> (Utolsó letöltés: 2014. 06. 15.)

¹⁶ Nagy Péter T.: Egyházi iskolaindítás. i. m. 297.

¹⁷ Tamás Gáspár Miklós 1991. 06. 05. Országgyűlési felszólalása. In: <http://www.parlament.hu/naplo34/108/1080014.html> (Utolsó letöltés: 2014. 06. 15.)

¹⁸ Hajdú Zoltán 1991. 06.05. Országgyűlési felszólalása. In: <http://www.parlament.hu/naplo34/108/1080019.html> (Utolsó letöltés: 2014. 06. 15.)

¹⁹ Uo.

Az ellenzék éppen ezért a törvény visszavonását és új alapokra helyezését szorgalmazta.

Sólyom László nyomán Fedor Tibor viszont arra a következtetésre jutott, hogy az Alkotmány, illetve a lelkiismereti és vallásszabadságról valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény alapján „*az államnak világnézeti kérdésekben semlegesnek kell lenni. Ugyanakkor az elválasztás és a semlegesség nem zárja ki azt, hogy az állam tekintettel legyen az egyházak olyan sajátosságaira, amelyek ezeket megkülönböztetik más társadalmi szervezetektől, egyesületektől, érdekképviselői szervektől, stb. (alapvetően a vallás teljes személyiséget meghatározó volta), együttműködjön az egyházakkal azok közhasznú tevékenysége kapcsán, anyagi eszközökkel (pénz, ingatlan) is támogassa az egyházak működését, ezzel lényegében az alkotmányos alapjogok megvalósítását elősegítve.*”²⁰

Végül az Országgyűlés hosszas vita után a törvényt 1991. július 22-én elfogadta.

4. A törvény tartalmi indoklásáról

4.1. Alapelvek

A jogszabály, mint azt korábban hangsúlyoztam, a funkcionalitás elvére épített, de emellett szem előtt tartotta a következő szempontokat is:

1. Az új jogsérelmek elkerülésének biztosítását, oly módon, hogy ingatlant csak a törvényben meghatározott célokra lehet igényelni;
2. Konszenzusra törekvés érvényesítését, mely alapján a végrehajtása során figyelemmel kell lenni a jelenlegi tulajdonos, kezelő vagy használó érdekeire, a bentlévő intézmény működésére is,
3. Fokozatosság elvének biztosítását, mely az egyházaknak és a használó intézménynek egyaránt fontos volt,
4. A tulajdonviszonyok biztonságát, mely megkövetelte, hogy az egyházak részéről minél előbbi történjen meg az igény bejelentése.²¹

4.2. Alapvető rendelkezések

A jogszabály első részében a jogalkotó tisztázza, kire terjed ki a törvény illetve meghatározza, hogy csak olyan ingatlanok átadásáról lehet szó, mely „*egyház hi-*

²⁰ Fedor Tibor: Egyház-finanszírozás Magyarországon. In. http://www.mtatk.hu/interreg/kotet2/20_fedor.pdf. (Utolsó letöltés: 2014. 06. 15.)

²¹ Az alapelvekről lásd: Fedor T.: Tájékoztató. i. m.

*téleti, oktatási, egészségügyi, szociális, kulturális célra használt, és amelyek 1948. január 1-e után kerültek kártalanítás nélkül állami tulajdonba.*²²

Ez lehetővé tette, hogy az egyházak az ingatlan visszaigénylés lehetőségével széles körben élhessenek, hiszen a törvény hatálya kiterjedt mindazon korábban említett jogsértésekre, melyek 1948 és 1952 között az állam részéről az egyházakat érték.

Egyértelműen rögzítették, hogy csak akkor adható ismét egyházi tulajdonba az ingatlan, ha azokat az egyház a törvényben meghatározott célokra kívánja használni, melyek a következők:

2§(2)

- a) hitélet (vallásgyakorlás, konferenciatelep, egyházi igazgatás, egyházi alkalmazásban álló személy elhelyezésére szolgáló lakás, papnevelés stb.),
- b) szerzetesrend, diakonus és diakonissza közösség működése,
- c) oktatás, nevelés,
- d) egészségügyi, szociális cél, gyermek- és ifjúságvédelem,
- e) kulturális cél (közösségi ház, múzeum stb.).²³

A törvény ugyanakkor nem csak az ingatlanrendezésre nyújtott lehetőséget, hanem tartalmazott egy „*ügynevezett részleges kárpótlási megoldást*”²⁴ is, hiszen előre látható volt, hogy az állam nem tud minden ingatlant visszaszolgáltatni. Az így jutatott pénzbeli kárpótlást, a jogalkotó szándéka szerint, az intézmények fenntartására, illetve az egyházak autonómiájának biztosítására használhatták volna fel. „*Ezt a törvényi előírást azonban az Alkotmánybíróság megsemmisítette azzal az indokkal, hogy ez már túlmegy az alapjogok érvényesülését biztosító funkcionális ingatlanjuttatás keretein*”²⁵

4.3. Egyeztető bizottságok

A egyeztető bizottságok létrehozását az indokolta, hogy „*Az ingatlanátadásra teljesen kötött szabályokat nem lehet meghatározni, ezért megfelelő egyeztető rendszer kialakítása szükséges.*”²⁶

²² 1991. évi XXXII indoklása; in: <http://www.opten.hu/1991-evi-xxxii-torveny-inkolasa-j228865.html> (Utolsó letöltés: 2014. 06. 15.)

²³ 1991. évi XXXII. törvény a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről in.: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8792>

²⁴ Szilágyi B.: Az egyházak. i. m. 153.

²⁵ Fedor T.: Tájékoztató. i. m.

²⁶ 1991. évi XXXII. indoklása; in: <http://www.opten.hu/1991-evi-xxxii-torveny-inkolasa-j228865.html> (Utolsó letöltés: 2014. 06. 15.)

Ennek a feladatnak az ellátására alakultak meg az ingatlanrendezés ügyében érintett egyházak, az állam és bizonyos esetekben az önkormányzatok részvételével az egyeztető bizottságok.

Tizenkét bizottság alakult a következő egyházak részvételével:

1. Magyar Katolikus Egyház,
2. Magyarországi Református Egyház,
3. Magyarországi Evangélikus Egyház,
4. Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége,
5. Magyarországi Unitárius Egyház,
6. Magyarországi Baptista Egyház,
7. Magyarországi Román Ortodox Egyház,
8. Magyar Ortodox Egyház,
9. Budai Szerb Ortodox Egyházmegye,
10. Magyarországi Metodista Egyház,
11. H.N. Adventista Egyház,
12. Üdvhadsereg.

Feladatuk az volt, hogy „*elbírálja az igényeket, és javaslatot tesz a Kormány részére, hogy – tízéves időszakra ütemezve – mely ingatlanok kerüljenek átadásra.*”²⁷ Az egyeztető bizottságokban az egyházak által kijelölt személyekből (általában vezető személyiségekkel képviseltették magukat), míg az állam részéről az érintett minisztériumok vezető képviselőiből állt.

4.4. Kormány eljárása valamint az elidegenítés és terhelés tilalma

A Kormány a bizottságok javaslata alapján döntött a konkrét ingatlanátadásról. A bizottságok által tett javaslatokat azonban „*a Kormány (az) ingatlanok jegyzékén változtathat, abból elhagyhat, abba a nem támogatott igényekből felvehet.*”²⁸ A jegyzék elfogadásával az ingatlan átvétele azonban nem történt meg. Arról, hogy az egyház a következő évben mely ingatlanokat kívánja átvenni, külön nyilatkozni kellett. Ezt az egyházaknak az átvételt megelőző év március 31-ig kellett megtenni.

Mindezen feladatok végrehajtására a jogszabály tízéves időintervallumot szabott.

Ez az időtartam azonban nem volt tartható, ezért a végső határidő – jogszabály módosítással – többszöri változott. Végül a folyamat lezárásának végső határideje 2011. december 31. lett.

Éppen ezért a jegyzékben szereplő ingatlanokra elidegenítési és terhelési tilalmat rendelt el a jogszabály, hogy így biztosítsák az egyházak ingatlanhoz való hozzájutását.

²⁷ 1991. évi XXXII indoklása. In: <http://www.opten.hu/1991-evi-xxxii-torveny-indokolasa-j228865.html> (Utolsó letöltés: 2014. 06. 15.)

²⁸ Uo.

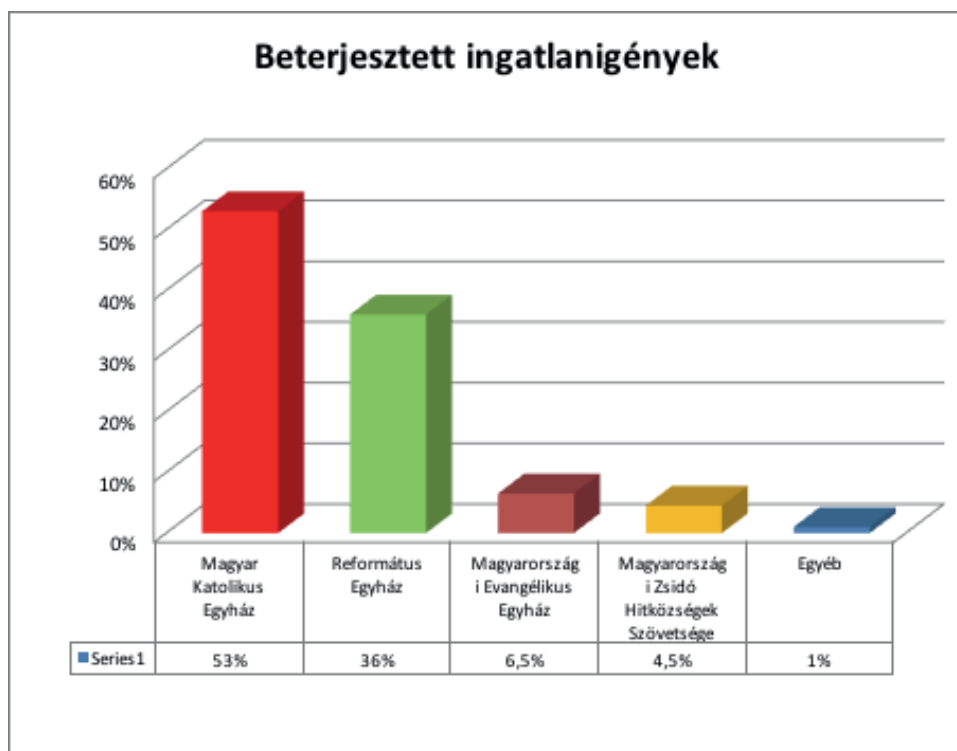
4.5. Egyéb fontos megállapítások

A jogszabály értelmében az ingatlanrendezésnek két módja volt lehetséges. Egyrésztől Kormánydöntéssel, másrésztől az adott egyház és az ingatlant aktuálisan tulajdonló közötti megállapodással.

5. Törvénnyel kapcsolatos néhány észrevétel

5.1. Átadott ingatlanokról

Az érintett egyházak a törvény alapján mintegy nyolcezer igényt jelentettek be az alábbi százalékos megoszlásban:²⁹

Ennek megfelelően a legnagyobb ingatlan visszaigénylő a Magyar Katolikus Egyház volt. Őket a Magyarországi Református Egyház, a Magyarországi Evan-

²⁹ Adatok: Fedor T.: Egyház-finanszírozás. i. m.

gélikus Egyház és a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége követte. A többi egyház az összesen visszaigényelt ingatlanok csupán 1%-át tették ki.

Még szemléletesebb azonban az 1992 és 2007 között visszaigényelt ingatlanokról készült összesített kimutatás, mely az egyes egyházak tekintetében bemutatja, milyen lépések történtek az ingatlanátadás tekintetében.³⁰

Összesített táblázat, 1992–2007

3. táblázat

Összesítő táblázat, 1992–2007

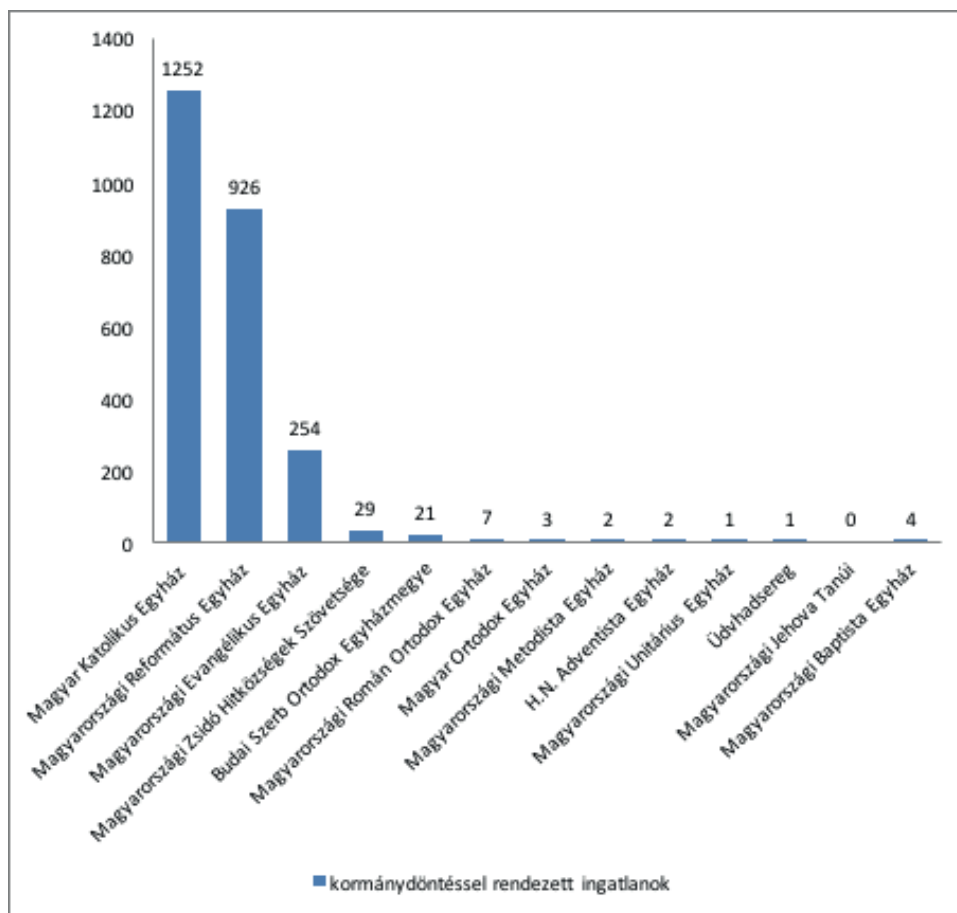
Egyházak	Rendezett ingatlanok						Rendezésre váró ingatlanok	
	Kormánydöntéssel rendezett		Járadék		Közvetlen megállapodás	Törvény hatálya alá nem tartozott (elutasított, visszavont stb.)	darab-szám	millió forint
	darab-szám	millió forint	darab-szám	millió forint				
Magyar Katolikus Egyház	1252	72589,493	1154	42022,752	571	1 192	4	87,5*
Magyarországi Református Egyház	926	15366,371	343	6 633,4	389	1 210	139	1764,8
Magyarországi Evangélikus Egyház	254	6324,538	76	4 270,2	99	90	52	1761
Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége	29	4580,72	154	1 3511	4	140	0	0
Budai Görögkeleti Szerb Egyház	21	1086,915	2	848	5	13	0	0
Magyarországi Román Ortodox Egyház	7	77,835				9	0	0
Magyar Ortodox Egyház	3	28				3	0	0
Magyarországi Metodista Egyház	2	200					0	0
Hetednapos Adventista Egyház	2	169				6	0	0
Magyarországi Unitárius Egyház	1	50,43				1	0	0
Üdvhadsereg Szabadegyház	1	0			1		0	0
Magyarországi Jehova Tanúi						1	0	0
Magyarországi Baptista Egyház	4	192,5	2	121	2	5	0	0
Összesen	2502	100665,802	1731	67406,352	1071	2670	195	3613,3

* Ez az összeg jelentősen is nőhet, ha pl. nem funkcióval történik egy iskola átadása.

Egyház-finanszírozás Magyarországon

³⁰ Adatok: Fedor T.: Egyház-finanszírozás. i. m.

Az adatok részletesebb elemzését megtéve látható, hogy 1992–1997. között kormánydöntéssel összesen 2502 ingatlan sorsa rendeződött az alábbiak szerint:³¹

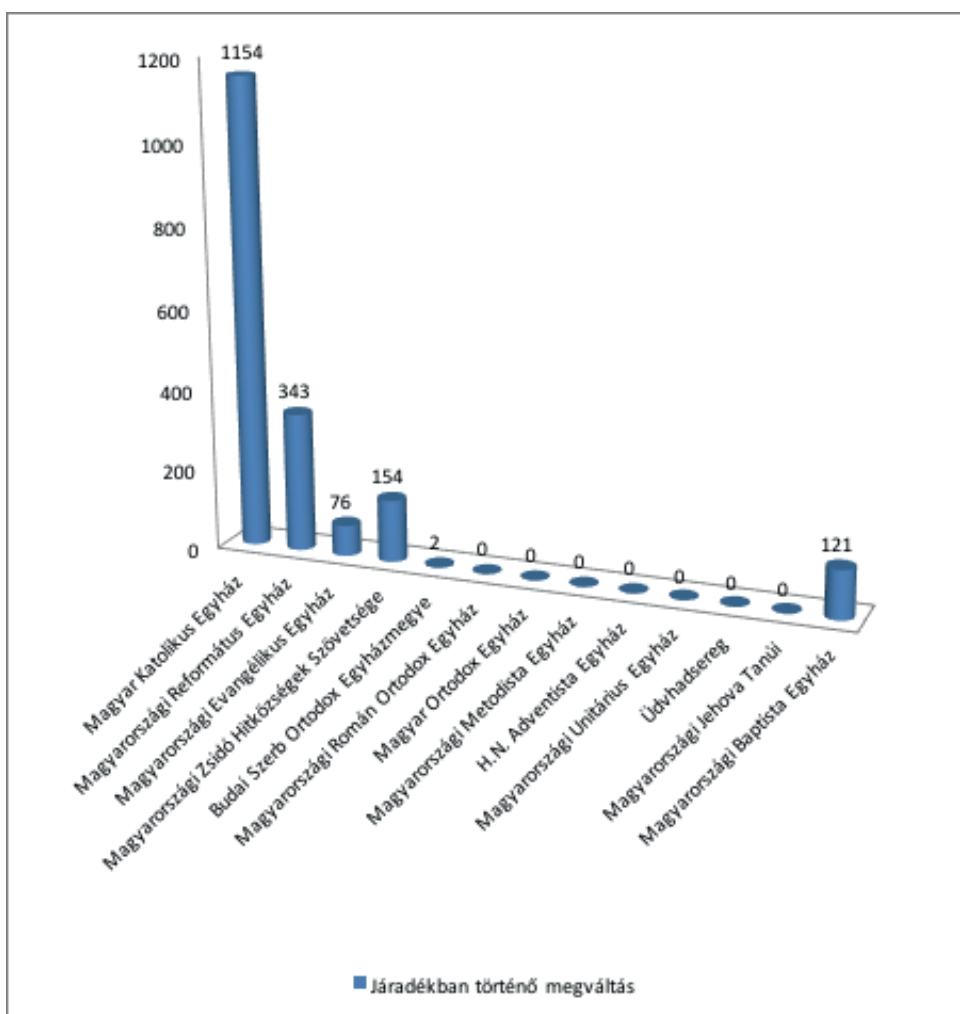

Az átadott ingatlanok tekintetében vezető helyen volt a Magyarországi Katolikus Egyház. Jelentős ingatlanállományt kapott vissza a Magyarországi Református Egyház valamint a Magyarországi Evangélikus Egyház. A többi egyház visszakapott ingatlanállománya összesen hetven ingatlanra terjedt ki. A visszaszolgáltató ingatlanállomány összértéke 100.665.802 Ft volt.

1731 ingatlan esetében az egyházak az ingatlan visszaigénylése helyett annak járadékban történő megváltását kérték az alábbi szerint:³²

³¹ Adatok: Fedor T.: Egyház-finanszírozás. i. m.

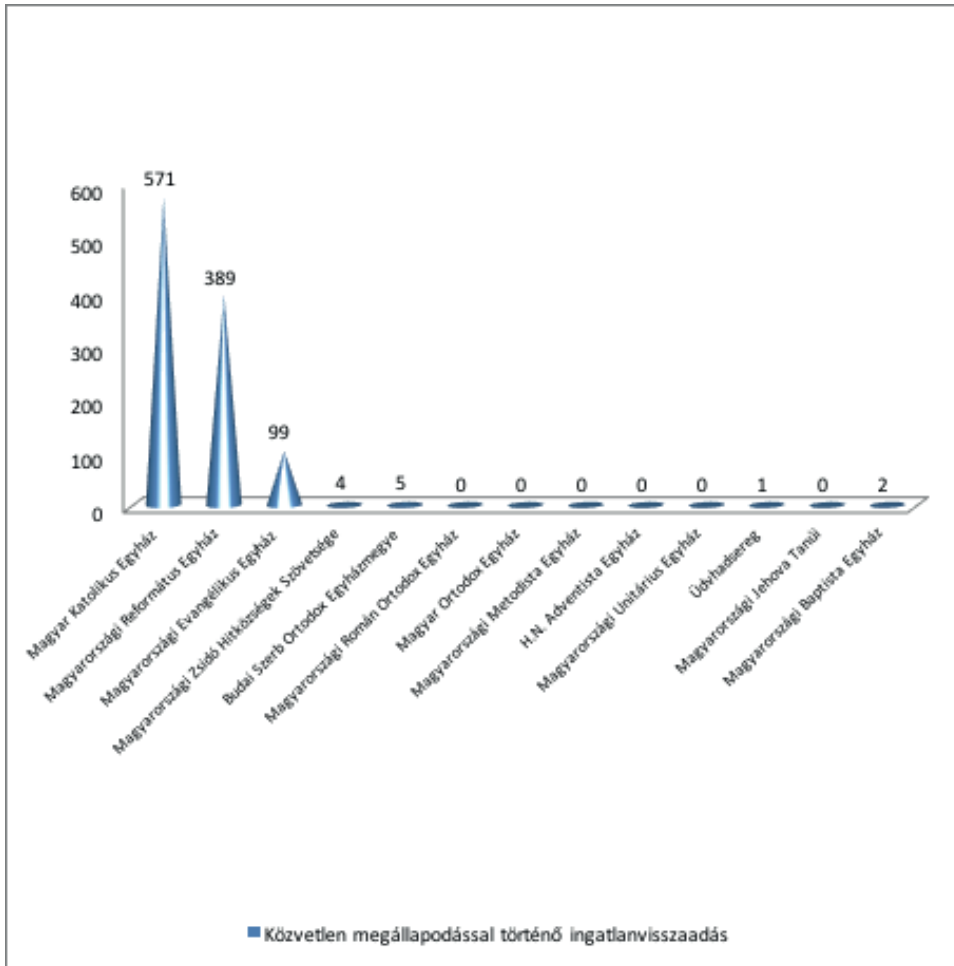
³² Adatok: Fedor T.: Egyház-finanszírozás. i. m.

A megváltott ingatlanállomány összértéke 674.06.352 Ft volt. Ezt az összeget – ahogyan utaltam rá – az egyházak járadék formájában kapták illetve kapják meg az államtól.

Korábban láthattuk, hogy a törvény lehetővé tette a közvetlen megállapodást az érdekelt felek között. A megállapodással zárult ügyek esetében a következő kép rajzolódik ki:³³

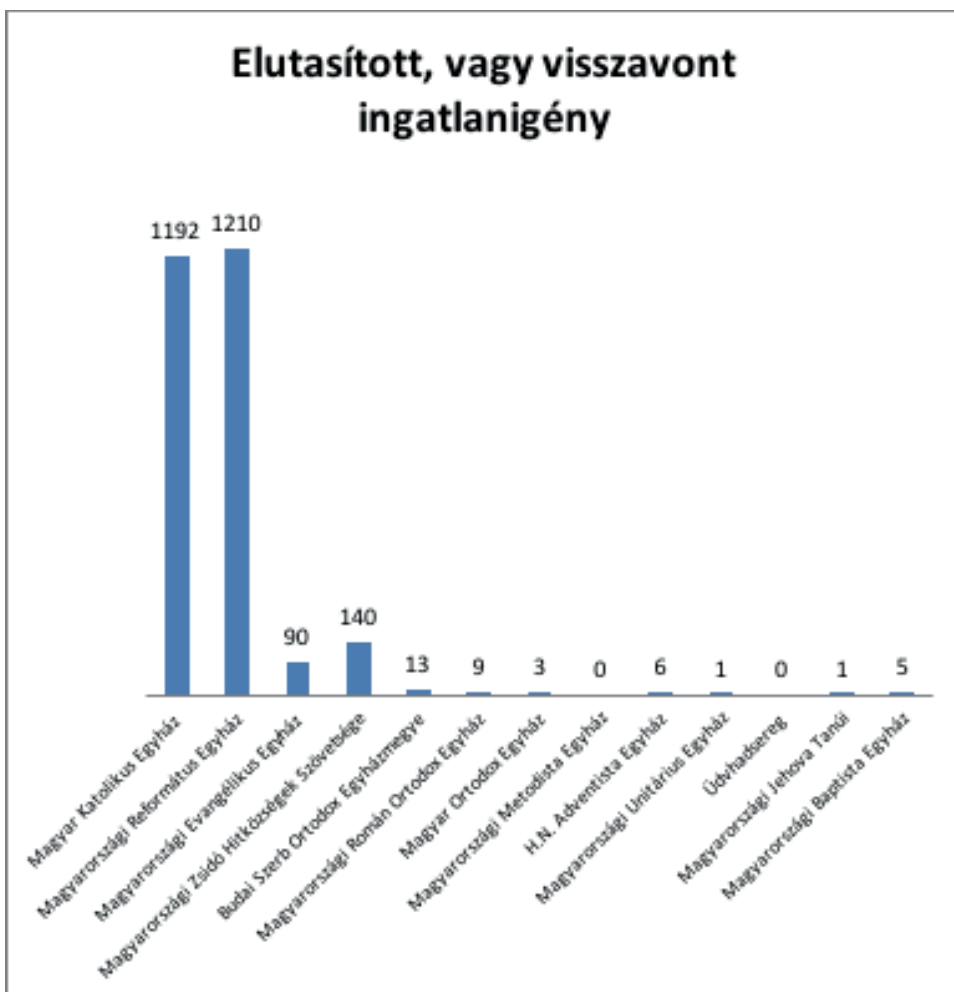
³³ Adatok: *Fedor T.*: Egyház-finanszírozás. i. m.

A megállapodással zárult ügyek a Magyar Katolikus Egyház a Magyarországi Református Egyház valamint a Magyarországi Evangélikus Egyház esetében viszonylag magas értéket mutat. Azonban ez messze elmarad a kormánydöntéssel visszaadott, vagy járadék formájában megváltott ingatlanok számától. Ennek oka elsősorban az, hogy az ingatlan-visszaadás sok esetben együtt járt az érintett önkormányzat kárpótlásával is. Hiszen ezen épületek nem üresen álltak, így az abban működő döntő többségben önkormányzati intézményeket új helyre kellett telepíteni, aminek költségét az államnak kellett biztosítani.

Meg kell továbbá jegyezni, „*hogy a benyújtott egyházi igények valamivel több mint 30%-a nem tartozott a törvény hatálya alá, így a betervezett egyházi szervek*

ezeket visszavonták, vagy azok elutasításra kerültek.”³⁴ Ez alapján a következő képet kapjuk:³⁵

Látható, hogy valóban nagyon magas volt az elutasított, illetve a visszavont kérelmek száma. Ennek oka, „*hogy az igénylésnek igen szigorú együttes feltételeknek kellett megfelelnie, s akár egy tényállási elem hiánya már nem tette lehetővé az igény kielégítését.*”³⁶

³⁴ Fedor T.: Egyház-finanszírozás. i. m.

³⁵ Adatok: Fedor T.: Egyház-finanszírozás. i. m. A diagram saját készítés.

³⁶ Fedor T.: Egyház-finanszírozás. i. m.

6. Néhány probléma ismertetése

Az első probléma a funkcionalitás elvének biztosítása körül merült fel. Mint ahogy Nagy Péter Tibor megfogalmazta: *„A törvény ugyan kimondja, hogy csak funkcionálisan lehet ingatlant visszaigényelni, de semmilyen szankciót nem tartalmazott arra nézve, mi történik, ha az új tulajdonos végül mégsem iskolát indít ott, ahol eredetileg azt akart, hanem valami féle gazdasági tevékenységet.”*³⁷

Második jelentős problémaként vetődött fel, – és erre egyébként a törvényben is utalás történik – hogy a finanszírozás kérdése nem oldódott meg. Ez azt jelenti, hogy bár az ingatlanok visszaadása elkezdődött, az ingatlanok fenntartása és funkció szerinti használata nem rendeződött. Emellett *„az államosítás utáni évtizedekben (...) rendkívül esetleges volt az, hogy a volt egyházi épületek milyen állapotban érték meg a rendszerváltást. Volt néhány reprezentatív, kiemelt állami célokra szolgáló épület, amely megfelelő állapotban volt, esetenként komoly bővítésen és korszerűsítésen is átesett. Az épületek igen jelentős részére azonban inkább az állagromlás volt a jellemző. Ez a folyamat a rendszerváltást, pontosabban az egyházi ingatlanrendezési törvény megszületését követően helyenként még fel is gyorsult.”*³⁸

Harmadik jelentős probléma, hogy nem sikerült az ingatlanrendezést – főként az első (1992–1994) időszakban – feszültségmentesen lebonyolítani. Természetesen nem is lehetett ezt elvárni, azonban a társadalom részéről mutatkozó nagyfokú ellenérzésekre nem számítottak. Nagy Péter Tibor idézi Várszegi Asztrik Pannonthalmi Főapátot, aki így fogalmazta meg az ezzel kapcsolatos problémát: *„A törvény sok tekintetben zsákutcába vitt bennünket... Aki visszakér az népszerűtlen, s még a legártatlanabb is gyanúba keveredik. Másrészt a társadalomban zavarokat okoz egyik másik intézmény kiiktatása és új szellemben történő újraindítása”*³⁹

Végül meg kell említenünk a törvény végrehajtásának elhúzódását. A törvényben meghatározott tíz éves időintervallum végül többszöri módosítás után húsz évig tartó folyamattá vált. Ennek oka, hogy sem az egyházak sem az állam részéről nem voltak meg azok az – elsősorban anyagi – eszközök, melyek a folyamat felgyorsítását lehetővé tették.

³⁷ Nagy Péter T.: Egyházi iskolaindítás. i. m. 297.

³⁸ Fedor T.: Tájékoztató. i. m.

³⁹ Nagy Péter T.: Egyházi iskolaindítás. i. m. 299.

7. Összegzés

Az egyházi ingatlanok rendezésének jogi szabályozásáról szóló 1991. évi XXXII. törvény hatása a mai napig aktív és érzelmeiktől sem mentes viták tárgya.

Két véleményyt idéznék ezzel kapcsolatosan:

Nagy Péter Tibor a Wesley János Főiskola vallás-és egyházzociológiai kutatóközpont vezetője szerint *„Az ingatlantörvény révén az állam beleszól az egyházi hierarchia és a hívői igények közötti potenciális vitába az előbbi oldalán. A rendszerváltás e téren még előttünk van.”*⁴⁰

Fedor Tibor az Egyházi, Nemzetiségi és Civil Társadalmi Kapcsolatokért Felelős Államtitkárság fősztályvezetőjének álláspontja szerint viszont *„Az egyházi ingatlanrendezési folyamat következtében több ezer hitéleti és közcélú ingatlanhoz jutottak az egyházak, s ez hozzájárult a lelkiismereti és vallásszabadság gyakorlásának jogának intézményi oldalról történő biztosításához Magyarországon.”*⁴¹

Mint látható, két teljesen ellentétes megítélést láthatunk a törvénnyel kapcsolatosan. Ennek oka, hogy egy olyan jogszabályt, melyhez érzelmi szálak is kapcsolódnak, szinte lehetetlen minden érdekelt számára elfogadható módon megalkotni.

A törvény több kérdést próbált rendezni egy jogszabályon belül. Egyrészt egyfajta történelmi igazságszolgáltatást kívántak nyújtani, amikor a volt egyházi ingatlanok visszaigénylését törvényben szabályozták. Másrésztől viszont nagyon is gyakorlati okok miatt került sor a jogszabály megalkotására. Hiszen ahhoz, hogy az egyházak újra betölthessék a társadalomban feladataikat (oktatás, szociális tevékenység stb.) szükség volt a tárgyi feltételek, azaz az ingatlanok biztosítására. Mindez persze érdeksérelmekkel járt együtt, és a társadalom nem vallásos részében komoly ellenállást idézett elő.

Természetesen a törvénynek magának is voltak hibái, amit később orvosolni kellett. Ilyen volt a funkcionalitás elve, a finanszírozás, valamint az időbeli elhúzódas problémája.

Azonban végső soron kijelenthető, a törvény azon célját, hogy elősegítse azt a folyamatot, mely alapján az egyházak ismét a társadalom aktív és szerves részévé válhassanak, elérte. A visszaszolgáltató ingatlanok újra lehetővé tették az egyházak számára az oktatási, szociális és egyéb tevékenységek folytatását. Ezzel a lehetőséggel pedig az egyházak élni tudtak.

⁴⁰ Nagy Péter T.: Egyházi iskolaindítás. i. m. 308.

⁴¹ Fedor T.: Egyház-finanszírozás. i. m.

